

ISSN: 2618-5873

UTAD

ULUSLARARASI
TARİH ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

The Journal of
International History
Researches

Yıl: 2024 / Haziran

Cilt: 8 / Sayı: 1

Year: 2024 / June

Volume: 8 / Number: 1

Editörler / Editors

Doç. Dr. Rıfat İlhan ÇELİK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Senem DİNÇ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim İstemi SAYLAM	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Dilara AVCI	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-----------------------	---------------------------------

Türk Dili Editörü / Turkish Language Editor

Arş. Gör. Derya KARATAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-------------------------	---------------------------------

Yazım ve Dil Editörü

Arş. Gör. Atakan ÇİÇEK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
------------------------	---------------------------------

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ihsan Al-Deek	Najah National University
Prof. Dr. Kemalettin KÖROÇLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. David E. THORNTON	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih DURGUN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Biray ÇAKMAK	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Luca ZAVAGNO	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Paul LATIMER	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faisal HUSAIN	Penn State University
Dr. Mohammadamin SHAHJOU EI	Shahid Beheshti University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Bengül BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GEL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ümüt AKAGÜNDÜZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Murat TUĞLUCA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ulvi ÖZDEMİR	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent KARA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat TANIŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem POYRAZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal KOÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK	Muş Alparslan Üniversitesi

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD), yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi bünyesinde hizmet vermektedir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of International History Researches is refereed journal which is publishing biannual. The journal services in the TUBITAK ULAKBIM Academic Turkish Journal Park System. Responsibility of the publishing studies is concern writers.

İletişim / Correspondence

utadergi@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/utad>

Dergimizde yayımlanan eserler programı ile taranmaktadır.

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan eserler,
Creative Commons Atıf- 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır

ISSN: 2618-5873

<http://dergipark.gov.tr/utad>

İletişim / Correspondence

utadergi@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Canan YILDIRIM

Serap BOZPOLAT AYAN

OSMANLI BASININDA DÜNYANIN İKİ UCU: KUTB-U ŞİMALİ VE KUTB-U CENUBİ

THE TWO ENDS OF WORLD IN THE OTTOMAN PRESS:

NORT POLE AND SOTH POLE 1-20

Yusuf AYDIN

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI CİHADININ AFGANİSTAN'DA YANSIMALARI

ECHOES OF THE OTTOMAN JIHAD IN AFGHANISTAN DURING WORLD WAR I..... 21-58

Burak SÜLÜN

NUTUK VE TÜRK DEVRİMİ: TARİHİ, YAZIM SÜRECİ VE OKUNMASI

SPEECH AND THE TURKISH REVOLUTION: HISTORY,

WRITING PROCESS AND READING..... 59-85

Söyleşi / Interview

Dilara AVCI

DR. ONUR İNAL İLE ÇEVRE TARİHİ ÜZERİNE BİR RÖPORTAJ 86-90

OSMANLI BASININDA DÜNYANIN İKİ UCU: KUTB-U ŞİMALİ VE KUTB-U CENUBİ

Canan YILDIRIM *

Serap BOZPOLAT AYAN **

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1428720>

Öz

19. yüzyıl boyunca kutupların keşfine yönelik olarak yürütölen çalışmalar ve gelişmeler dünyada olduğu kadar Osmanlı basınında da önemli bir yer tutmuştur. Dönemin gazete ve dergilerinde kutuplarla ilgili çok yönlü haberlere yer vermişlerdir. Haberlerde öne çıkan, detaylarına yer verilen konular arasında bu kutup keşiflerinin başında bulunan seyyahlar hakkında bilgiler, onlara eşlik eden heyetler ve mürettebat, seyahat için kullanılan araçlar, yolculuk maceraları, kutuplara ulaştıklarında karşılaştıkları manzaralar, kutuplardaki yaşam şartları, karşı karşıya kaldıkları zorluklar ve tehlikeler, kutupların keşfinin yarattığı yankılar, bu yolculukların maliyeti ve bu uğurda gösterilen fedakarlıklar yer almaktadır. Bu çalışma 1840-1914 yılları arasında Osmanlı basınındaki ilgili yazılar kaynak alınarak hazırlanmıştır. Osmanlı basınında yazıların yanı sıra kutuplara yapılan yolculukların, seyyahların, seyahat edilen gemi ve balonların ve kutuplarda yürütölen çalışmaların fotoğrafları da bulunmaktadır. Buradan yola çıkılarak kutuplarla ilgili gelişmeler özelinde Osmanlı aydınınının dünyadaki keşif ve bilimsel gelişmelere olan ilgisinin tespitine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Ayrıca Osmanlı basınındaki kutup haberlerini ve fotoğrafları inceleyerek Osmanlı'nın konuya olan ilgisini ve bu konuda ilerleyebildiği sınırları ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Keşif, Kutuplar, Osmanlı, Seyahat.

THE TWO ENDS OF WORLD IN THE OTTOMAN PRESS: NORT POLE AND SOTH POLE

Abstract

Throughout the 19th century, the studies and developments carried out for the discovery of the poles occupied an important place in the Ottoman press as well as in the world. The newspapers and magazines of the period featured multifaceted news about the poles. Among the prominent and detailed topics covered in the news are information about the travellers who led these polar expeditions, the delegations and crews accompanying them, the vehicles used for travelling, their travel adventures, the landscapes they encountered when they reached the poles, the living conditions in the poles, the difficulties and dangers they faced, and so on. This study is based on the related articles in the Ottoman press between 1840-1914. In addition to the articles in the Ottoman press, there are also photographs of the journeys to the poles, travellers, travelling ships and balloons, and the work carried out in the poles. From this point of view, it is aimed to

* Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı doktora bursiyeri (YÖK 100/2000 öncelikli alan), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, e-posta: canany07@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8327-5581

** Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Bölümü. e-posta: serapbozpolat@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2146-6988

contribute to the determination of the interest of the Ottoman intellectuals in the discoveries and scientific developments in the world.

Keywords: Exploration, Ottoman, Press, Poles, Travel.

Giriş

Osmanlı'da basın hayatı 1900'lerin ilk yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı topraklarında basın faaliyetlerinin ilk örnekleri yabancı elçilikler ve gayrimüslim tebaa eliyle başlatılmıştır. O dönemde Yunan İsyanı gibi Osmanlı'ya dair siyasi haberlerin yabancı basında yer alması üzerine basının insanlar üzerinde etki yarattığı fark edilince Osmanlı Devleti'nde de buna karşılık bir girişimde bulunma fikri ortaya çıkmıştır. Böylelikle II. Mahmut'un çabasıyla 1831 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi ve Türkçe yayın yapan ilk gazete olan "*Takvim-i Vekayi*" yayın hayatına başlamıştır. Bunu 1840 yılında çıkarılmaya başlanan yarı resmî "*Ceride-i Havadis*" takip etmiştir. 1860'tan itibaren özel gazeteler de basın hayatında boy göstermeye başlamıştır. "*Tercüman-ı Ahval*" Türkçe özel gazetelerin ilk örneği olmuştur.¹

Yavaş yavaş sayıları artan gazetelerde siyasi eleştirilerin yer almaya başlaması 1864'te Matbuat Kanunu'nun çıkmasına zemin hazırlamış, kanun önceleri basın hayatını düzenlerken daha sonradan yapılan düzenlemelerle giderek kısıtlamaları da beraberinde getirmiştir. İşler zamanla II. Abdülhamid döneminde Eğitim Bakanlığına bağlı bir sansür dairesi kurulmasına kadar gitmiştir. Bu dönemdeki yoğun sansür gazeteleri okuyucunun ilgisini çekebilecek popüler bilimsel gelişmelere daha çok yer vermeye yönlendirmiştir. Her ne kadar II. Meşrutiyet'le beraber yoğun sansür uygulaması son bulduysa da gazete ve dergilerdeki ilim ve fen köşeleri yayınlanmaya devam etmiştir. Böylece dünyadaki her türden bilimsel gelişmeler ve keşifler süreli yayınlar aracılığıyla okuyucusuyla buluşmayı sürdürmüştür.²

Kutupların keşfi konusu da bu bilimsel konular arasında yerini almıştır. Osmanlı basınında yer alan bilimsel haberler ve tartışmalar, kutuplara dair yazılan yazılar da dahil olmak üzere spesifik olarak daha önce bir araştırmanın konusu olmamıştır. Bu nedenle bu konu özelinde Osmanlı basınında yer alan yaklaşımlar bu çalışmada aktarılmaya çalışılacaktır.

---

¹ Bernard Lewis. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (İstanbul: 2013). 133; Hıfzı Topuz. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. (İstanbul: 1996). 7; Orhan Koloğlu. "Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu". *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6. (1994): 153; Kenan Demir. "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5. (2014): 59; Özgür Turan. "Osmanlı Basın Hayatının Seyri ve II. Meşrutiyet Yıllarında Süreli Yayınları". *The Journal of Academic Social Science*, 131. (2022): 301-302.

² M. Nuri İnuğur. *Basın ve Yayın Tarihi*. (İstanbul 1999): 184; Niyazi Berkes. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (İstanbul 2014): 368-369; Demir. "Osmanlı'da Basın": 59; Turan. "Süreli Yayınlar": 302.

Kutuplarla ilgili yapılan güncel bilimsel çalışmaların yanı sıra konuya dair geçmiş araştırmaların da önemli olduğu malumdur. Bugün gelinen nokta şüphesiz ki bu tarihi sürece dayanmaktadır. Geçmişte Osmanlı'nın da kutuplara olan ilgisini yaşadıkları dönemlerde dünya coğrafyası ve haritacılığına önemli katkıları bulunan bilim adamları sayesinde gözlemlemek mümkün olmuştur. Çeşitli bilim adamlarının coğrafyaya olan ilgisi ve bu alan üzerine yaptıkları çalışmalar oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalar hem o dönemde coğrafya bilimine katkı sağlamış hem de daha sonraki dönemlerde yapılacak çalışmalar için ilham kaynağı olmuştur. Güncel tarihçilik açısından çok ilgi çekmeyen bir konu olan son dönem Osmanlı'sının konuya olan ilgisi açısından çalışmalar oldukça azdır. Bu durumun sebebi, Osmanlı'nın keşif rekabetine katılmamış olması ve bu konuda bir gayret içine girmemiş olması çok olasıdır. Buna karşın keşiflerin basında çok ilgi çekmiş olduğu haberlerin çokluğundan anlaşılabilmiştir.

Osmanlı 17. yüzyıla birlikte bilimsel olarak dünyanın gerisinde kalmaya başlamış ve bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. Her şeye rağmen gelişmeleri de takip etmeyi bırakmamıştır. 19. Yüzyılda hem kuzey hem de güney kutuplarının keşfedilmesi için ülkeler yarışa girmişlerdir. Nihayet 20. yüzyılın başlarında iki kutup da keşfedilince dünyanın ayak basılmadık yeri kalmamıştır. Bu keşifler asrın en önemli coğrafi keşifleri arasında kabul edilmiş ve dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Osmanlı basını da bu konuya duyarsız kalmamış ve gelişmeleri sayfalarına taşımıştır. Kutupları keşfettiğini söyleyen Frederick Albert Cook ve Robert Edwin Peary arasında yaşanan tartışmalar dikkati çeken konulardan yalnızca bir tanesidir. Bundan önce de 1800 ve 1900'lerin başında henüz kutuplar keşfedilmemişken kutuplara doğru yapılan seyahatler, seyyahların yaşadıkları, kutupların keşfinin önemini anlatan yazılar basında önemli bir yer tutmuştur. Hatta keşif yolculuğuna çıkan seyyahların tuttıkları günlüklerin yayımlandığına rastlamak bile mümkündür.

Bu çalışma 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı gazete ve dergilerinde yer alan yazılar kaynak alınarak hazırlanmıştır. Basında oldukça geniş yer bulan kutup haberlerinin tamamı taranmış detay içermeyen ve birbirini tekrar eden yayınların çokluğu nedeniyle elemeye gidilerek, makalelerin basında konunun ele alınışını değerlendirmeye yeterli içeriğe sahip kısmı seçilerek bu makale özelinde kullanılmıştır. Dikkat çeken haberlere özellikle yer verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yalnızca Osmanlı'nın değil dünya basınının da önem verdiği haberler kullanılmıştır.

Bu makalenin konusunu oluşturan basında yer alan kutup haberleri daha önce bir çalışma konusu olarak ele alınmadığı için bu çalışmanın hazırlanmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte basının hangi konulara ilgi duyduğu, yalnızca Osmanlı coğrafyasının değil bütün dünyanın ilgisini çeken konulara yer

verip vermediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Makale dönemin aydınları, bilim ve ilim insanların hangi konuları dikkate değer bulduklarını tespit etmek açısından olduğu kadar dönemin Osmanlı basınının dünya coğrafyası açısından pek değerli bulduğu kutuplar konusuna da ilgisiz kalmadığının gösterilmesi açısından da önemlidir.

1. Kutupları Keşfetme Yolculuğu ve Seyyahlar

1.1. Keşif Çabaları

Güney ve Kuzey kutupları 20. yüzyılın başlarında keşfedilmeden önce birçok seyyah keşif hevesiyle kutuplara seferler düzenlemiştir. Sonuçsuz kalan bu seferler Osmanlı basınının da bir hayli ilgisini çekmiş ve ilgili haberler ayrıntılı olarak basında yer bulmuştur.

6 Ağustos 1913 tarihli *Servet-i Fünun* bu seyahatler hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre 1774'te Kaptan Cook, 1838'de de Dumont d'Urville Güney Kutup Bölgesi'nden şöyle bir geçmişlerdir. 1842'de Kaptan James Rose Güney Kutbu'nda bir kıta olduğunu fark etmiş ise de bir teşebbüse girişmemiştir. Kutuplara ulaşma mücadelesi bundan elli yıl sonra başlamış, Kaptan Gerlache sefer heyeti Güney Kutbu'na 1898'de ayak basmıştır. Charcot'un sefer heyeti ise 1909'da Güney Kutbu'na 178 km yaklaşmış olmalarına rağmen yiyecekleri bittiği için geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu heyetler sağ olarak geri dönmeyi başarsalar da bu yolda ölen birçok kişi olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda kutuplara giden heyetler elliden az değildir. Kutup istikametine 1800'den 1909'a kadar 79 sefer yapılmıştır.³

Bu seyahat tecrübelerinin sadece isimleri, istikametleri ve sonuçları değil aynı zamanda hazırlıkları, amaçları, planları ve sürece dair ayrıntılar da gazete ve dergilerde aktarılmıştır. 5 Şubat 1911 tarihli *Malumat'ta* Mehmet Tahir'in yazdıkları dikkate değerdir. Mehmet Tahir, Kutup denizlerinde inceleme ve keşif çalışmalarında bulunmak üzere Mösyö Charcot ismindeki bir Fransız'ın sefer hazırlıklarında bulunmasından bahisle o vakte kadar yapılan seyahatlere de değinerek bu son seyahat hakkında da ulaşabildiği bilgileri okuyucuya aktarmıştır. Verdiği bilgilere göre, 1820 senesinden beri birçok denizci gerek kutuplara ulaşmak için ve gerek buzullarda fenni keşiflerde bulunarak dünyanın doğa kanunlarına vakıf olmak gibi önemli bir amaçla kutup bölgelerine çok sayıda sefer düzenlemiştir. Gerçekten bu süre içinde Fransa denizcileri Kuzey Kutbu seyahatlerine katılmamışlar ise de vaktiyle onların bu önemli girişim uğrunda takdire şayan fedakarlıkları tercih ettikleri görülmüştür. Şöyle ki; 1833 senesinde Blosnevil, Grönland'ın büyük buzulları arasında kahramanca ölmüştür. Sonra Roşersen sefer heyeti 1836 senesinden 1839 senesine kadar

---

³ "Kutupların Keşfi", *Servet-i Fünun* 45- sy. 1157 (6 Ağustos 1913): 302.

İzlanda, Grönland, Petersburg denizlerinde fenni keşiflerde bulunarak sonradan yabancı milletler tarafından bu denizlerde yapılacak olan keşiflere örnek olmuş ve hayret uyandırmıştır.

En son Jon Franklin'in fen heyetinde stajyer Bellot (Joseph Rene Bellot) da vardır ki sahip olduğu meziyetleri ile bütün İngiltere'nin takdirini kazanmıştır. İşte geçen süreden beri terk edilmiş olan bu girişim bu kez tekrar ele alınmıştır. Donmuş deniz bölgesine gemi ile birçok seyahatlerde bulunmuş olan Doktor Jan Şarkot (Jean-Baptiste Charcot) bir sonraki sene yaz mevsiminde Kuzey Kutbu denizlerine yönelerek hareket etmek üzere önemli bir sefer heyetinin hazırlanmasıyla meşgul bulunmaktadır. Şarkot'un seyahat planları İzlanda'ya, Petersburg'a bir deniz seferi yapıp bu adalarda da program gereğince genel fenni bir incelemede bulunmaya müsaittir. Mesela seyyahın İzlanda'ya ulaşır ulaşmaz başlıca işleri morina balığının geçmiş hayatına dair incelemelerde bulunmak olacaktır. Sefer heyeti Petersburg'da enginlerde Avrupa iklimine büyük bir etki yapan akıntılar hakkında da inceleme ve soruşturmayı dikkatli bir şekilde yapacaktır. Kısaca bunlar henüz sır olan bu iki büyük adayı keşfetmek için mesai harcamaktan geri durmayacaklardır.⁴

26 Ekim 1900'de Mesut Remzi *İrtika'da* Kuzey Kutbu ile ilgili haberlere masalsı bir dille yer vermiştir. Kaleme aldığı detaylara göre Kuzey kutbu, Nordenskiöld'ün (Adolf Erik Nordenskiöld), Nansen'in (Fridtjof Nansen), o kadar fedakârca gayretlerine rağmen gizemini korumuştur. Mösyö Gerlache aynı engellere rastlanabileceği, cihanın diğer son noktasına gidebilecek olursa güzel işler başarılmış olup olunmayacağını ortaya koymuştur. Brüksel parlamentosunun verdiği iki seçim ve milli oylar sayesinde oldukça hızlı bir şekilde bir meblağ toplamış, bir gemi ve mürettebat tedarik edebilmiştir. Mevsimin uygunluğundan yararlanarak, gece ve gündüzün seneyi eşit parçaya ayırdığı, hareketsizliği örtülü ve gizli olan bu soğuk sahile doğru yola çıkmıştır. Ünlü seyyah Cook güney denizlerinden galibiyet ve başarı ile geri dönmüştür ki hiçbir gemi 71 enlem derecesini asla geçemeyecektir. Weddel 74 dereceye ulaşmış, Ross serbest bir deniz içerisinde buzlar arasına girmiş ve orada hatta denizin sonu olmaksızın kutup enlem derecesine eşit bir dereceye çıkabilmiştir. Başarılı seferlerinin devam eden ilerlemesi, istediği şeye ulaşmış olabilmek imkanını göz önünde bulundurmasına izin vermiştir. Kumandan Gerlache 16 Ağustos 1897'de Anvers'ten hareket etmiştir. Ağustos'un 23'ünde Ostend'de bir süre beklemiş ve daha sonra yani mürettebatıyla Avrupa'ya veda etmiştir.⁵

Uzun yıllar ve hatta asırlar boyunca dünyanın bu gizemli noktaları insanların merakını uyandırmıştır. Kutupları keşfetme arzusu, kutup noktalarına

⁴ Mehmet Tahir, "Mütenevvia Kutb-ı Şimaliye Bir Fransız Heyet-i Seferiydi", *Malumat Dergisi*, sy. 372 (5 Şubat 1911): 3236.

⁵ Mesut Remzi, "Kutb-ı Cenub", *İrtika Gazetesi*, sy. 83 (26 Ekim 1900): 139.

ulaşma isteği birçok insanın hayali haline gelmiştir. Sayıları azımsanamayacak kadar insan bu yolda kutuplara ulaşmadan hayatlarını kaybetmiştir. Bununla ilgili bir istatistik *Servet-i Fünun*'da okuyuculara sunulmuştur. Yazıda özetle şu bilgiler sıralanmıştır:

“İki asırdan beri kâşiflerin dikkatini çeken nokta 1909'a kadar gizemini korumuştur. Bu zamana kadar yapılan seyahatler sonuçsuz kalmıştır. 1607'de Hudson kutuplara yalnızca 1120 kilometre kadar yaklaşabilmiştir. Bundan sonra İngiliz Flip 1082 kilometreye kadar ulaşabilmiştir. 19. Yüzyılın ortasına doğru kutup seyyahlarının cesareti artmıştır. 1828'de Kaptan Pari kutbun 860 kilometre yakınına kadar gitmiştir. 1845'te Sir John Franklin, Erebus ve Terror isimlerindeki gemileriyle ve 168 kişilik mürettebatıyla kutuplara doğru yola çıkmıştır. Fakat gemi bir daha geri dönmemiştir. 1879'da Janet isimli gemi ile yola çıkan DeLong da aynı hazin sonu paylaşmıştır. Greely ve ekibi 1884'te başarısız yolculuk yapan diğer bir seyyah grubu olmuştur. 1890'da Nansen, 1900'de Kaptan Kani gibi birçok isim kutup yoluna çıkmıştır. 16.asırdan itibaren bu yolda ölen kişilerin sayısı 780'i bulmuştur.”⁶

Görsel 1. Kuzey Kutbunu keşfetmek amacıyla yola çıkan ve nihayet 1909'da keşfi gerçekleştiren Kaptan Peary ve Güney Kutbunu 1911'de keşfeden seyyahların yanı sıra Kaptan Scott (ilk resim), Doktor Frederick Cook (ikinci resim), Kaptan Amundsen (üçüncü resim), Ejnar Mikkelsen (dördüncü resim), Norde Neskiöldi, Mösyö Andre, Mösyö Strindberg, Borchgrevink öne çıkan önemli seyyahlar arasında sayılabilir.⁷

2. Kutuplara Giden Yol ve Yolculuk

Kutup seyyahları içerisinde basında en çok yer bulan kuşkusuz Amundsen'dir. Amundsen'in Güney Kutbu'nu keşfiyle ilgili birçok haber basında yer almış hatta bu yolculuğun ayrıntısını anlatan yazı dizileri yayınlanmıştır. Keşfin ardından Amundsen 8 Mart 1912'de Norveç Kralı'na ve Londra'da yayınlanan *Daily Chronicle* Gazetesi'ne birer telgraf göndermiş ve bu önemli haberi herkesin duymasını istemiştir. Telgrafta keşif sürecini ayrıntıları ile anlatmıştır. Bunlardan bazıları haberde şöyle aktarılmıştır:

“Şubat'tan Nisan ayının ortalarına kadar 82 derece enleminde 3 kulübe kuruldu. Kar yağışları arasında burada ikamet Eylül ayına kadar devam etti. Bu dönemde sıcaklık -50, -60 derecelere kadar düşmüştü. Artık kulübeden birkaç arkadaş ayrılıp Güney Kutup noktasına

⁶ “Kutupların Keşfi”, 302.

⁷ “Kaptan Scott'ın Kutb-ı Cenubi Seyahati”, *İdman*, sy. 23 (5 Mart 1914): 360, “Kutb-ı Şimali Keşfedildi” *Resimli Kitap*, sy. 13, (13 Ekim 1909): 25, “Kutupların Keşfi”, 300, “Kutupların Keşfi”, 301.

*doğru ilerlemeye başladı ve 85 derece enlemine kadar sorunsuz ilerleyebildiler. Buradan itibaren yüksek tepelerle karşılaşmaya başladılar. Buzullar arasında yapılan tehlikeli yolculuğun ardından nihayet 14 Aralık 1911'de Güney Kutup noktasına ulaşmak mümkün oldu. Bu noktada üç kaldılar. "İşte bu şekilde yeryüzünün son büyük meselesi halledilmiş demektir."*⁸

Kutupları keşfetmeyi amaçlayan seyyahlar buraya ulaşmak için gemi ile seyahat etmişlerdir. Fram, Terra Nova, Jeannette, Belçika, Rozvelt, Southhern Cross, Erebus adlı gemiler bu yola çıkan gemilerden yalnızca birkaçıdır.

Gemi dışında çok daha cesaret gerektiren araçların da kullanıldığına basında yer verilmiş olan haberlerde rastlamak mümkündür. Gemiler dışında kullanılan diğer ulaşım aracı balondur.

2.1. Balon ile Seyahat

Servet-i Fünun gazetesi çeşitli sayılarında bu balonla çıkılan seyahatler hakkında fotoğraflarıyla birlikte bilgiler vermiştir. Buna göre, Kutup noktası gizemli ve merak uyandırıcı bir yerdir. Birçok kişi bu gizemli yere ulaşmaya çalışmış bu uğurda canlarını feda etmişlerdir. En erken seyahatten tutun da 1912'de Nansen'e gelinceye kadar Kuzey Kutbu'na keşif için yola çıkanlar o noktaya ulaşmak bir yana yaklaşmayı bile başaramamışlardır. Bu defa iki seyyah daha seyahate çıkmıştır. Fakat bunların farkı balonla bu seyahate çıkmalarıdır. Bu seyyahlar Louis Godard ve Edouard Sucouf adlı iki gökyüzü seyyahıdır. Kullanacakları balon 10.847 metre küp oksijen ile doludur ve 12 bin kilo ağırlığı kaldırmaya elverişli alet ve edevatı, kimyevi ve tıbbi malzemeleri de taşıyabilecek kapasitedir.⁹

Basının işaret ettiğine göre bu ikilinin dışında balonla seyahat etme cesaretini başka bir ikili daha göstermiştir ki bunlar; Mösyö Andre ve Mösyö Strindberg'dir. Fakat yapılmış olan teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır. Buna rağmen bu girişimden vazgeçilmemiştir. İşte bu iki seyyah yeniden balonla kutuplara seyahat etmek için hazırlanmışlardır. Fakat seyahatlerini hemen gerçekleştirememişlerdir. Bu noktada gecikmenin nedenlerine ve kullanılması planlanan balonun özelliklerine de yer verilmiştir. Buna göre, balonun maliyeti 50 bin Frankı bulmuştur. Balon üç kat ipek kumaştan torbası 1321 kilo ağırlığında 4500 metre küp genişliğinde ve 20,5 metre çapında olup kumaştan yapılmış, sepeti de 180 kilo ağırlığında 2 metre çapında ve 130 cm yüksekliğindedir. Habere göre seyahat sırasında balonculardan biri daima sepetin içinde ve ikisi daima üstünde bulunarak havanın durumunu, etrafta gözlemledikleri şeyleri kayıt ve resimler vasıtasıyla tasvir edeceklerini belirtmişlerdir.¹⁰

⁸ "Güney Kutbunun Keşfi", *Karagöz Salnamesi* (1913): 22-23.

⁹ "Kutupların Keşfi", 300-301.

¹⁰ "Kutup Seyyahları", *Servet-i Fünun*, sy. 287 (11 Eylül 1896): 11-12.

1896'da yayınlanan bu haberde bahsi geçen isimlere 1913'te tekrar yer verilmiş, fakat bu sefer umut ve merak yerini meçhuliyete bırakmıştır: 1897'de balonla kutuplara seyahat etmeye çalışan İsveçli Andre ve iki arkadaşı bu yolculuğa çıkmış ve daha sonrasında kendilerinden haber alınamamıştır.¹¹

2.2. Gemi ile Seyahat

Gemi ile yapılan seyahatler hem sayıca daha fazla hem de genellikle bir sonuca ulaştığı için elbette basında daha fazla yer bulmuştur. Bu seyahatlerle ilgili yazılan yazılar sadece birer haber niteliği taşımamış duyulan merakı ve heyecanı da yansıtmıştır. Yazılara yansıyan bu hisler Osmanlı basınının dolayısıyla aydınının dünyadaki bilimsel teşebbüslere duydukları ilgiyi de ortaya koymaktadır. Bahsi geçen yazılara birkaç örnek vermek gerekirse Kaptan Scott'un kaptanlığını yaptığı keşif yolculuğunun başlangıcında çekilen fotoğrafın altına not düşülmüş olan bilgilerden başlanabilir:

Görsel 2. Kutup Yolcuğuna çıkan Terra Nova Gemisi¹²

“Bilimin ilerlemesi için büyük fedakarlıklar gerekir. Aynı şekilde coğrafi olarak da yeni yerlerin keşfedilmesi fedakarlıklarla mümkündür. Şükürler olsun ki hayatlarını bilimin ilerlemesine ve yükselmesine harcayan saygıdeğer insanlar eksik olmuyor. Gidenlerin geri gelmediği, haber alınamadığı kutup bölgesi de saygıdeğer birçok kişiyi hayattan koparmasına rağmen çekiciliğini yitirmiyor. İşte Terra Nova isimindeki gemisiyle Yeni Zelanda'dan Güney Kutbu'na doğru yola çıkan Kaptan Scott da o kutup cazibesine kapılarak kendini fedakarlığa hazırlıyor. Resim keşif heyetinin Yeni Zelanda'dan ayrılma anını göstermektedir. Seyyahları

¹¹ Kutupların Keşfi”, 300-301.

¹² “Kutb-u Cenubiye Giden Yeni Bir Heyet-i Keşfiye”, Şehbal, sy. 37 (14 Nisan 1911): 243.

Kral Edward Arazisi'ne götürüp çıkardıktan sonra "Arazi-yi Cedid" Gemisi¹³ tekrar Yeni Zelanda'ya gelecek ve heyetin dönüşü için gerekli olan erzak ve malzemeleri tedarik edip yükleyerek yine güneye dönecektir. "Dostlar şehit, biz gazi" sözünü hatırlatmasaydı, biz de bol bol başarılar temennisinde bulunmaya cesaret edebilirdik. Kar çölüne yelken açarken: Cehlin temeddüine veda."¹⁴

Haberlerde sadece seyyahlar ve seyahatlerden değil ayrıca seyyahların kutup noktalarına ulaşmalarını sağlayan gemilerin özelliklerinden de bahsedilmiştir. Kutup seyahatlerine çıkacak gemilerin en dikkat çekici özelliklerinden biri de bu gemilerin buzda seyahat edebilecek dayanıklılıkta olmalarıdır. Kaptan Peary'nin seyahatinde kullanacağı Roosevelt gemisinin kutup seyahati için özel olarak tasarlanmış en mükemmel gemi olduğundan bahsedilmiştir. Verilen bilgilere göre o zamana kadar seyyahların kullandıkları gemilerin hepsi dayanıklı olsa da eksikleri olmuştur. Ama özellikle iki gemi bu yolda inşa edilmiş olanların en iyileridir. Bu gemilerin ilki İngiliz bandıralı Discovery ve diğeri de Roosevelt gemileridir. Discovery Gemisi, Kleman Markham ve Sir Francis Leopold McClintock tarafından çizilen plana göre İngiltere'de inşa edilmiştir. Gemi sağlam yapısıyla buz kütlelerinin arasında seyahat edebilmiştir. 450 beygir kuvvetinde olan bu gemi 335 ton kömür de taşıyabilecek şekilde inşa edilmiştir.¹⁵

Buz çarpması sonucu pervanenin ve dümenin kırılmasının kutup seyahatlerindeki en büyük tehlikelerden biri olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı Discovery Gemisi'nin dümen ve pervanesinin güverteye çıkarılabilmesi bu geminin en dikkat çekici özelliği olarak işaret edilmiştir. Tehlike anında bunlar güverteye çekilebilmişlerdir. Roosevelt Gemisinin de bu gemiye benzer özelliklerde olsa da daha iyi şekilde tasarlandığı vurgulanmıştır. Verilen detaylara göre bu geminin teknesinde dayanıklı ağaçlar kullanılmıştır. İki taraflı girişlerle takviye edilen geminin buzlara karşı dayanıklılığı arttırılmıştır. Geminin makinesi saatte 11 mil hızla gidebilecek kuvvettedir. Buharla ısıtma ve elektrikle aydınlatılabilme özelliklerine sahiptir. Ayrıca güvertede bulunan köşk kısmı gerektiğinde çıkarılıp buzlar üzerinde bir kulübe vazifesi görerek seyyahların ikametine imkân verebilmiştir. Sonuç olarak daha bir çok ayrıntıyla birlikte bu iki geminin kutup seyahatleri için yapılmış en mükemmel gemiler olduğundan bahsedilmiştir.¹⁶

Haberlerde yer verilen diğer bir bilgi türü keşif heyetlerinin maiyeti ve malzemelerin detayları ile ilgilidir. Bu heyetlerde yer alacak kişilerin nasıl seçtiklerine dair bilgiler ve ayrıca yanlarına aldıkları malzemeler okuyucuya

¹³ Kullanılan bu tabir Terra Nova'nın Osmanlı Türkçesi'ndeki karşılığıdır. Haberde bu şekilde yer almıştır.

¹⁴ "Kutb-u Cenubiye Giden Yeni Bir Heyet-i Keşfiye", 243.

¹⁵ "Kutup Seyahatleri İçin Gemiler", *Servet-i Fünun*, sy. 819 (3 Ocak 1907): 205.

¹⁶ "Kutup Seyahatleri İçin Gemiler", 206.

bu seyahatlerin ciddiyeti ve ne kadar titizlik ve öngörüyle hazırlanıldığı hakkında fikir vermektedir.

Kutupları keşfetme arzusuyla yola çıkan seyyahlar yanlarında götürecekleri kişileri sıradan insanlardan seçmemişlerdir. Keşfin önemini anladıkları seçtikleri kişilerden de anlaşılabilir. *Servet-i Fünun* mecmuasının 554. sayısında yer alan “On İki Ay Kutb-u Cenubi Buzları Arasında” başlıklı yazıda Borchgrevink’in ekibinin toplamda 18 kişiden oluştuğu; bunlardan birinin doktor, birinin ateşçi, ikisinin hizmetli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca gemide bir hayvan bilim uzmanının, bir maden bilimi uzmanının ve bir bitki bilimi uzmanının da yer aldığından bahsedilirken kızığa koşulmak üzere birçok köpeğin de bulundurulduğu bilgiler arasında yerini almıştır.¹⁷

Şehbal mecmuasının 23. sayısında yayımlanmış olan diğer bir yazıda ise Kaptan Amundsen’in seyahat ayrıntıları hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre Güney kutbunu keşfeden Kaptan Amundsen, yolculuğa çıkarken gemide üç büyük sandık içinde otomobil kızığı, nakliyat için 19 at, 33 köpek bulundurmıştır. Özellikle atlara büyük önem verdiklerinden bahsedilmiştir. Amundsen ve ekibi kutbun keşfinde önemli bir rol oynayacağını düşündükleri atları Mançurya’dan getirmişlerdir. Yolculuklarının sorunsuz şekilde geçmesi için atlara birinci sınıf yolcu muamelesi yapılmıştır. Bunun dışında gemide 33 köpek de bulunmuştur. Sefer ekibinde ise 7 bahriye zabiti, 11 doğa bilimci, otomobil kızığını kullanması için bir makinist, 1 de süvari yüzbaşı zabiti olmak üzere toplam 51 mürettebat bulundurmışlardır.¹⁸

Görsel 3. Kutuplarda kullanılan otomobil kızığı¹⁹

1914 yılında *Musavver Malumat-ı Nafia*'da yer bulan başka bir haber Mustafa Fehmi Efendi'nin Kuzey Kutbu'nun keşfi için yola çıkan ve Buenos Aires Limanı'na tamirat için gelen geminin kaptanı ile bizzat konuşma fırsatı bulması

¹⁷ “On İki Ay Kutb-u Cenubi Buzları Arasında”, *Servet-i Fünun*, sy. 554 (5 Aralık 1901): 120.

¹⁸ “Kaptan Scott’ın Kutb-ı Cenubi Seyahati”, 360.

¹⁹ “Kutb-u Şimali Meselesi”, sy. 14 (28 Ekim 1909): s. 280.

sonucu kaleme alınmıştır. Habere göre Mustafa Fehmi'nin Kaptan Amundsen'den aldığı bilgiler şunlardır:

*"Bu gemi Norveç Bandıralı olup Norveç Hükümeti'nin himayesi altındadır. 500 beygir kuvvetinde bir gaz makinesi taşımakta ise de her zaman için yelken ile yolculuğunu sürdürmekte ve gerektiği zaman bu makineyi kullanmaktadır. Gemide altı senelik erzak bulunmaktadır. Birinci, ikinci ve üçüncü kaptan ve 3 makinist, 2 aşçı ve 18 gemici olmak üzere 27 kişi vardır. Her kişinin başında bir mavzer ve kilitli cephane de mevcuttur."*²⁰

Borchgrevink'in kutupları keşfetmek amacıyla çıktığı seyahat *Servet-i Fünun'da* İngiltere'nin *Strand Magazine Gazetesi'nde* yayınlanmış şekliyle yer almıştır. Bu makalede Borchgrevnik'in Southern Cross Gemisiyle 1898 yılında Vicotria Arazisine gittiğinden ve burada çeşitli araştırmalar yaptığından bahsedilmektedir. Keşif ekibi 10 kişiden oluşmaktadır. Bunlar arasında doğa bilimci, maden bilimci, doktor, bitki bilimci gibi bilim insanlarının yanı sıra burada kaldıkları sırada kendilerine yardımcı olmaları için malzeme muhafızı, aşçı ve iki hizmetkar da bulunmaktadır. Haberin devamında kutuplarda kaldıkları süre boyunca yaşadıklarıyla ilgili bilgiler de aktarılmıştır.²¹

3. Kutupların Keşfine Dair Haberler

Güney ve Kuzey kutup bölgelerine yapılan pek çok tehlikeli seyahatin ve feda edilen hayatların ardından nihayet her iki kutup noktasının keşfi gerçekleştirilmiştir. Osmanlı basını da senelerdir aktardıkları haberlerin ardından bu keşif haberlerini de aynı merak ve coşkuyla aktarmıştır.

Genç Kalemler Dergisi, Güney Kutbu'nun keşfini sayfalarına Kâşif Amundsen'in cümleleriyle yansıtmıştır:

*"Bu yıl (1911) 14 Aralık günü öğleden sonra kutuplara ulaştık. Arkadaşlarımız ve ben hepimiz ipekten yapılmış güzel bir Norveç Bayrağı'nın etrafında toplandık. Hepimiz bayrağın sapını tuttuk ve onu toprağa saplarken kutbun üzerinde bulunduğu geniş ovaya Norveç Kralı VII. Haakon adını verdik."*²²

Şehbal ise Kuzey Kutbunun keşfine odaklanmış ve bu keşif konusunda yaşanan süreci kendi değerlendirmesiyle birlikte vermiştir:

"Kutupları keşfetmek için yola çıkan sonuca varamadan ölen veya geri dönmek zorunda kalan insanları çok fazla duyar olmuştuk. Bu haberleri bir hikaye dinler gibi karşılıyorduk. Halbuki bir gün kayıtsız kalamayacağımız bir haber aldık. "Doktor Cook Kuzey Kutbu'nu keşfetmiş." Birkaç gün sonra bir haber daha "Peary de Kuzey Kutbu'nu keşfetmiş." Çok zaman geçmemişti ki bir haber daha geldi. "Cook ve Peary birbirlerini yalanlıyorlar." İşte o zamandan beri düşünüyoruz her iki seyyah da yalancı çıkarsa ne bir şey kazanmış ne de bir şey kaybetmiş oluruz. Fakat ikisinden biri veya her ikisi de Kuzey Kutbu'nu keşfetmişlerse insanlık adına zararda mıyız, kârda mı?"

²⁰ Mustafa Fehmi, "Kutub Keşfiyatı", *Musavver Malumat-ı Nafia*, sy. 23 (30 Temmuz 1914): 356.

²¹ "Kutub Sehahları", *Servet-i Fünun*, sy. 287(11 Eylül 1896): 120.

²² "Lahika", *Genç Kalemler 3*, sy. 20 (28 Nisan 1912): 187-188.

“New York Coğrafya Cemiyeti’nin yıldönümünde (15 Aralık 1906) Peary: “Üç asrı aşkın zamandan beri bütün dünya, kutupların anlaşılmaz halini hayalinde canlandırmış olduğu halde bugün kutup sırlarına en yakın yere dikilen bayrak Amerika bayrağıdır” dedikten sonra Rozvelt’e hitaben şu sözleri eklemiştir: “Ümit ederim ki sizin başkanlığımız sırasında Amerika Bayrağını kutup noktasında dalgalandıracaksınız.” Peary sözünü tuttu ve Kuzey Kutbu’nu keşfederek Amerikan Bayrağı’nı kutba dikti.”²³

Muhasebe-i Fenniye demektedir ki;

“Dünyanın her yeri keşfedilmiş, gezilmiş, incelenmiş olduğu için öyle hayret gerektiren bir çoklukta kıtalar meydana çıkması artık beklenmemektedir. Kutupların çevresi bile, haritalarındaki eksikliklere rağmen bir muamma-i sarf halinden kurtulmuştur. Yalnız bizzat kutup noktasını öğrenmeye ve anlamaya devam etmektedir. Son zamanlarda birbirini takip eden çok sayıda seyahat yapılmış ve hedefe gittikçe daha fazla yaklaşmıştır. Kutup noktasının, işin aslında etrafından hiç farklı olmadığı anlaşılmuş olmakla beraber yine de dünyanın kuzeyinin son noktasına ulaşmış olmak hevesi insanlar için cazibesini kaybetmemiştir.”²⁴

4. Kutupları Keşfetmek Neden Önemliydi?

Kuzey kutbunu keşfetme teşebbüslerinden çokça bahseden yazılardan sonra nihayet Kuzey Kutbu’nun keşfedilmesiyle yeni haberlerin kapısı aralanmıştır. Keşif için yola çıkmış olan Doktor Cook ve Peary’nin arasında yaşanan tartışmalar Osmanlı basınının da ilgisini çekmiştir.

Kutupları keşfetmek yolunda hem çok büyük masraflar yapılmış hem de birçok seyyah canından olmuştur. Bu durumda basında yeni sorular ve cevaplar gündeme gelmiştir. Kutupları keşfetmek neden bu kadar önemlidir? Bütün bu çabalara karşılık gelecek bir değer taşımakta mıdır? Kutupları keşfettiğini iddia eden Cook ve Peary’nin arasında sorun yaşanmasına sebep olan o noktaya birer bayrak dikmelerinde fen ve insaniyet adına nasıl bir fayda ortaya çıkmıştır? Bu sorulara Peary bizzat şöyle cevap vermiştir;

“Kutuplara ulaşmanın ne kıymeti ne de faydası olmadığını iddia edenlere bin bir fayda göstereceğim. Kutup noktasına ilk bayrağı bir Amerikalı dizecek olursa gerek vatanda gerek dışarıda hiçbir Amerikalı bulunmayacak ki kendisinin Amerikalı olduğunu biraz daha sevinçle biraz daha iftiharla hatırlatmasın. Yalnız bu övünme ve milli haysiyet bile kutup noktasına ulaşmak için zorunlu olunan bütün fedakarlıklara ve milyonlarca meblağa karşılık gelecektir.”²⁵

Peary’nin bu açıklaması biraz popülist bir anlam ifade etse de daha birçok bilim dalı açısından keşfin önem arz ettiğini açıklayan yazılar da mevcuttur. Örneğin, *Şehbal Dergisi’*nde “Musahabe-i Fenniye: Kutbun Keşfinde Ne Ehemmiyet Var?” başlığı ile yayınlanan yazıda keşfin öneminden

²³ Musahabe-i Fenniye: Kutbun Keşfinde Ne Ehemmiyet Var?,” *Şehbal* , sy. 12 (28 Eylül 1909): 239.

²⁴ “Musahabe-i Fenniye: Kutbun Keşfinde Ne Ehemmiyet Var?,” 239.

²⁵ “Musahabe-i Fenniye: Kutbun Keşfinde Ne Ehemmiyet Var?,” 239.

bahsedilmektedir. Buna göre kutupların keşfiyle birlikte kutup noktasına ayak basmak arzusu ile kuzey tarafları hakkında fenni inceleme yapılması isteğinin bundan sonra devam edeceği ümit edilebilir. Zira o bölge hakkındaki bilginin coğrafyamızın tamamlanmasına ihtiyaç olması dışında meteoroloji (ilm-i ahval-i cevvi), yaşam, jeoloji (ilm-i tabakatü'l-arz), arkeoloji (ilm-i asar-ı atika) gibi konularda da kutba dair bilgi noksanımızın giderilmesi açılarından da önemli olduğuna işaret edilmiştir. Bir de yeryüzünün mıknatıs özelliği (mıknatısiyet-i arziye) meselesinin incelenmesi ve açıklanmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.”²⁶

Kutupların önemine değinen bir diğer yazı ise şimdiye kadar aktarılmış olan yazılardan farklı olarak bilimsel bir önem atfettiğinden bahsetmektedir. Bu olayın popülist bir yaklaşımların ötesinde coğrafi bilimlere ve hatta günlük yaşantıya ne gibi katkılar sağlayacağından bahsedilmiştir. *Şehbal Dergisi*'nin 12. sayısında yer alan yazı aşağıdaki şekildedir;

“Kuzey ışıkları, rüzgarlar, fırtınalar belki de yeryüzünün her tarafından gelen hava kütlelerinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Okyanus akıntıları, Gulf Stream büyük akıntısı Kuzeydoğuya doğru Avrupa sahillerini ısıtıyor, kutuplara doğru kayboluyor. Nansen'in keşfi buzullar, Sibiry'a'nın kuzey sahilinden kutup bölgesine doğru gidiyor, yazın parçalanıyor. Avrupa ve Amerika için sıcak ve soğuk hava akımları rastgele ve birbirine çarparak mı iklimde değişme yaratıyor? Gulf Stream sıcak suları havayı hafifleştiriyor, kutup bölgesinde ise hava ağırlaşıyor. Bu havalar birbirine çarparak buharı yoğunlaştırıyor, fırtınaların büyümesine ve mevkisine göre Kuzey Atlas Okyanusu'nun hava akımları ortaya çıkıyor. Avrupa'nın güneşli ve yağmurlu günleri sakın veya şiddetli kışları bunlara tabi oluyor. Avrupa ve Amerika'da hava tahmin rasathaneleri kısa bir zaman için tahminde bulunabiliyorlar. Yarın öbür gün hava açık veya kapalı, durgun veya fırtınalı olacak diyebiliyorlar. Avrupa ve Amerika özellikle Kuzey Kutup Bölgesi'nden etkilenmiştir. Fedakâr bilim insanları eğer bu çalışmalarını birleştirirler de, insanlığın yararı adına sürekli gözlemlerini kaydedip medeni âlemin her tarafına göndermek üzere –telsiz, telgraf ve uçakların yardımıyla- kutup bölgesinde tesis edecekleri gözlemevlerine koyarlarsa bunun medeniyet ve insaniyet için oldukça büyük faydası olacaktır. Çünkü bu sayede bir iki günlük hava değişimi değil birkaç aylık, bir mevsimlik, yazlık ve kışlık hava değişimleri doğru olarak tahmin ve takdir edilebilecektir. Ekinlerin erken ekilip kışın devamıyla harap olmaması, geç ekilip yaz güneşiyle yanmaması sağlanacak, mevsim değişiklikleri önceden bilineceği için tedbir alınabilecektir.”²⁷

5. Yolculuğun Tehlikeleri

Kutularda yapılan yolculuklarda elbette pek çok tehlike de yaşanmıştır. İşte bu tehlikeler de basının ilgisini çekmiş ve bu konuda özellikle seyyahların hatıralarından yararlanılmıştır. Kaptan Scott günlüğünde yaşanan sıkıntılardan bahsetmiştir. Kötü hava koşullarında yol almak zorunda kalan gemiler yolculukları sırasında büyük fırtınaların tehlikeleriyle başa çıkmak zorunda

²⁶ “Musahabe-i Fenniye: Kutbun Keşfinde Ne Ehemmiyet Var?”, 239.

²⁷ “Kutupların Keşfi”, 303-304.

kalmışlardır. Kimi zaman güvertede olan eşyalar ve kişiler büyük fırtınalarda savrulmuşlar ve ölüm tehlikesi atlatmışlardır. Fırtınalar şiddetli olduğu zamanlarda güverte, ambarlar ve makine tulumları bile suyla dolmuştur. Gemide bulunan hayvanlar da dahil herkes ölüm tehlikesiyle yolculuk etmiştir.

Her şeye rağmen kutuplara ulaşabilen Kaptan Scott ve ekibi kutuplara varabilmişlerdir. Bu anı ise kaptan, günlüğünde şöyle ifade etmiştir:

“Tam 20 gün Terra Nova Gemisi buzlar arasında mahsur bir halde kaldı ve ancak 31 Aralık’ta etrafı açılarak kendisine yol buluyor. 48 saat sonra ufkun sincabi rengi arasında kutupların beyaz tepeleri görülmeye başladı. Bir tarafta Victoria Arazisi’nin 3000-4000 metre yükselen sivri sivri tepeleri diğer tarafta uzanıp giden büyük buz tabakaları ile kutuplar kendine özgü güzelliklerini sergiliyordu. Bütün buz tabakasına rağmen Erebus Yanardağı devamlı olarak ateş saçmaktaydı ve adeta denizde bir fener vazifesi görüyordu.”²⁸

Kutupları keşfetmek amacıyla yola çıkan ve geri dönemeyen bir diğer seyyah da George Washington DeLong’tur. DeLong kutuplarda geçirdiği günleri bir günlüğe kaydetmiştir. Ekibiyle geçirdikleri zor günleri son nefesini verene kadar yazmaya devam etmiştir. Bütün ekip arkadaşları da kendisi gibi açlık ve soğukla mücadelede yenik düşmüş ve hazin bir şekilde hayatlarını kaybetmişlerdir. Soğukla savaşmanın yanı sıra açlıkla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Yiyecekleri tükendiği için köpeklerini hatta çizmelerini bile yiyecek noktaya gelmişlerdir. İçecekleri ise ısınmalarına yardımcı olur ümidiyle içtikleri ispirto ve çay olmuştur. Kurtulma ümidiyle günlerce yürümek zorunda kalmışlar ve yiyecek bulabilmek için de eli boş döndükleri avlara çıkmışlardır. Arkadaşları Ericson’un adım adım gelen ölümünü de kaydetmiştir DeLong. Ericson’un önce elleri sonra ayakları donmuş olmasına rağmen onu kurtarabilmek için hiçbir şey yapamamışlardır. Ericson öldüğü zaman ise onu gömememişler, bayrağa sarılı cesedini nehir kenarında buz tabakaları arasında bulunan bir hendeğe koyabilmişlerdir. Arkadaşları için düzenledikleri cenaze merasiminde saygı için ancak üç tüfek atışı yapabilmiş ve saçlarından birkaç tel almışlardır. Ericson’un kıyafetlerini ise çaresizce aralarında paylaşmışlardır. DeLong’un günlüğünden bazı satırların -biraz uzun olmakla beraber- durumun vahametini yansıtması açısından aynen aktarılması uygun görülmüştür:²⁹

114. Gün- 4 Ekim Salı: Yakılan ateşin parlayan ilk yansımaları arasında, ateşin etrafına toplandık. Aşçımıza bir çay hazırlamasını emrettim.

Doktor, arkadaşlarımızdan biçare Ericson’un gece eldivenlerinin kaybolmasıyla ellerinin donmuş olduğunu haber verdi. Cümlemiz, arkadaşımızın etrafına toplandık. Vücudunu ovmaya başladık.

²⁸ “Kaptan Scott’ın Kutb-u Cenubi Seyahati, *İdman*, sy. 23 (5 Mart 1914): 361.

²⁹ “Kutb-u Şimal Hatıraları”, *Malumat Gazetesi*, sy. 4 (25 Haziran 1895): 94; “Kutb-u Şimal Hatıraları”, *Malumat Gazetesi*, sy. 5 (5 Temmuz 1895): 4-5; “Kutb-u Şimal Hatıraları”, *Malumat Gazetesi*, sy. 6 (15 Temmuz 1895): 7-8.

Çaylarımızı çabuk içmek için acele ettik. Herkes yükünü tekrar aldı. Ericson'u kızığına bağladık ve yolumuza devam etmeye başladık. Gayet şiddetli bir soğuk, kuzeybatıdan gelen bir fırtına hâkim olmaktaydı. Azimetimizden altı saat sonra biz ve hastamız oldukça büyük bir kulübeye vardık. Burayı siper edinmeye mecbur olduk ve ateş yaktık. Cumartesi gününden beri ilk defa olarak tekrar ısınmaya başladık.

Akşamın saat altısında kalktık. Arkadaşa birer parça gıda vermek gerekiyordu. Herkese yarım livre köpek etiyle birer çay verdim. Bir kişi için bütün gün bu miktar gıda pek azdı. Fakat soğuğun şiddetinden ve acılardan ve geçimimizi sağlamaktan yiyecek ve içeceğe gereği kadar akıl ve kuvvet harcamıyorduk.

116. Gün- 6 Ekim Perşembe: Sabah sekizi kırk geçe arkadaşımız Ericson öldü. Gerekli alet edevat yok. Cesedi nehre atmak gerekiyordu. Arkadaşlara bir miktar daha ispirto dağıtıldı. Cesedi bayraklardan birisine sardık. Öğle vakti, kırk dakika. Cenaze merasimine başladık. Cesedi nehrin sahiline götürdük ve buz tabakaları arasında açılan bir hendeğe koyduk. Üç kere de saygı göstergesi olarak tüfek atıldı. Arkadaşlardan İverson cesedin başından birkaç tel saç aldı. Elbiselerini arkadaşlar arasında dağıttım.

117. Gün- 7 Ekim Cuma: Bu sabah yemek yediğimizde bulduğumuz köpek etinin son kısmını yedik. Semaverde su içinde bulunan çay yapraklarından başka çay da kalmamış tamamen bitmişti.

Adam başına iki çeyrek çay ve biraz da ispirto denk geldi. Bundan sonra seyahatimize devam etmeye karar verdik. Malum yirmi beş mili geçmeli. Her şeyden vazgeçme emniyetim tamdı.

123. Gün- 13 Ekim Perşembe: Söğüt ağacı kabuğuyla bir çay yaptık. Güneybatıdan şiddetli ve müthiş bir rüzgâr esiyor. Yeni bir haber yok. Rüzgârın şiddetinden daha ileri gitmeyi başaramadık. Açlıktan öleceğimize şüphe yok. Öğleden sonra bir mil gidebildik. Bir nehri daha geçtik. Geride kalan Li'yi arama emrini verdim. Bir yerde düşmüş kalmış ve ölümü bekler halde bulunmuştu. Akşam oldu. Dehşetli bir fırtına esmeye başladı. Ne müthiş bir gece!

Geçirdikleri her çaresiz günü anlatmaya devam eden DeLong'un son satırları şunlardır:

140. Gün- 30 Ekim Pazar: Gece yarısı Boid ve Guruç öldüler. Doktor Kollen ölmek üzeredir. Ben de daha fazla yazmaya kuvvet bulamadım. Gözlerim kapanıyor.

Görüldüğü üzere bilim uğrunda gösterilen fedakarlıkların sonu yoktu. Kutup araştırmaları uğrunda bu vahim sonla hayatını feda eden başka seyyahlar da olmuştur. Buna dair yayınlanmış olan bir diğer haber Mylius Erichsen ve onu aramaya giden Ejnar Mikkelsen hakkındadır. *Servet-i Fünun* Dergisi'nin 1157. sayısında yer alan habere göre Mylius Erichsen arkadaşıyla beraber 1907'de kutup yolculuğuna çıkmış fakat geri dönememiştir. Danimarkalı Kaptan Ejnar Mikkelsen de 1909'da bu seyyahları aramak için kutuplara gitmiştir. Grönland'ın doğusunda kışı geçirdikten sonra arkadaşıyla beraber kuzeye doğru yola çıkmış, büyük zorlukların üstesinden gelerek Mylius Erichsen ve arkadaşının kaldıkları yeri bulabilmişlerdir. Onların açlıktan öldüklerini tespit ettikten sonra buldukları günlükleri de yanlarına alarak geri dönmüşlerdir.³⁰

³⁰ "Kutupların Keşfi", 302. Haberin devamında kutup yolculukları ile ilgili dikkat çekici bilgilere de yer verilmiştir. Buna göre 16. asırdan bu zamana kadar Kuzey Kutbu'nu keşfetmek amacıyla o bölgeye gidip hayatlarını kaybedenlerin sayısı 780'i bulmuştur. Güney Kutbu'nun keşfinde ise

6. Kutupların Keşif Yolculuklarının Yankıları ve Fotoğraflara Yansıması

Kutupların keşfi dünyanın birçok yerinde oldukça ilgi çekici bir konu olmuştur. Kuzey Kutbu'nu keşfettikten sonra geri dönen Frederick Cook'u Kopehang'da Danimarka veliahdının karşılaması haber olarak "Avrupa'ya Selam" başlığıyla *Şehbal Dergisi*'ne yansımıştır. Veliaht'ın yanısıra halkın da büyük bir coşkuyla Cook'u karşıladığından bahsedilmiştir.

Yine *Şehbal Dergisi*'ne yansıyan bir ziyafet fotoğrafı bu konunun insanlık üzerinde ne denli bir coşkuyla karşılandığını göstermektedir.

Görsel 4: Kuzey Kutbu seyahatinden dönen Doctor Cook'un karşılanması³¹

Görsel 5. "Buzullarla kaplı araziye nispet eder gibi Erebus Dağı devamlı olarak ateş saçmakta ve o hali deniz feneri vazifesi görmekteydi." Cümleleriyle Scott'ın hatırlarında yer alan Erebus Dağı'nın fotoğrafı başka bir haberde karşımıza çıkıyor. Yaklaşık 100 yıl sonra aynı açıdan çekilmiş olan Erebus Yanardağı.³²

kayıp sayısı daha azdır. Bunda Kuzey Kutbu keşiflerinde kazanılan tecrübenin de önemli etkisi vardır. Ayrıca Kuzey Kutbu donmuş bir denizdir. Buna karşılık Güney Kutbu sabit bir kıta olduğu için buraya yapılan seyahatlerin daha kolay olduğu söylenebilir.

³¹ "Kutb-u Şimali Meselesi", *Şehbal*, sy. 14, s. 280.

³² Menzır-ı Kutbiyye (Kutup Manzaraları), *Servet-i Fünun*, sy. 1159 (21 Ağustos 1913): 248, <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/mount-erebus-antarctica-gm488594147-39267546>.

Görsel 6. “Üç Bin Liraya Mal Olan Ziyafet”; Amerika milyonerlerinden George A. Kessiler dört sene önce “Gondol” ziyafeti düzenlemişti. Bu defa da “Kutb-ı Şimali” ismiyle bu mükellef ziyafeti vermiştir. Sofranın ortasında görünen bir buzuldur. Garsonlar tamamen Eskimo elbiseleri giymişlerdir. Sağ tarafta ayakta duran kişi Mister Kissiler’dir.³³

Kutuplara yapılan yolculuklar, keşif gezileri, keşiflerin öneminden bahseden birçok yazının yanı sıra kutuplara dair gözlemlere ve bunlara dayanan açıklamalara yer veren farklı yazılar da basında yer almıştır. Bunlardan biri “Fecr-i Şimali” başlığıyla *Şehbal*’de yayınlanmış olan kuzey ışıklarından bahseden yazıdır. Kuzey ışıklarının ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı çarpıcı ifadelerle bu satırlarda yer bulmuştur. Yazar kutup ışıkları için,

“Tabiatta görülebilecek en güzel manzaralardan biri hiç şüphesiz fecr-i şimali’dir. Kutup tarafları uzun bir süre karanlık kaldığı için tabiat sanki bunu telafi etmek istiyor gibi fecr-i şimalinin bütün görkemini ve güzelliğini o bölgede ortaya çıkarır. Olayın başlangıcı anidir. Birdenbire gökyüzünü titreyen, dalgalı bir ışık halesi kaplar. Bu sayfadaki şekilde görülen kıvrımlar ise birkaç saniye içinde binlerce defa şekil değiştirerek kuvvetli rüzgâr esintisine kapılmış bir büyük yaprak gibi durmaksızın dalgalanır. Bu ışıklı hadiseyi yerinde gözlemleyenlerin ve bilim kitaplarının anlattığına göre ışığın buzullar üzerine yansıyan ışıklardan oluştuğu herkesi kendine hayran bırakan bir manzara arz edermiş.” diyor.³⁴

Sonuç

Osmanlı Basınına yansıyan “Kutup” haberleri kendi içinde taşıdığı değerini yanı sıra Osmanlı aydınının sanıldığı gibi dünyadaki gelişmelerden bihaber olmadığını, gelişmeleri neredeyse eş zamanlı olarak takip ettiğini, merak duyduğunu, bunlar üzerine yorum, eleştiri ve beklentilerini ifade edebilecek bir

³³ “3000 Liraya Mal Olan Ziyafet”, *Şehbal*, sy. 26 (14 Eylül 1910) : 33.

³⁴ “Elektrik ve Tabiat1, *Şehbal*, sy. 88 (28 Aralık 1913): 310.

birikime sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Hatta imkanların darlığına rağmen 1912'de kutup yolculuğuna çıkmaya cesaret gösterebilen Celal Nuri Bey'in varlığı bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu adım Osmanlı aydınının dünyadaki bilimsel gelişmeleri sadece öğrenmek azminde olmayıp ayrıca bu gelişmelere dahil olmak arzusunda olduğuna da bir işaret olarak kabul edilebilir. Sonuç olarak Osmanlı basınında kutuplarla ilgili çalışmalara yoğun bir ilgi olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada basında yer alan haberlerin içeriğiyle birlikte dönemin yazar ve okur profilinin eğilimleri de ortaya konmaya çalışılmıştır. Konu, dünya basınındaki benzer haberlerin incelenmesiyle karşılaştırmalı bir analiz yapmaya müsaittir.

Osmanlı son dönem dergi ve makalelerinde kutupların keşfi ile ilgili yapılmış olan haberlerin geneline bakıldığında daha popülist bir yaklaşımın var olduğu görülmektedir. Birçok seyyah keşif yolculuğuna çıkmıştır. Seyyahların kutupları keşfetme arzusunun zaman içerisinde bir yarışa dönüştüğü haberlerden anlaşılmaktadır. Yolculuğa çıkan kaşiflerin tutkusu yeni bir yer keşfetme tutkusuyula ve dünyada ayak basılmadık yer kalmamış olması hevesiyle sınırlı kalmamıştır. Çıkılan yolculuklarda seyyahların yanlarına çeşitli dallardan bilim insanlarını almalarından anlaşılmaktadır ki bu keşif yolculukları insanlığa fayda sağlayacak yeni şeyler bulma ümidini de taşımaktaydı.

Haberlerde keşiflerle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Seyyahlar, bilim insanları ve yardımcılarının yanı sıra kullanılan gemilerin detayları, seyahat ve keşifler için gerekli olan malzemeler, hayvanlar, yapılan yeni icatlar gibi birçok konudan da ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir. Seyahat sırasında yaşanan olaylar ve zorluklar, kutba varıldığında yaşanan sıkıntılar titizlikle kaydedilmiştir. O döneme kadar yapılmış olan keşif denemelerinin ve bu uğurda ölen insanların çokluğu da göze çarpan ayrıntılar arasındadır.

Bu konu özelinden ayrılıp genel bir yaklaşıma varmak gerekirse Osmanlı son dönemi için basın yayın literatürünün de en azın arşiv malzemesi kadar kıymetli olduğu, dönemin gündeminin yanı sıra, dönemin insanının, toplumunun, bakış açısının ve bunların dünyada durduğu yerin ve kat ettiği mesafenin gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi açısından çok zengin bir kaynak olduğu söylenmelidir. Sadece küçük bir örneğin basında yer alan seçilmiş kaynaklar üzerinden değerlendirilmesi buna benzer pek çok çalışmanın da kapısını aralamıştır. Dünyadaki felsefî ve bilimsel tartışma ve gelişmelerin Osmanlı basınında nasıl yer bulduğunun incelenmesi Osmanlı toplumu ve bilhassa aydını üzerinde daha çok fikir sahibi olmayı ve siyasî olayların ötesinde daha farklı bir değerlendirmeyi mümkün kılacaktır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışmaya 1. yazarın %50, 2. yazarın %50 katkısı vardır.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (İstanbul: 2014).
- Demir, Kenan. “Osmanlı Basınının Doğuşu ve Gazeteler”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Nisan 2014): 57-88.
- Fehmi, Mustafa. “Kutub Keşfiyatı”. *Musavver Malumat-ı Nafia*, sy. 23 (30 Temmuz 1914): 335-356.
- İnuğur, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*. (İstanbul: 1999).
- Koloğlu, Orhan. “Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu”. *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6. (1999): 151-219.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (İstanbul: 2013).
- “Elektrik ve Tabiat1”. *Şehbal*, sy. 88 (28 Aralık 1013): 310.
- “Güney Kutbunun Keşfi”. *Karagöz Salnamesi* (1913): 22-23.
- “Havadisat-ı Nevia”. *Ceride-i Havadis* 353 (5 Ekim 1847), 5.
- “Kaptan Scott’ın Kutb-ı Cenubi Seyahati”. *İdman*, sy. 23 (5 Mart 1914): 360-361.
- “Kutb-u Cenubiye Giden Yeni Bir Heyet-i Keşfiye”. *Şehbal*, sy. 37 (14 Nisan 1911): 243.
- “Kutupların Keşfi”. *Servet-i Fünun* 45, sy. 1157 (6 Ağustos 1913): 300-304.
- “Kutup Seyyahları”. *Servet-i Fünun*, sy. 287 (11 Eylül 1896): 11-12.
- “Kutup Seyyahları İçin Gemiler”. *Servet-i Fünun*, sy. 819 (3 Ocak 1907): 205-206.
- “Kutup Seyyahları”. *Servet-i Fünun*, sy. 287(11 Eylül 1896): 120.
- “Kutb-u Şimal Hatıraları”, *Malumat Gazetesi*, sy. 4 (25 Haziran 1895): 94.
- “Kutb-u Şimal Hatıraları”, *Malumat Gazetesi*, sy. 5 (5 Temmuz 1895): 4-5;
- “Kutb-u Şimal Hatıraları”, *Malumat Gazetesi*, sy. 6 (15 Temmuz 1895): 7-8.
- “Kutb-u Şimali Meselesi”, sy. 14 (28 Ekim 1909): s. 280.
- “Lahika”. *Genç Kalemler* 13, sy. 20 (28 Nisan 1912): 187-188.
- “Menzır-ı Kutbiyye (Kutup Manzaraları)”, *Servet-i Fünun*, sy. 1159 (21 Ağustos 1913): 248.

M. Sadık, "Fünunun Terakkiyat-ı Atiyesi (Bilimin Sağladığı Olanaklar)", Servet-i Fünun, C. 3, sy. 77 (1 Eylül 1892): 391-394

"Musahabe-i Fenniye: Kutbun Keşfinde Ne Ehemmiyet Var?". Şehbal 1, sy. 12 (28 Eylül 1909): 239.

"On İki Ay Kutb-u Cenubi Buzları Arasında". Servet-i Fünun, sy. 554 (5 Aralık 1901): 119-122.

Remzi, Mesut. "Kutb-u Cenub". İrtika Gazetesi, sy. 83 (26 Ekim 1900): 139.

Tahir, Mehmet. "Mütenevvia Kutb-ı Şimaliye Bir Fransız Heyet-i Seferiydi". Malumat Dergisi, sy. 372 (5 Şubat 1911): 3236.

Topuz, Hıfzı. 100 Soruda Türk Basın Tarihi. (İstanbul: 1996).

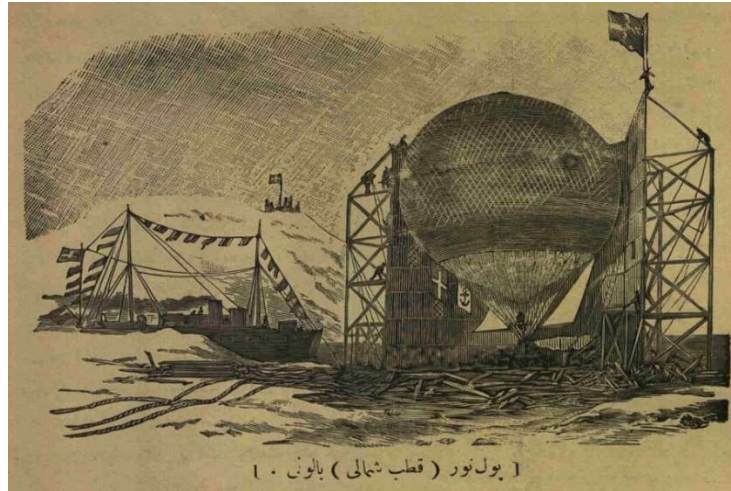
Turan, Özgür. "Osmanlı Basın Hayatının Seyri ve II. Meşrutiyet Yıllarında Süreli Yayınları". The Journal of Academic Social Science, 131 (2022): 299-312.

"3000 Bin Liraya Mal Olan Ziyafet". Şehbal, sy. 26 (14 Eylül 1910): 33.

Yazıcı, Nesimi. "Takvim-i Vekayi". TDVİ, C. 39, (2010): (490-492)

Ekler

Ek 1. Balon seyyahlarından Mösyö Andre ve Strindberg- Seyahat ettikleri balonun prototipi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI CİHADININ AFGANİSTAN'DA YANSIMALARI

Yusuf AYDIN*

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1451167>

Öz

İlan edilen son ve başarısız Osmanlı cihadının tüm İslam âleminde olduğu gibi Afganistan'da da zayıf yansımaları oldu. Büyük Harp yıllarında kapalı bir devlet olan Afganistan, İngiltere'den aldığı senelik nakdî yardımlarla ayakta durabiliyordu ve İngiltere'nin adeta arka bahçesiydi. Bu sebeple bir Türk-Alman ittifakına girmesi mümkün değildi. Zaten nizamî bir ordusu yoktu ve Peştun, Dari, Afridi vs kabile hayatına dayanan Afganistan, feodal bir sistemle idare ediliyordu. Almanlar, Türkistan ve Hindistan'a ulaşmak için Afganistan'ı kullanacaklardı. Büyük Harbin başlarında Almanların da baskısıyla Afganistan'a giden Türk-Alman heyeti, Afganistan'ı Cihad-ı Ekber'e ikna etmeye çalışacaklardı. Ancak, Türk-Alman heyetleri ve Rauf Bey'in Heyet-i Seferiyesi bunda başarılı olamadı. Türk-Alman heyetleri arasındaki ihtilaflar, Afgan emirini aldatmağa çalışarak "Almanların Paris'e girdiğini, Türklerin de Mısır'ı düşürmek üzere olduğunu, Afganistan'ın da Cihad-ı Ekber'den hisse almak için acele etmesi gerektiğini söylemeleri tepkilere sebep oldu. Afgan Emiri de Rusya ve İngiltere arasında çığnmemek için bir Türk-Alman kuvvetlerinin Afganistan'a girmesini istiyordu. Bu talebin gerçekleşmesi imkânsızdı. Emir'in yakın çevresi cihada istekliyseler de İngiltere'den para yardımı alan Emir oyalama taktiğiyle akıllıca davranıp halkını harbe sürüklemedi.

Anahtar kelimeler: Afganistan, Alman Propagandası, Cihat, Hilafet, Panislamizm.

ECHOES OF THE OTTOMAN JIHAD IN AFGHANISTAN DURING WORLD WAR I

Abstract

The proclaimed last and unsuccessful Ottoman jihad had weak reverberations in Afghanistan, as it did throughout the Islamic world. Afghanistan, a closed state during the years of the Great War, could sustain itself with annual cash aids from Britain and was virtually its backyard. Therefore, it was not possible for it to enter into a Turkish-German alliance. Moreover, Afghanistan lacked a regular army and was governed by a feudal system based on Pashtun, Dari, Afridi, and other tribal lifestyles. The Germans intended to utilize Afghanistan to reach Turkestan and India. In the early days of the Great War, a Turkish-German delegation, under the pressure of the Germans, went to Afghanistan to persuade it to join the Greater Jihad. However, neither the Turkish-German delegations nor Rauf Bey's Expeditionary Committee succeeded in this endeavor. Disputes among the Turkish-German delegations arose when they arrogantly urged the Afghan ruler to swiftly join the Greater Jihad, claiming that "the Germans had entered Paris, and the Turks were about to capture Egypt," which provoked reactions. The Afghan ruler, fearing not to be trampled between Russia and Britain, wished for a Turkish-German force to enter Afghanistan. However, this request was impossible to fulfill. Although the ruler's close circle was eager for jihad, the Emir, who received money from Britain, cunningly refrained from dragging his people into war by employing delaying tactics.

* Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, e-posta: yusufaydin47@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9667-9246

Key words: Afghanistan, Caliphate, German Propaganda, Jihad, Pan-Islamism.

Giriş

Batılıların Haçlı Seferleriyle Doğu'ya saldırmasının ardından ve iki asırlık katliamlardan sonra, Haçlılar, Asya'nın batı cihetlerinden mağluben çekildi. Sadece Venedik, ticaret yollarında sebat etti; ama Portekizliler, yeni bir Baharat yolunu keşfedene kadar bu bölgede inat ettiler. Asya pazarları fakirleşti, İslam geriledi, bu da Bonaparte'ın Mısır'a girişine kadar sürdü. Mısır'la yeni bir dünya keşfedilmişti. Geniş muntıkalar siyasî, ticarî, sınaî hayata hazırdı. Sömürgecilik, Portekiz ve İspanyollardan Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya geçmişti. 19 yy'dan itibaren İslam devletleri tek tek sömürgecilerin eline geçti. Fransa, Hindistan ve Mısır'ı İngiltere'ye kaptırdıktan sonra, Kuzey Afrika'ya, Ruslar da Orta Asya ve Kafkasya'ya yerleşti. 20. Asırda Türkiye, İran ve Afganistan iktisadî menfaat bölgelerine ayrıldı. Sömürgeciliğin mantikî sebepleri vardı: Rusya, kendisini büyüleyen Hindistan'a ve sıcak denizlere açılmaya çalışıyordu. İngiltere, 1783'ten beri Doğu Hindistan Şirketi ile Hindistan'a giden kara ve deniz yollarına hâkim olmaya çalışıyordu. Bu yolların üzerinde Malta, Kıbrıs, İskenderiye, Süveyş, Mısır, Filistin, Aden, Maskat, Irak, Güney İran, Seylan, Belucistan ve Afganistan uzanıyordu¹. Afganistan'ın iki ana devleti Kabil ve Kandahar Krallıklarıdır. Ekber'in tarihçisi Abul Fazel 1602'de "*En eski zamanlardan beri Kabil ve Kandahar Hindistan'ın kapıları olarak görülüyordu; biri Turan'a, diğeri İran'a açılıyor; eğer buralar iyi korunursa, Hindistan yabancı istilalardan emin olur*" diyordu².

Afganistan, 1738-1739 İran istilasına kadar Hint-Moğol devletine bağlıydı. Bağdat ve Erivan için Türkiye ile harp halinde olan İran, Kandahar için de Hint-Moğol devletiyle harp halindeydi. Çöken Hint-Moğol İmparatorluğu için İngiltere ve Fransa harp halindeydi. Fransa'yı yenen İngiltere, kuzey ve batı Hindistan'a yüklendi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra da İran, Afganistan hâkimiyetinden vazgeçti. Ancak diğer rakip Ruslar Afganistan'a kayıtsız kalamazlardı. Buraya hâkim olan, Indus (*Sir Derya, Seyhun*) ve yukarı Asya ticaretine hâkim demektir. Rusların niyetini bilen İngiltere, Rusya'nın İran'a uyguladığı düşmanca teşebbüslerden rahatsızdı, sadece bir fırsat bekliyordu³.

Beklenen fırsat geldi. 30 seneden beri İngiltere'de sürgün yaşayan Şuca-ül Mülk, Kabil tahtına oturtuldu. İngiliz birlikleri Şuca'nın etrafını sardı. Bengal ordusu 10 Aralık 1838'den beri Şuca-ül Mülk'ü izliyordu; Şah Şuca, 8 Mayıs'ta

---

¹ K.T. Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", *Un Siècle et Demi d'Histoire*, Cilt 3, Strasbourg: Editorial Argenton, (1931) 567. Batı Kültür Rönesans'ı Doğu'ya geç girdi. İran, 20. Asırda Batı kültürüne, Afganistan harbin sonunda laikliğe açılacaktır. 568.

² A.D. Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *Revue des Deux Mondes (RDM)*, Cilt 21, 1ère partie, (1 janvier 1840) 91.

³ A.D. Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", 92.

Kandahar'da Afganistan emiri oldu, 7 Ağustos'ta Kabil'e girdi. İngiliz bakan Macnaghten, Afgan eyaletlerini yeniden teşkilatlandırarak Hindistan ile Rusya arasına sarsılmaz bir engel dikmiş oldu⁴. Artık Hindistan'da İngiltere'nin emperyal karakteri kurulmuştu. Orta Hindistan, 1817'de Pindari'lerin imhasıyla ve 1826'da Bhurtpore hâkimiyetini ele geçirilmesiyle emniyet altına alındı. Güney'de de Doğu Hindistan Şirketi hâkimdi. Nepal ve Birmanya ile yapılan antlaşmalarla Doğu ve Güney-Doğu Hindistan'da İngiliz nüfuzu hâkim oldu⁵.

Afganistan sorununu çözmekte kararlı olan Rusya İran'ı, Herat üzerine sefere kışkırtıyordu, Bundan endişe duyan İngiltere Hind-Britanya İmparatorluğunun hudutlarını İndus'a kadar genişletmeyi ve nehrin batısında da İngiliz nüfuzunu pekiştirmeye çalışıyordu. 1880'li yıllarda Afganlar tahminen 2-8 milyon arası küçük bir topluluktu⁶. Ruslar Türkistan, Fergana ve Türkmenistan'a hâkim olduktan sonra hudutlarını Oxus'a (Amu Derya, Ceyhun) kadar ilerletti. Bundan ürken İngilizler, Afganistan üzerinde yoğunlaşacaktır⁷. Ruslar, 1881'de Göktepe Savaşı ile Türkmenleri ağır bir mağlubiyete uğrattıktan sonra (8.000 Türkmen katledildi) Rusya için artık Hindistan yolu açıldı⁸. Ruslar, Herat'a doğru ilerliyorlardı⁹. Mısır'la başı dertte olan İngiltere endişeliydi ve Avrupa'da yükselen bir Almanya vardı.

Bu tarihlerden itibaren büyük harbe kadar, *Asie Antérieure*'ün (Küçük Asya, Kafkasya, İran, Suriye ve Arabistan) üç büyük devleti vardı: Türkiye, İran ve Afganistan¹⁰. Harp başladığında, Türkiye ve İran gibi Afganistan da 1914'te, hâkimiyetini sınırlayan birtakım yükümlülükler altındaydı; Sonraları, bilhassa İngiltere ile temas kuracaksa da o günlerde kapalı bir devletti. Harp yıllarının mevcut hanedanı 1842'de iktidara gelen Dost Muhammed'e kadar uzanmış ve 1856'da İngiltere tarafından tanınmıştı. İç gelişmeler Emir Abdurrahman zamanında başladı ve feodaliteyle amansız mücadele verdi. Merkezi bir

⁴ Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", 93.

⁵ Doğu Hindistan Şirketi için teferruat: Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", 22, (15 mai 1840) 595 vd.

⁶ G. Valbert, "La Question Indo-russe d'après deux voyageurs français", *RDM*, 90 (1888) 201.; *Haver* gazetesine göre (17 KE 1914) Afganistan nüfusu 6 milyondur. "Sancak-ı İslam altında bir içtima" *Tanin* no: 2117, 13 TS 1914, 3.

⁷ Valbert, "La Question Indo-russe", 201. ; Bir gün Ekber Şah, oğlu veliaht Selim ile payitahtında, Agra kalesini gezerken, Selim sorar: "Baba, neden Agra etrafında hendek kazmıyorsun? –Evladım, Agra'nın hendeği İndus'tur, İndus'un muhafızları da Afganlardır" der. Valbert, "La Question Indo-russe", 201. Rusya'nın Hindistan üzerindeki ihtirasları hk. bkz: Cuchéval-Clarigny, "L'avenir de la puissance anglaise", *RDM*, 69 (15 Juin 1885) 788 vd.

⁸ Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu*, Çev. Zerhan Yüksel, Cilt 1, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1975, 137.; Göktepe savaşı ve Merv'in düşüşü hakk. bkz. Cuchéval-Clarigny; "L'avenir de la puissance anglaise", *RDM*, 69 (15 Juin 1885) 791 vd.

⁹ Cuchéval-Clarigny, "L'avenir de la puissance anglaise", 791-792.

¹⁰ Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Égypte", 588.

hükümet kuruncaya kadar 100.000'den fazla insan öldürdü. 1901'de öldüğünde, Afganistan dize gelmişti¹¹. Abdurrahman'ın oğlu Habibullah'ın karşısında, otoritesine karşı çıkacak kuvvet kalmamıştı. Harice karşı sulhperver siyaseti, dâhilde reform yapmasına fırsat verdi. Müslüman Şark'ın entelektüel uyanışı Afganistan'da oldu. Yeni emir, modern okullarla işe başladı. 1914 Harbi sırasında tarafsızlık politikası izleyecek ve babası gibi İngiltere'ye sadık kalacaktır¹².

Mahmud Tarzi'nin¹³ yazdığı Coğrafya kitabına göre Afganistan: 10 milyon nüfus, dağ ve ormanlık, sarp arazi olan bir ülkedir. Hükümdarın mensup olduğu Muhammed Zey, Barekzey, Ahmed Zey, Cedran, Tireliler, Afridiler, Bakhmanlılar gibi kabileler vardır. Tireli ve Afridiler Hindistan-Afganistan arasında yaşarlar, vergi vermezler, bir nevi muhtardırlar. Harp zamanında Afgan emirine yardım ederler. Hanefi-Sünni'dirler. Fuhuş nadirdir, müskirat yoksa da Çers/esrar, afyon kullanırlar¹⁴. Afganistan ve havalisi çoğu zaman İngilizlerle Ruslar arasında bir mücadele sahası olmuştur¹⁵.

---

¹¹ Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", 595.

¹² Habibullah, hayatının sonuna doğru büyük felaket yaşadı: monogamiyi terketti, çokça tenkit edilen 50 kadınlık bir harem kurdu. Bu da hala aydınlatılmayan ve hayatına mal olan suikasta yol açtı. 20 Şubat 1919'da Celalabad civarında av partisi sırasında bir subayın silahlı saldırısına uğradı. Katil yakalandıysa da kimliği hala meçhul bir yüksek kumandanın emriyle karanlıkta salıverildi. Masum bir subay idam edildi. Tahta geçen kardeşi Nasirullah katili aramadı. Habibullah'ın 3^ü oğlu Emanullah, isyan etti ve tahta geçti. Bağımsızlık ilanına teşebbüs edince İngiliz uçakları, Celalabad'ta Afganları bombaladı. Bunun yankıları Afganistan'da büyük oldu ve 7 Mayıs 1919'da Afgan askerleri, Hint hudutlarını geçtiyse de husumet uzun sürmedi. Başlayan müzakereler 22 Kasım 1921'de nihaî sulhla bitti, bağımsızlık tanındı. 28 Şubat 1921 antlaşmasıyla da Rusya tarafından bağımsızlığı tanındı. Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", 595.

¹³ Habibullah tahta çıktığında sürgündeki Afgan ekâbirini affetti; dönenlerden bir gurup da Tarzi ailesiydi. Muhammed Tarzi, şair ve aydın bir insandı. Abdurrahman Han ile yaptığı siyasi bir münakaşa sonunda İstanbul'a sığınmış, Şam'a yerleşmişti. Oğlu Mahmud Tarzi, İstanbul ve Şam'da modern tahsil görmüş bir Türkofildi. Kabil'de çıkardığı *Sirac-ul Ahbar-ul Afganiye* gazetesi ile Osmanlı reformlarının örnek alınmasını istiyordu. Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981, 127.; Ayrıca bkz. Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, Haz. Kenan Karabulut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, X.: Togan, Tarzi hakkında şunları yazar: "Mahmut Han Tarzi, 1923'te Afganistan'ın Paris sefiridir. 22. 12 1923'te kendisini ziyaret ettim. Kucaklaştık. Ben Tarzi'nin çıkardığı Sirac-ul Ahbar gazetesinin 1913-1914 senelerinde müdavimiydim. Tarzi İnayetullah (bir önceki Afgan şahı) ve Emanullah hanın kayınpederi olduğundan nüfuzu büyüktü". Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul: 1969, 537-538.

¹⁴ "Bugünkü Afganistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, no: 191, 22 Mayıs 1921, 2.

¹⁵ Rusların Afganistan ve Hindistan emelleri ve İngiliz tepkileri hakkında bkz: Cuchéval-Clarigny, "L'avenir de la puissance anglaise", 788 vd; Hindistan, İran, Afganistan, Belucistan ve civarı İngiliz faaliyetleri ve İngiliz-Rus menfaat çatışmaları hakk. bkz: Rouire, "La question du Golfe persique II.", *RDM*, 17 (1903) 352 vd; Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, 1ère partie, (1 janvier 1840).; Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, 21, 2ème partie, 1840.; Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, 21, 3ème partie, (15 mars 1840). A.de Jancigny'nin bu ilk 3 makalesi Afganistan'a dairdir. Son makale ise ehemmiyetle Afganistan ve

1. İstanbul'da Cihad-ı Ekber İlanı

Saray-Bosna cinayetiyle patlayan harbin akabinde 14 Kasım 1914'te Osmanlı matbuatında cihat, "Cihad-ı Ekber-Farz-ı ayn" başlığıyla duyurulmuştu¹⁶. Bu da Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği son ve başarısız cihad idi. Bundan birkaç gün önce, 11 Kasım 1914'te yayınlanan Padişah'ın Harp Beyannamesi'nde Rusya'nın mütecaviz siyaseti anılmış ve 300 milyon Müslümanın kaderinin bu harbe bağlı olduğu zikredilmişti¹⁷. Aynı gün yayınlanan Başkumandanlık Beyannamesi de aynı mahiyetteydi: 300 milyon Müslümanın dualarından, cennet ve şehadetin ulviyetinden bahsediliyordu¹⁸. Cihat ilanının ardından fetva Arapça ve Fransıza'ya çevrildi¹⁹.

Afganistan'da Cuma hutbeleri Osmanlı halifesinin adına okunuyordu²⁰. Cihat ilanı, Afganistan, Hindistan ve Türkistan'da yarattığı kısmî heyecanla, Almanların da teşvikiyle Ağustos 1915'te bir Türk-Alman heyeti Kabil'e gönderildi. Yzb. Kâzım Bey ve Niedermayer başkanlığındaki Türk-Alman heyeti, İran üzerinden Kabil'e gitti. Heyet, Afganların cihada iştirakini ve Hindistan'a saldırmasını istiyordu. Emir Habibullah'ın üçüncü oğlu, kardeşi Nasrullah Han, Mahmud Tarzi ve damadı Emanullah Han ve diğer Afgan ekâbiri bu hususu tasvip ettilerse de Habibullah temkinliydi; bunun için bir Türk-Alman ordusunun Afganistan'a gönderilmesi şartını koşuyordu. Aslında Habibullah, İngilizleri kızdırmamak için tarafsızlıktan yanaydı²¹. 24 Ağustos 1914'te Afganistan resmen tarafsız oldu. Bu da Üçlü İttifak'ın Afganistan'a yaklaşmasına sebep oldu. Niedermayer teşebbüse geçti. Türk subayı Kâzım Bey de Halife'nin bir mektubuyla, Hind devrimci Mahandra Pratap ve Mevlevi Bereketullah'tan oluşan bir heyeti 7 Eylül 1915'te Kabil'e götürdüyse de bir netice

---

Hindistan'a dairdir. Jancigny, *Etat Actuel des Indes Anglaises* », *RDM*, 22, dernière partie, (15 mai 1840).; Valbert, "La Question Indo-russe", 201 vd.; Caroe, 137 vd.

¹⁶ Şeyhülislam Hayri Efendi'nin imzasını taşıyan Cihat fetvası Yeniköylü Mevlevi hattat Nuri Bey'in hatt-ı destinin ürünüdür. Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul: 1983, 251. Ubeydullah Efendi bu fermanı Afganistan'a götürürken İran'da İngilizlerin eline düşmüştü, fetva halen British Museum'dadır. Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca*, 251. Cihat ilanı ve iç ve dış yankıları hakkında teferruat için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında Cihat İlanı ve Orta Doğu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015, 91-179; ayrıca bkz. "La proclamation de la guerre sainte par la Turquie", *L'Asie Française (AF)* no 160, (Juillet-décembre 1914) 288 vd.

¹⁷ Ministère des Affaires Etrangères (MAE), Vol. 896, Guerre 1914-1918, Turquie, "Manifeste de S. M. le Sultan", *La Turquie*, 13 Novembre 1914.

¹⁸ MAE. Vol. 896, Guerre 1914-1918, Turquie, "Manifeste de S. M. le Sultan", *La Turquie*, 13 Novembre 1914.

¹⁹ Cihad-ı mukaddesin Farsça tercümesi için bkz. *İslâm Mecmuası*, sayı 15, 16 TS 1330. "Müçtehidin-i İslamiye Fetvaları", *Tanin*, no: 2187, 22 Kânûn-u Sâni, 1915, 1.; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt I, İstanbul: 2. B., 1967, 36-37.

²⁰ Saray, *Afganistan*, 128-129.

²¹ Saray, *Afganistan*, 130.

alınmadı. Zaten Afganistan'ın nizami bir ordusu yoktu. Kabileler de savunmada başarılıydı²². Afgan ordusu, teknik cihazattan, talim ve terbiyeden mahrumdu; dumanlı ve barutlu adi silahlar ve bir miktar adi ateşli toplara sahipti. Kabileler de kuvvetlerini bu ordunun etrafında toplayamazlardı²³. Aslında Cihad-ı Ekber gereği Başkumandanlık, İngiliz ve Rusların aleyhine umumi bir cereyanın istihsalı ve aşiretlerin istihdamı için 4. Ordu Müfettişi valilerle temas ederek aşiretleri cihada davet etmişti. Ancak Orta Çağ hayatı yaşayan aşiretlerle bu kadar büyük bir dava kazanılmazdı Aşiretler cihada katılsalar da kuru kalabalıktan öteye gidemezlerdi²⁴.

2. Afganistan'da Türk-Alman Faaliyetleri

Almanya, Afganistan'la çok ilgileniyordu. Zira İran, Hindistan, Belucistan gibi Afganistan da Almanya'nın Şark İmparatorluğunun bir projesini teşkil ediyordu²⁵. Fakat tüm gayretlere rağmen bu proje başarısız oldu. Almanya ve Türkiye tüm gücüyle İran üzerinden Afganistan'a sızmaya çalıştı. Guillaume II veliahtlığı sırasında Hindistan'a yaptığı bir seyahatle dikkati bu bölgeye çevrilmişti. Dönüşünde hazırlanan raporların en mühimi Niedermeier raporudur. Rapor, İngiltere'yi Hindistan'da vurmak yerine İran ve Afganistan'da İngiltere karşıtı isyanlarla yıpratmayı öngörüyordu²⁶. Panislamizm, Bağdat'tan İran'a yöneliyor, İsfahan üzerinden Afganistan'a, Kuzey-Doğu Hindistan'a, yarı-Türko-Mongol bölgelere ulaşıyordu. Bu korkutucu bir gelişmeydi²⁷. Bu bakımdan Hindistan'ı geçmek için Afganistan kilit roldeydi. Almanlar önce İran'a yüklendiler. Türkistan ve Hindistan'a Afganistan vasıtasıyla ulaşacaklardı. Bu maksatla Almanlar, harpten çok önceleri

---

²² *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, Cilt III, İran-İrak Cephesi, 1914-1918*, 1. Kısım, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, 1979, 13. ; Bu heyet, Belucistan-Afganistan hududundaki İngiliz kordonuna rağmen 34 kişi Herat tarikiyle Afganistan'a geçebilmişlerdi. Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, c. 2, Ankara: 1928, 108.

²³ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, 19.

²⁴ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, 5. Aşiretlerin menfi tutumları ve işe yaramaz tavırları, Musul Valisi Süleyman Nazif'in ve Basra vali vekili Miralay Subhi Bey'in düşünceleri için bkz. devamı sayfalar.

²⁵ Service Historique de L'Armée de Terre, (SHAT) 16 N 2984, Extrait de la presse suisse, "Les allemands en Perse", *Le Démocrate*, 7 décembre 1915, Presse suisse; "Les Allemands en Perse", *Le Temps*, no: 19874, 5 décembre 1915, Başmakale.; Afganistan, Hindistan ve buralardaki Alman faaliyetleri hak. Bkz. George Ducrocq, "Les Allemands en Perse", *Revue du Monde Musulman (RMM)*, 54 (1923) 138. Aly el Ghaiaty, "Les menées germano-turques en Orient", *Correspondance d'Orient*, no: 192, (25 juin 1918) 357-358.

²⁶ Ali Rahmani, "L'Iran dans la stratégie allemande (1896-1921)", *La Perse et la Grande Guerre*, Institut Française de Recherche en Iran, Téhéran : 2002, 113 vd.

²⁷ Commandant M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Paris : Berger-Levrault, 1926, 80.

hazırlık yapmışlardı²⁸. Müttefikler için farkındaydı ve gereken tedbirleri almakta gecikmiyorlardı. *Le Temps* gazetesinin bir haberi Almanların Afganistan hassasiyetini gösterir: “İsfahan’dan gelen haberler, çok sayıda Alman’ın Kürt kervanları refakatinde silah ve altınla birlikte geldiklerini gösteriyor. Afganistan hududundaki Rus birlikleri, İran çetelerinin iğtişâş faaliyetlerini önlemek için Afganistan ve Belucistan’ın hudut bölgelerini işgal eden Hindu birlikleriyle birleşerek güneye indiler”²⁹.

Almanya, Şark hayallerini gerçekleştirmek için 1914’te Berlin’de *Hindistan Komitesi*’ni kurmuş, 16-19 Aralık 1914’te de bir konferans tertiplemişti. Alınan karar gereği *Afganistan Misyonu* adı altında 25 kişilik bir grup, 21 Aralık 1914’te Türkiye’ye geldi³⁰. Heyet, 1.000 kişilik bir Türk birliğiyle korunacak ve Hıristiyan Almanlar az görünecekti. Hatta Enver Paşa, onların Türk üniforması giymelerini istemiş, ancak reddedilmişti. Teferruat İstanbul’da konuşulacaktı. Heyet, Afgan emirine özel mesajlar ve vaatler götürecekti³¹.

Bu sıralarda Türkler zor durumdaydı, Çanakkale’ye bir saldırı bekleniyordu, Sarıkamış ve Kanal harekâtları mağlubiyetle sonuçlanmıştı. İngilizlerin Bağdat’a ilerlemeleri söz konusuydu; Ruslar da İstanbul’un işgalini düşünüyorlardı. Ayrıca Türk ve Alman heyetleri arasındaki ihtilaflar sebebiyle Türk-Alman ortak seferi iptal edildi. Bundan sonra Almanlar müstakil hareket edeceklerdi. Bunun üzerine Wassmuss, heyeti Niedermeier’e bırakıp yalnız gitti. Berlin, muhtemelen planını değiştirmişti³². Wassmuss, Bağdat’tan Şiraz’a geldi. Şiraz, İran ve Afganistan için operasyon merkezi olarak seçilmişti. Hedef, Afgan emirini tarafsızlıktan caydırmaktı; Wassmuss, 26 Şubat 1916’da İsfahan’a geldi³³. İsfahan’da son derece aktif olan Alman başkonsolosu Dr. Pugin de faaliyet halindeydi. *Hablul Metin*’in 24 Mayıs 1915’te yazdığına göre Dr. Pugin, Alman subaylarla, silahlar ve cephanelerle beraber Türkiye’den Horasan’a yönelmiş, muhtemelen Afganistan-Hindistan hudutlarında, karışıklıklar çıkarmaya çalışmıştı. Dr. Pugin, Türkiye’nin harbe girişiyle birlikte Tahran’da hükümet üyeleriyle görüşmüş, Müslüman olduğunu ve Guillaume II’nin de İslam ve Şii olduğunu belirtmişti³⁴.

---

²⁸ “La Perse et la Guerre”, *Journal des Débats*, (JD) no: 227, 14 août 1916, Başmakale.

²⁹ “La situation en Perse”, *Le Temps*, no: 19974, 27 août 1915, 4.

³⁰ Ali Rahmani, “L’Iran dans la stratégie allemande”, 114 vd.

³¹ Peter Hopkirk, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev. Mehmet Harmanlı, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul: 1995, 117-125 vd. Geniş bilgi: Christopher Sykes, *Wassmuss “Le Lawrence Allemand*, Paris: Payot 1936.

³² Hopkirk, *İstanbul’un doğusunda*, 125 vd.

³³ Ali Rahmani, “L’Iran dans la stratégie allemande”, 114 vd.

³⁴ “Les intrigues allemandes en pays musulmans”, *AF*, 162, (Avril-juillet 1915) 53; “Le docteur Pugin”, *RMM* 30 (1915) 202; bu hususta teferruat için bkz. Aydın, *Cihat ilanı ve Orta Doğu*, 163 vd.

Türklerin İran'a girişinden sonra, İran'da Türk-Alman faaliyetleri hızlandı, Afganistan'a sızma teşebbüsleri yoğunlaştı. İstanbul'da kısa süre önce toplanan harp konseyinde, Afganistan'a yeniden Türk subaylar gönderilmesi kararı verildiğine dair rivayetler vardı. Ancak bu subayların, bir yandan Rus hatlarını, diğer yandan da Afganistan hududunda kurulan kordon yüzünden Afganistan'a girmeleri hayli zordu³⁵. Bu ajanların İran, Afganistan ve Belucistan'a akınları harbin sonlarına kadar sürecek ve panislamik faaliyetler yürüteceklerdir. Bu maksatla iki Alman misyonu Afganistan'a ve Buhara'ya gidecektir³⁶. Bu hususta Korganof şunları söyler: "*Türk ajanlar enerjik tedbirlerle Müslümanları kıskırtıyordu. Kafkas cephesinin çöküşünden faydalanan merkezi imparatorluklar, Türklerin yardımıyla Bakü'ye girecekler, neftten faydalanmanın yanı sıra İran ve Afganistan'da isyan çıkarıp Hindistan'ı tehdit edeceklerdi*"³⁷.

Zaten o sıralarda Bağdat demiryollarına ait iki tünelin bitmesi Almanların gözlerini Şark Müslümanlarına çevirmesine yol açmıştı. İstanbul kaynaklı haberlere göre, Almanlar, Şark'ta büyük bir panislamik cereyan kurmak peşindeydi. Ekim 1918'de Bağdat'ın geri alınması için ciddi bir saldırıya girişeceklerdir³⁸. Almanların faaliyetlerinden ürken İngiliz ve Rus sefirleri İran başbakanı Mustavfiyul Memalik'i sıkıştırdılar ve germanofil İsveçli subayların yerine İngiliz subayların tayinini, Kaşgai aşiretinin elinden silahların alınmasını ve Afganistan'a İran üzerinden siyasi ajanların geçişine engel olmasını istediler³⁹. Almanya ve Türkiye için Afganistan, anti-İngiliz faaliyetlerinin yuvası idi. Zaten son zamanlarda İstanbul'dan Kabil'e hayli ajan girdiği istihbaratı alınmıştı. Çarpışmaların başlamasının arifesinde Afganistan'da İttihatçıların gönderdiği ajanların Kabil'e geldikleri rivayetleri dolaşıyordu ve İttihatçılar bunu Almanların tavsiyesiyle yapmışlardı⁴⁰. Zaten Tewşkilât-ı Mahsusa, cihadın ilanıya birlikte Müslüman memleketlerine binlerce ajan göndermişti⁴¹.

---

³⁵ SHAT, 7 N 723, Le colonel de la Panouse, Attaché Militaire à Londres, à M. Le Ministre de la Guerre. Le 6 février 1917.

³⁶ SHAT, 7 N 679, Ministère de la Guerre, EMA, 2. Bureau, section: Les renseignements généraux, le 15 avril 1918, Bulletin d'Information de quinzaine, no: 25.

³⁷ G. Korganof, *La Participation des Arméniens à la Guerre Mondiale Sur le Front du Caucase (1914-1918)*, Paris: Masis, 1927, 175.

³⁸ SHAT, 7 N 2081, "L'Allemagne et le mouvement panislamique", Bulletin de renseignement/Questions musulmans, EMA, section d'Afrique no : 4492/II, Paris, le 27 juin 1918.

³⁹ "İran Ahvali", *Tanin*, no: 2234, 10 Mart 1915, 2; Teferruat: Ahmet Erşat Aydın, *Les Relations Turco-Persans Pendant la Première Guerre Mondiale*, Mémoire de DEA, Université March Bloch, Strasbourg, 2005,42, 54, 62.

⁴⁰ "L'attitude de Afghanistan", *AF*, no:160, (juillet-décembre 1914), 291.

⁴¹ SHAT, 7 N 723. «Le mouvement panislamique», EMA, le 13 février 1917.; Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, 1913'te Avrupaî tarzda kurulan ve Enver Paşa'ya bağlı gizli bir teşkilattır. Bu teşkilatın Genel Merkezi, gizli bütçesi ve bölge sorumluları vardı ve 30.000 personele sahipti. Sınırlı başarıları oldu. Osmanlı Devleti ile birlikte tarihe karıştı. Geniş bilgi için

Daha harbin başlarında Türklerin 13 ajanı Afganistan'a girmişti. Enver Paşa'nın dostu Abdulaziz Çaviş Afganistan'a gidecek, buradaki 13 Türk ajanını emrinde bulunduracak ve Afganistan emirine bizzat cihad-ı ekber fetvasını takdim edeceği planlanmıştı⁴². Çok sayıda Alman subay ve bilgin grubu, Afganistan'ın sünni emirinin düzenli, disiplinli, silahlı ve iyi eğitilmiş 80.000 kişilik ordusunu Hindistan hudutlarına bir saldırı düzenlemesini teşvik için Afganistan'a yönelttiler⁴³. Ancak Ruslar ve İngilizler bunların Afganistan'a sızmasına dikkat ediyorlardı. 16 Ocak 1915'te İran'da, Afganistan'a giden iki Alman ajanı yakalandı. Bu da İngiliz istihbarat birimlerinin Alman teşebbüsleri hakkında tafsilatlı bilgiler edinmesini sağladı⁴⁴. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen Alman ajanları Afganistan'a sızabildiler ve sansasyonel hareketlerde bulundular. İran Seistanı ile Hindistan arasındaki telgraf hattı, Afganistan'ın güney-batısındaki Malik Siah mıntıkasında, Alman gruplarından biri tarafından kesildi. Güney İran'da birçok Alman grubunun olduğu, bunlardan birinin İsfahan'ın 70 km yakınında olduğu, diğer ikisinin de Afganistan hudutlarında bulunduğu haberleri geliyordu⁴⁵.

Bu ajanların Afganistan'a sızması İngiltere'de endişe yarattı. Hindistan Genel Kurmayı, Alman kışkırtıcılarının böyle bir teşebbüse girişeceklerini biliyordu. Zira her ne kadar Afgan emiri, İngiltere ile dostluğun devamından yana ise de nezdinde uzun süredir kendisini kışkırtan bir Alman misyonu vardı. Türk birliklerinin İran'ı katetmesi ve Afganistan'a girmesi halinde fanatik Afganların tahriklere kapılmasından ve cihada bir işaret olacağından korkuluyordu⁴⁶. Ajanların bu faaliyetleri üzerine Hindistan Genel Valisi, Habibullah'a bir mektup yazarak nezaketle İngiltere'ye karşı yükümlülüklerini ve tarafsızlığını hatırlattı. Aksi takdirde her sene almakta olduğu yardımlar kesilecekti. Genel Vali devamla şunları yazıyordu: "*Aldığımız istihbarata nazaran İran'da bazı Alman ajanları, tarafsızlığa aykırı karışıklık çıkarmakta ve İran'ı harbe sokmaya çalışmaktadır. Ajanlar küçük gruplar halinde Afgan topraklarına girmek için*

---

bkz. Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, 2. Baskı, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Arma yayınları, 2003.

⁴² SHAT, 7 N 2103, Direction des Aff. Politiq et commerciale, Paris, le 16 déc. 1914. Le ministre des Affaires Etrangère à M. le ministre de la Guerre. No: 1470.

⁴³ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Paris, le 11 mars 1916. Questions Musulmanes; Larcher'ye göre emirin nizami 55.000 kişilik bir ordusu vardı, jandarma ve düzensiz askerlerle birlikte 80.000'e ulaşırken bir seferberlik halinde feodal sistem tahrik ettiği takdirde 300.000'e kadar ulaşabilirdi. Larcher, *La Guerre Turque*, 460.

⁴⁴ MAE, vol. 1678, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 11 mars 1916. Questions Musulmans.

⁴⁵ MAE, vol. 1678, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 10 avril 1916. Questions Musulmans.

⁴⁶ MAE, vol. 1678, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 11 mars 1916. Questions Musulmans.

Şark'a doğru ilerlemektedirler". Genel Vali Almanlar ve müttefikleri konusunda aldıkları istihbaratı ve ellerindeki silahları zikrediyor ve bunların Alman, Avusturyalı, Hint, Türk ve İranlılardan oluşan 180 kişilik bir grup olduklarını bildiriyordu. Genel Vali bu grubun "*Majestelerinin topraklarını çiğneyebileceklerini*" belirtiyor ve bunların tutuklanmasını istiyordu. Mektup şu satırlarla bitiyordu: "*Böylece Majesteleri, sıkı sıkıya bağlı oldukları tarafsızlık ilkesini ifa edecek ve Alman ajanların cahil halkı asılsız yalanlarla kandırmalarını önleyecektir*"⁴⁷.

4 Mart 1916'da İngiliz-Rus Antlaşması imzalandı. 1907 anlaşmasıyla belirlenmiş olan İran'ın tarafsız bölgesi lağvedildi. Hanikin-İsfahan-Bercend çizgisinin (buralar dâhil) kuzeyi Ruslara, güneyi de İngilizlere ait sayılıyordu. Ayrıca Türk-Alman ajanların Afganistan'a geçişlerini engellemek için birer devriye teşkilatı kurulmuştu⁴⁸. Bu sıralarda Ruslarla İngilizler, Alman faaliyetlerinden ciddi endişe duyuyorlardı. Petrograd askeri çevrelerinden gelen haberler korkutucuydu. Almanların Afgan emiri üzerinde kurdukları ağır baskı neticesinde cihad ilan edeceğinden korkuluyor ve Hindistan'dan evvel Rusya'ya saldıracağı bildiriliyordu⁴⁹. Rus Konsolosluğu raporlarına atfen *Reç* gazetesine göre Emir, askerî hazırlıklar yapmaktaydı⁵⁰. Fakat Almanlar tüm gayretlerine rağmen Emiri ikna edemiyorlardı. Ama emiri safdışı bırakabilmeleri halinde vaziyet tehlikeli olabilecekti⁵¹.

Bu sıralarda Almanların Lawrence'i Wassmuss boş durmuyordu, İsfahan'dan Mahandra Pratap⁵² ve Mevlavi Bereketullah gibi Hint ihtilalcileriyle beraber Afganistan'a geçmişti. Ayrıca Paschen, Wagner ve Hentig gibi ajanlar da vardı⁵³. Almanlar, İran ve Afgan yetkililere bol rüşvet ve Emire de göz kamaştırıcı armağanlar hazırlamışlardı, ayrıca ellerinde Kayser'in ve Sultan'ın Emir'i cihada davet eden mektupları vardı⁵⁴.

Sonradan asılsız olduğu anlaşılacak olan Rus Konsolosluğu raporlarına atfen *Reç* gazetesi, Emir'in askerî hazırlıklar yapmakta olduğunu yazıyordu⁵⁵.

---

⁴⁷ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 154-155.

⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3/3, TTK, Ankara, 1957, 146; 1907 İngiliz-Rus muahedesi için bkz. "La Révolution Persane et l'accord Anglo-Russe", *RDM*, 44 (1908) 658 vd.

⁴⁹ SHAT. 7 N 2081. EMA. Section d'Afrique. Paris le 3 avril 1916. Questions musulmanes.

⁵⁰ "Afganistan'da istihzarat-ı askeriye", *Tanin*, no: 2459, 21 TE 1915, 1.

⁵¹ MAE, vol. 1678, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102:6. Paris, le 10 avril 1916. Questions Musulmans.

⁵² Hint racalarından Mahandra Pratap, Hindistan'dan 1914'te İngilizlerden kaçıp bir daha Hindistan'a dönmeyen bir milliyetperverdir. Mayıs 1918'de Balkan treniyle İstanbul'a gelişinde *Tanin*, kendisiyle bir mülakat yaptı. "Hint Racasıyla Mülakat", *Tanin*, no: 3390, 18 Mayıs 1918, 2.

⁵³ Ali Rahmani, Ali Rahmani, "L'Iran dans la stratégie allemande", 114 vd; Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 117 vd.

⁵⁴ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 125 vd.

⁵⁵ "Afganistan'da istihzarat-ı askeriye", *Tanin*, no: 2459, 21 TE 1915, 1.

Afgan hükümetinin yayın organı *Sirac-ül Ahbar*⁵⁶ gazetesinin yazdığı abartılı haberlere göre Afgan Emiri mühim kuvvetlerle Belucistan ve Hindistan'ın anahtarı olan Peşaver'i zapt için 400.000 kişilik kuvveti kardeşi Nasrullah'ın kumandasına vermiş, Emir'in oğlu da 300.000 kişiyle Rusya'ya yürümüştü⁵⁷. Ancak *Tanin*'in naklettiği bu rakamlar abartılıydı; Emir'in sadece 80.000 kişilik düzenli ordusu vardı. *Sirac-ül Ahbar*'a göre Emir Habibullah kumandasındaki askerler tahkimatlarını tamamlamışlar, Beluç kabileler de Afganlara katılmak istiyorlar ve İngilizlerin bir Peşaver isyanı daha beklemeleri gerektiğini yazıyordu⁵⁸.

Bu tür Rus matbuatı haberleri ve Emir'in üzerindeki baskılar Rus-İngiliz cenahında endişelere sebep oluyordu. Elimizdeki arşiv vesikaları İtilafçıların, emirin cihat ilan etmesinden korktuğunu gösterir. Fransa askeri ataşesinin Petrograd'tan gönderdiği bir rapor bu korkuyu doğrular. Diğer raporlar da Petrograd askerî çevrelerinden gelen istihbarata dayanıyordu. Petrograd'tan bildirildiğine göre, bu şekilde süregelen baskı, Emir'i cihad ilan etmeğe kadar götürebilecekti; ama Emir'in İngiliz Hindistanı'ndan ziyade Rusya'ya saldırmağa meyilli olduğu görülüyordu. Emir sünnî olduğundan Rusya'ya yakınlaşan İran'a karşı Osmanlılara destek verebilirdi. Eğer Emir bu tavrında samimiyse, durum ciddiye, zira Emir'in gayri nizamî kuvvetlerinin dışında 80.000 mevcutlu muntazam ordusu İran ve Hindistan hudutlarında hazır bekliyordu⁵⁹. Rivayete göre Afganlar Bolşeviklerle çarpışacak, Rus Türkistan'ı ve Türkmenistan Afganistan'a katılacak; Hive ve Buhara himaye statüsüne alınacaktı. Böylece büyük bir Orta Asya İmparatorluğu kurulacak, İstanbul'un başaramadığı hilafet buraya nakledilecekti. Ancak Emanullah Han bunu kabul etmeyecektir. Bu durumda Sultan Vahdettin'in durumuna düşecek ve İngiliz kuklası olacaktı⁶⁰.

Bir başka arşiv vesikası, Türk ajanların tahrik derecesini gösterir: "*Türk ajanların tahrikleriyle Emir, cihad-ı ekberi ilan etmek üzereydi: bundan en fazla Ruslar zarar görecektlerdi; zira bu durumda Afganlar, Türkistan'da en yüksek stratejik önemdeki Merv üzerine yürüyeceklerdi. Hindistan cihetine yapılacak bir harekâtın daha az kolay*

---

⁵⁶ Mahmut Tarzi (1865-1933), bu gazetenin 1911-1918 yılları arasındaki başyazarıdır. Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, X.

⁵⁷ "Afganistan'da", *Tanin*, no: 2073, 30 Eylül 1914, 2.

⁵⁸ "Hindistan ve Afganistan'da", *Tanin*, no: 2137, 3 KE 1914, 1.

⁵⁹ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Paris, le 4 Avril 1916. Questions Musulmans ; SHAT, 7 N 2081, "Renseignements sur les questions musulmanes", Paris, le 4 avril 1916 ; SHAT, 7 N 2081, "Questions musulmanes", EMA. Section d'Afrique. Paris le 3 avril 1916.

⁶⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, 250-252; Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: TTK, 1989, 339.

olduğu görülmüyordu. Ayrıca İngilizler, Emir'in sadakatinden emindi"⁶¹. Mahmud Tarzi, Habibullah'ın İngiliz yanlısı siyasetini benimsemiyor ve gazetesi *Sirac-ul Ahbar*'da Afgan kabileleriyle Hind Müslümanlarının İngiltere aleyhine isyan etmeleri için kampanya başlatıyordu. Aynı kampanya eşzamanlı olarak Rus Türkistan'ında da 1916'dan beri yürütülüyordu⁶².

Öte yandan Hindistan'dan ve Rusya'dan gelen haberlerin asılsız olduğu anlaşılıyordu: "*Hindistan'dan gelen istihbarata nazaran, Emir'in kesin tavrı sayesinde Almanların Afganistan'da çevirdikleri entrikaların hiçbir tesiri olmamıştır. İngilizlerin tek endişesi, Emir'in ortada görülmemesiyle alakadardır. Şimdiye kadar gelen Rus kaynaklı haberler karamsar ve yanıltır*"⁶³.

Hindistan'ın eski Genel Vali Yardımcısı Lord Harding, sadece Bengal'deki Hindu anarşistleri üzerinde kısmî tesiri olan Almanların Hindistan'daki entrikalarını gördükten sonra Emir hakkında şunları söylüyordu:

*"Harbin başından beri Majesteleri bana ciddi teminatta bulundu ve hep bu teminatı yenilemektedir. Majesteleri, ülkesini tarafsız tutmakta kararlı olduğunu söylemiş, beni de ikna etmiştir. Emir ailesinin bazı üyeleri ve Wilhelm'in mektubunu taşıyan ve halen Kabil'de bulunan Almanların ve Türklerin tesirinde kalan bazı Afgan yetkililerin Afganistan'ın kuzey-batı hudutlarında Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi hususundaki aşırı baskılarına rağmen Majesteleri'nin tarafsızlık hususunda verdiği vaatlerine sadık kalacağına inanıyorum"*⁶⁴.

Le Temps gazetesinin, Afganistan'daki Almanlar hakkındaki bir haberi: "*Alman İmparatorunun Afgan emirine gönderdiği hususi mektupta Cihad-ı Ekber ilan etmesini istemişse de Emir, daha harbin başındayken Hindistan Genel Valisine verdiği söz gereği tarafsızlık statüsünün devamına sadıktır. Ayrıca Emir, Afganların tüm düşmanca çabalarını bastırması ve bütün valilerine sıkı bir tarafsızlık siyaseti izlemelerini emretmiştir*"⁶⁵. Bahsedilen bazı Afgan yetkililer'den kasıt, Emir'in oğlu ve yakın çevresiydi. Bir arşiv vesikasına göre, Türk-Alman taraftarlarının Emir'i ikna etmesi halinde vaziyet tehlikeli olabilecekti⁶⁶.

Tanin'e göre, Habibullah'ın Harbiye Nazırı oğlu Germano-Türlere meyilliydi ve Afgan ordusunu modernleştirmişti. *Tanin*'in mübalağalı haberine göre kumandasında 250.000 muharip bulunuyordu. Kısa süre önce hudut aşiretleriyle ittifak etmiş ve onlara harp levazımatı vermişti. Harbiye Nezaretine

---

⁶¹ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Le Caire, le 22 avril 1916. Confidentiel.

⁶² Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, 130.

⁶³ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Londres, Fil direct, reçu le 5 avril 1916 à 18 h. 37. Réponse à votre télégramme 1174.

⁶⁴ "En Afganistan", *La Croix*, no: 10191, 27 mai 1916, 2.

⁶⁵ "Les intrigues allemandes en Afghanistan", *Le Temps*, no: 20069, 17 juin 1916, 4.

⁶⁶ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Paris, le 10 avril 1916. Questions Musulmans.

sığınan aşiretlerin sayısı çoktu. Aşiretler, İngilizlere hücum ederek bol miktarda ganimet almış, Haziran 1917'de İngiliz kumandan iki fırka ile aşiretlere saldırmışsa da büyük zayıat vermiş, iki uçakları düşmüş ve 185 ölü bırakmışlardı⁶⁷. *Habl-ul Metin*'e göre, daha harbin başlarında Emir'in Hindistan Kral naibine Afganistan'ın hayırhah tarafsızlığı üzerinde samimiyetle durmuş ve İngiltere'yi tatmin etmişti⁶⁸. Kaldı ki, Afgan ulema da bu harbe iştirak edilmemesini istemişler ve bu Türk-Rus Harbinin dinî bir vecibesinin olmadığını beyan etmişlerdi⁶⁹. Mahrem olarak gönderilen bir Fransız arşiv vesikası şunları belirtir: “*War Office, Emir'in tarafsızlığından emindir, şu ana kadar oğlunun ve kardeşinin Türklere iştirak etme propagandalarını engellemiştir*”⁷⁰. Harbin ilanı sırasında Emir, Hindistan Genel Valisine Tarafsız kalacağını resmen vaat etmişti⁷¹.

Aslında Emir'in politikası akılcıydı ve halkını gereksiz yere harbe sokmamakta kararlıydı. Zaten *War Office*, Emir'in tarafsızlığından emindi ve kardeşinin ve oğlunun Türk yanlısı propagandasını her hâlükârda engellediğini biliyordu⁷². Bir diğer arşiv vesikası benzer malumat veriyor: “*Emir mevcut düzeni korumakta kararlıdır ve Türko-Almanlar tarafından kazanılmış olan oğlunun ve kardeşinin tesirini yok etmeğe çalışıyor. Alman misyonu Kabil'den ayrılmış ve muhtemelen Emir aleyhinde tahrikâtta bulunmak için Herat'a gitmiştir. Kut'un düşmesi Afganistan'da ciddi bir heyecan husule getirmedi*”⁷³.

Ancak Afgan emirinin oyalama taktiği ve verdiği bazı beyanatlar basında değişik yorumlara sebep oluyordu. Türk-Alman taraftarları ve kabile reislerinin baskıları neticesinde Emir Habibullah'ın Derbar'da yaptığı konuşmada “*Her şeyin bir vakt-i merhûnu vardır*” diyor ve halkına beklemeyi tavsiye ediyordu⁷⁴. Bu bir oyalama taktiği idi. Bu sıralarda Rus matbuatında Emir'e dair çelişkili ifadeler yazılıyordu. Afganistan'ın savaşa girmesi meselesi ortaya çıkınca Emir, siyasetini belirlemişti. Daha Osmanlı hükümeti tarafsızken Hindistan kral naibine “*Ben zor durumdayım, halkım savaşıdır, İngiltere'yi rahatsız edecek beyanatlarıma bakmayın; yapacaklarıma bakın, ben İngiliz dostuyum*” demişti. Emir'in cihad ilan edeceği ve

---

⁶⁷ “Afganistan'ın cihadı”, *Tanin*, no: 3216, 25 TS 1917, 3.

⁶⁸ Le *Hablul Matin* de l'édition anglaise de 9.9.1914 cité par *Revue du Monde Musulman*, 30 (1915) 222.

⁶⁹ Le *Habl oul Matin* de 7 décembre 1914, publié à Calcuta, cité par *Revue du Monde Musulman*, 30 (1915) 159.

⁷⁰ MAE, vol. 1678, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102:6. Paris, le 7 avril 1916. Questions Musulmans.

⁷¹ “Afganistan'da”, *Tanin*, no: 2868, 7 KE 1916, 1.

⁷² MAE, vol. 1678, “Guerre 1914-1918, Panislamisme”, K. 102 :6. Paris, le 7 avril 1916. Questions Musulmans.

⁷³ MAE. Vol. 1679, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102:6. Paris, le 5 juin 1916. Bulletin de Renseignements, Questions musulmanes. Attaché Militaire à Londres. Le 31 mai 1916.

⁷⁴ “İran, Afgan ve Türkistan haberleri”, *Tanin*, no: 2487, 18 TS 1915, 2.

Rusya'ya saldıracağı haberleri Almanları oyalamak içindi⁷⁵. Hatta Afgan emiri, Alman heyetinin faaliyetlerini bizzat İngiltere hükümetine iletliyordu⁷⁶.

Zaten emir, Cihat taraftarları ve aşiret liderlerinin baskılarına ustaca direniyordu. Türk-Alman heyetinin ukalalığı da bunda rol oynamıştı: Almanların Paris'i, Türklerin de Mısır'ı düşürmek üzere olduklarını ve Afganların da cihattan hisse almak için acele etmesini istiyorlardı. Emir de bu olaylar gerçekleşince cihat ilan edeceğini söyledi. Rusya ve İngiltere arasında ezilmemek için Alman kuvvetlerinin gelmesini istiyordu. Emir İngiltere'den senede 100.000 İngiliz altını para almaktaydı⁷⁷.

Nihayet Afgan emiri, Alman grubunu hayli oyaladıktan sonra 26 Ekim 1915'te kabul edecektir⁷⁸. Zaten İngiltere sefiri hariç hiçbir sefir, Emir tarafından kabul edilmiyordu⁷⁹. Almanlar, sıkı bir kontrol altında ve hareket serbestisinden mahrum bir halde 10 ay kaldıktan sonra Niedermayer'in teşebbüsleri başarısız kaldı. Emir, Alman taleplerini, bir Osmanlı ordusunun Afganistan'a girmesi ve anti-İngiliz harekâtı başlatması şartıyla kabul ediyordu. Bu şart karşısında Alman ajanlar Afganistan'dan ayrıldılar. Fakat Paschen, Ruslar tarafından Tabas'ta tutuklandı⁸⁰. Alman ajanlarının Afgan emirine yanaşmaya çalıştığı sıralarda Türkler Kût'ül Amâre'de İngilizleri sıkıştırıyordu. İngilizler, meşhur casus Lawrence vasıtasıyla iki milyon sterlin rüşvet verdilerse de bir zafere ihtiyacı olan Enver Paşa bunu reddetmişti⁸¹. Çünkü bu sıralarda Erzurum yeni düşmüştü ve Ruslar Anadolu'ya ilerliyorlardı⁸². Çanakkale ve Kût'ül Amâre zaferlerinin kazanıldığı sıralarda Alman ajanları Niedermeier ve Hentig Kabil'de idiler. Bu iki zaferin emiri tahrik edeceği ve cihada katılacağı zannediliyordu. Fakat emir hiç de oralı olmadı⁸³.

Hentig (Niedermaier de beraberdi) ve Teğmen Kâzım Ağustos 1915'te Kabil'e girmişlerdi. Hentig, Kabil'de Mayıs 1916'ya kadar kaldı; halkı ve kabileleri kıskırtması ve Rus-İngiliz tepkisi üzerine Emir onu sınırışı etti⁸⁴. Alman heyeti, Emir'in buyruğu üzerine Kabil'den ayrılmış ve muhtemelen

---

⁷⁵ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, Ankara: TTK, 1950, 503.

⁷⁶ "La propagande allemande", *AF*, 169, (avril-juin 1917) 80.

⁷⁷ Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün*, 335.

⁷⁸ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 190 vd. Bu hususta Pratap'ın hatıraları: Raja Mahendra Pratap, *My German Mission to High Asia, How I Joined Forces With Kaiser to Enlist Afganistan Against Great Britain*, Asia, USA, Mayıs 1925.

⁷⁹ "Bugünkü Afganistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, no: 191, 22 Mayıs 1921, 2.

⁸⁰ Ali Rahmani, "L'Iran dans la stratégie allemande", 114 vd.

⁸¹ Teferruat: Benoist-Mechin, *Lawrence d'Arabie*, Paris, 1979, 106.

⁸² Anadolu'da Rus ilerleyişi için bkz. Général Malleterre, "La guerre dans le Levant", *RDM*, 33, 1916.

⁸³ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 270-275.

⁸⁴ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 504 vd.; Hentig misyonu hakk. Bkz. Larcher, *La Guerre Turque*, 463 vd.

Herat'a gitmişlerdi⁸⁵. Bunun sebebi, halk ve kabileler arasında, Emir'in aleyhinde propagandalarda bulunmasından kaynaklanıyordu⁸⁶.

3. Alman Faaliyetlerinin Avam Kamarası'ndaki Yansımaları

Tanin'e göre Türk-Alman faaliyetleri neticesinde kabileler arasında birtakım galeyenlar, Hindistan ve Güney Afganistan'da da bazı silahlı hareketler görülüyordu⁸⁷. Fakat kitleleri tahrik edecek kadar büyük değildi. İngiltere'nin Hindistan Bakanı Chamberlain, 29 Kasım 1916'da Avam Kamarası'nda şunları söylüyordu:

«1915 baharında Alman hükümeti, Afganistan'a bir misyon göndermeye karar verdi: Bu maksatla, Almanların gözünde önemli bir lider olan ve İmparator tarafından da hüsnü kabul gören Oud'lu genç bir toprak sahibini Berlin'deki bir Hindistan anarşist grubu arasından seçti. Bu şahsa Alman subayları, birkaç Türk ve Müslüman diğer bir Hindli anarşist refakat etti. Alman heyetinin başındaki Teğmen von Hentig'in elinde imparatorun hususi bir mektubu vardı. Mektupta İmparatorun, Hindistan'ı hangi metodlarla İngiliz mezaliminden kurtaracağını sözde Hintli Raca, Afgan emirine anlatacağı. Hentig ayrıca, Emir'e Alman hükümetinin gelecekte Afganistan, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye arasında kurmayı umduğu ilişkiler hakkında mühim ifşaatları da nakledecekti».

Chamberlain, Almanların İran'dan Afganistan'a sızdığını ve Emir'in İngiltere'ye olan sadakatini de anlatıyordu:

“Alman heyeti, İran'da birçok gruba bölündü ve yaz mevsiminin sonlarına doğru Afganistan'a girmeyi başardı. Heyet, Afganistan'a girerken yakalandı ve sene sonuna doğru Kabil'e sevkedildi. Emir'in ve Afgan halkının Almanları ve kendilerine refakat eden bu maceraperestleri evveleminde kaale almalarının birtakım sebepleri vardı. Türklerin Almanların yanında harbe girişinin işleri karmaşık bir hale getirdiği ve Majesteleri Emir'i hassas bir vaziyete soktuğu bir gerçektir. Fakat çarpışmaların başlangıcında Majesteleri, Hindistan valisine, ülkesinin tarafsızlığının korunmasında ciddi teminat verdi. Emir'in sadakatini takdir ederim. Majesteleri, gerçekleşmesi imkânsız teklifleri katiyetle reddetti. Hindistan hudutlarındaki karışıklıkları bastırmak için seferber oldu”.

Chamberlain, Emir'in Almanları nasıl Afganistan'dan kovduğunu da şöyle açıklıyordu:

“Emir geçen mayıs ayında Alman misyonunu reddetti. Heyet üyelerinin nelere maruz kaldıklarını anlatmanın bir faydası yoktur. Ancak Afganistan'ı terk ederken bazı heyet üyeleri Ruslar ve İngilizler tarafından derdest edildi. Hintli toprak sahibinin arzuları Hindistan hükümeti tarafından müsadere edildi. Ayrıca Alman İmparatoru, çok sayıda Hindistanlı liderlere de mektuplar göndermişti. Bu heyetin muvaffak olabilmesi, İran'daki Türk-Alman faaliyetlerinin başarısına bağlıdır”⁸⁸.

⁸⁵ MAE, vol. 1679, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 5 juin 1916. Bulletin de Renseignements, Question musulmanes. Attaché Militaire à Londres. Le 31 mai 1916 ; Hopkirk, Alman heyetinin pratikte hiçbir değeri olmayan bir antlaşma yaptıklarını söyler. Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 272.

⁸⁶ Larcher, M., *Büyük Harpte Türk Harbi*, Cilt 2, İstanbul: 1928, 451.

⁸⁷ “İran, Afgan ve Türkistan haberleri”, *Tanin*, no: 2487, 18 TS 1915, 2.

⁸⁸ “Les intrigues allemandes en Afghanistan”, *AF*, 167, (octobre-décembre 1916) 180.

Tanin gazetesi de Chamberlain'in nutkunu şöyle özetliyordu:

"Alman memurlarının Afganistan'da faaliyette olup olmadıklarına dair Avam kamarasında sorulan bir suale cevaben Chamberlein izahat-i atiyede bulundu: Alman hükümeti 1915 ilkbaharında Afganistan'a bir heyet-i mahsusa izamına karar vermişti. Mülazım Hentig, Afgan emirine Alman başvekilinin bir namesini götürüyordu. Bundan maada Afganistan, Almanya-Avusturya-Türkiye arasında Almanya'nın taleplerine dair emire beyanat-ı şifahiyede bulunacaktı. İşbu heyet İran'da dağılmışsa da geçen yaz ufak gruplarla Afganistan'a girebildi ve emir tarafından kabul edildi. Mamafih, emir ve tebaasının Almanlara ve Hintlilere itimadın caiz olup olmadığını bildikleri zannolunmalıdır. Türklerin Afganistan'a duhulleri Emir'i müşkül vaziyette bırakmıştır. İlan-i harp anında Emir, Hindistan vali-i umumisine tarafsız kalacağını resmen vaat etmiştir"⁸⁹.

4. İttihatçılar ve Afganistan

Ahmed Şah Dürrani, İran tehditi altında kalınca 1762'de İstanbul'dan yardım istemişti. Fakat III. Mustafa (1717-1774) İran'la anlaşma gereği sadık kalınacağını nazikçe ifade etmişti⁹⁰. İttihatçılar Afganistan'la ilgileniyorlardı. Daha savaş başlamadan Talat Paşa, 1910'da İslamcı-Türkçü propaganda için Afganistan ve Hindistan'a ajanlar göndermişti⁹¹. Afganistan'da Türkistan'ın bir parçası mevcuttur. Hindukuş-Amuderya arası Afgan kasabalarında yoğun Türk nüfus vardır. Bunlar bağımsız hanlıkken Afganistan tarafından 1850-1859'da ilhak edilmişlerdi⁹². Afganistan'ı kazanmak için üretilen projelerden birini Cevdet Paşa zikreder: Paşa, *Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın Orta-Asya hanlıklarının Afganistan'ın ve sair akvamın Babialı riyasetinde bir konfederasyon gerçekleştirmeleri gerektiğini düşündüğünü* söyler. Fakat hanlıklar arası rekabet ve İngiliz muhalefeti yüzünden gerçekleşemedi⁹³. Büyük Harp'te bu defa Türk-İran-Afgan konfederasyonu gündeme oturdu. İttihatçılar, harbin başlarında bu ittifakı gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu maksatla *İttihad-ı İslam Cemiyeti* kurulmuştu. Almanların İstanbul'da yayınladığı *Osmanischer Lloyd* gazetesi, bu cemiyetin faaliyetlerini İran'ın iç bölgelerine kadar genişlettiğini, Şiraz, İsfahan ve Mazenderan'da şubeler açtığını yazıyordu⁹⁴.

Kalküta'da çıkan *Habl-ul Metin* gazetesi (15 Şubat 1915), daha harbin başlarında Almanların Türk-İran-Afgan ittifakını gerçekleştirmeye çalıştığını yazıyordu. Bunda Afganistan'ın da menfaatleri vardı. Hemedan'da Osmanlı kıtalarını ziyaret eden Bağdat Valisi ve 6. Ordu kumandanı Halil Paşa'ya dönüşte Kermanşah'ta, Nizamus Saltana'nın, Afgan Prens Abdülmecit, Alman maslahatgüzarı, Kermanşah hâkimi ve Osmanlı, İran, Alman memurlarına

⁸⁹ "Afganistan'da", *Tanin*, no: 2868, 7 KE 1916, 1.

⁹⁰ Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, 32-33.

⁹¹ Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, Çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999, 76.

⁹² Metin Hülagü, *İslam Birliği ve M. Kemal*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, 187-188.

⁹³ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992; Mümtazer Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, 156.

⁹⁴ İran Ahvali", *Tanin*, no: 2234, 10 Mart 1915, 2.

verilen ziyafette İslam devletleriyle İttifak devletlerinin (Alman-Avusturya-Türkiye) İtilafçılara (Rusya-İngiltere-Fransa) karşı birlikte hareket etmeleri lüzumu ve diğer konularla ilgili konuşmalar yapıldıysa da⁹⁵ başarı şansı yoktu. Ali İhsan Sabis (13. Kolordu), Hemedan'a girince, Afgan Prens Abdülmecit 6. Ordu kumandanı Halil Paşa ile Almanya'nın İran Maslahatgüzarı Nadolni'ye şunları söylüyordu: "... Halife ve refikleri sulh masasında Afganistan'a hakiki bir istiklal verebilir ve eski toprağımız Belucistan'dan denize bir mahreç açarak her vakit İngiltere'yi kıracak bir bela hazırlayabilirsiniz. Sizden para, kuvvet ve silahtan ziyade tarafeyn için atide büyük menfaatler sağlayacak imzalar istiyorum. Bir orduyla Afganistan'a girerseniz zabıt, silah ve para yetiştirdiğiniz günden itibaren Afganistan'da 300.000 kişilik bir ordu hazırlayabilirsiniz"⁹⁶. Ancak Türk ordusu Tahran ve Kazvin'i zapt etmeden bunun bir hayal olduğu malumdu. Abdülmecit, Temmuz 1917'de Afganistan'a dönecektir⁹⁷.

Bu ittifak denemesini Fransız *Le Temps* gazetesi başmakalesinde "sözde cihad ittifakı" olarak değerlendiriyor, alaycı bir üslupla anlatıyordu⁹⁸. Togan da *İktisadi esaslara dayanmayan, ama dogmalara dayanan ittifaklar sözde kalır*, diyordu⁹⁹. *Ruskoye Slovo* gazetesi bu hususu "Türkiye harbe girdikten sonra İran ve Afganistan'ı ilhak etmeğe çalışmaktadır" şeklinde hayalî bir yorumda bulunuyordu¹⁰⁰.

5. Rauf Bey Heyet-i Seferiyesi

Enver Paşa'nın geniş hayallerini Mehmed Kenan anlatıyor:

"Daha seferberlikle beraber Enver ve Talat Paşalar İran, Afgan ve Turan'da Hindistan'a kadar tevessü edecek bir İslam hareketi tesisini, Mısır'da ve Afrika şimalinde böyle bir hareket-i muazzama meydana getirilerek İtilaf Devletlerine bu umumi kıyamla bir kat'î darbe vurmaya düşünmüşlerdi. Irak kumandanlığına seferberliği muteakib direktif verilmişti. Bu maksatla Harbiye nezaretinde Şark şubesi müdürü Binb. Fevzi Bey tarafından 'Semt-i Mechul' markasıyla kurulan mahrem teşkilat, Rauf Bey'in kuvve-i seferiyesi idi. Askerî olmaktan ziyade siyasî ve ihtilal heyeti mahiyetinde cenubi İran'dan Afganistan'a gidecek ve Afganistan'ı cihada idhal edecekti"¹⁰¹.

Rauf Bey'in hedefi Afgan emirine ulaşmaktı: Bu Enver Paşa'nın fikriydi, Rauf Bey'e şunları söylüyordu: "*Rauf Bey, Afganistan'ın coğrafi durumu çok*

⁹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2429. Gömlek no: 11. Tarih: 10.12.1916.

⁹⁶ Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1928, 20.

⁹⁷ Bu ittifak gayretleri için tafsilat: Aydın, *Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, 196 vd; "Türkiye-İran-Afganistan", *Tanin*, no: 2199, 3 Şubat 1915, Başmakale.

⁹⁸ "Les Turco-Allemands et la Perse", *Le Temps*, no: 19658, 3 mai 1915. Başmakale.

⁹⁹ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul: 1969, 498.

¹⁰⁰ "Rusya Müslümanları hakkında", *Tanin*, no: 2582, 21 Şubat 1916, 3.

¹⁰¹ Mehmed Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt I, Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1928, 140.

mühimdir. Afgan ordusunu ıslah için bir heyet göndereceğim. Afgan emirini İngilizler aleyhine kıyam vazifesiyle seni gönderiyorum. Irak ordu kumandanı Cavit Paşa'ya talimat verildi. Irak'tan İran ve Afganistan'a gideceksin". Sultan Reşat da Afgan emirine bir özel bir mektup ve hediyeler gönderdi¹⁰². Bunun üzerine Karargâh-ı Umumi, Ömer Fevzi Mardinî'nin riyasetinde heyet hazırlandı ve Rauf Bey'in maiyetine verildi. Bu zat, Irak, Suriye, Afganistan vs. deki askerî heyetin yapacağı işleri programlamıştı. Rauf Bey, bu konuda şu bilgileri vermektedir:

*"Askerî bir heyet ve bir tabur askerle Afganistan'a nasıl girecektim? Bunu ancak ben yapabilmemişim. Bunun üzerine Türkiye'nin ilk Afgan siyasî mümessilliğini kabul ettim. Wassmuss ile Cavit Paşa'nın karargâhının olduğu Kurna'ya gittik. Bir Afgan mütercim de heyetteydi. Cavit Paşa bana Şeyh Hazal'in yardımcı olacağını söyledi. Ama o bir İngiliz adamıydı. Bunu Enver'e ilettim. O da bana Tahran sefiriyle irtibat kurmamı söyledi."*¹⁰³.

Bu hususu Karabekir anlatıyor:

*"Enver, Rauf'u çağırıyor, Afgan emirine git, Padişah'ın mektup ve hediyelerini götür. Şu'be-i Mahsusa'dan Ömer Fevzi Bey'i de İran askerî ataşesi olarak gönderiyor. Bağdat üzerinden İran'a yola çıkıyorlar. Ancak daha heyet yoldayken Karadeniz baskını oluyor, heyet, İran'a ulaşamıyor"*¹⁰⁴.

Büyük Harp'te muvaffakiyet maksadıyla Irak'ta birtakım Türk-Alman faaliyetlerine rastlıyoruz. Hüseyin Rauf Bey'in riyasetinde (19 şahıs, İran, Hind ve Afgan işlerine vakıf bazı siviller) teşkil edilen Afgan heyetine Almanlar da katıldı. Rauf Bey, Afgan emirine Halife'nin mektubunu ve bazı hediyeleri (murassa kılıçlar, tabancalar, kelam-ı kadimler, sancaklar ve 30-40.000 lira vs. Almanlar da 50 bin İngiliz altını) sunup Afgan emirini cihada davet edecekti. Rauf Bey'in şahsı gizli tutuluyor, işleri Ömer Fevzi Bey yönlendiriyordu. Almanlar, Afganların dinî taassubundan ümitliydi. 20 kişilik Alman heyetinin lideri Wassmuss, cebindeki deftere ayetler, hadisler kaydetmişti. Heyete "Semt-i Meçhul" markasıyla silah, teçhizat, eşya tedarik edilmişti. Heyet dikkat çekmemek için üç kabile halinde yola çıktı. Birinci kabilede Rauf, Fevzi ve Fazlı Beyler, yaverler, Wassmuss ve birkaç Alman ve Türk; İkinci kabilede bir kısım Alman ve Türk zabıtlar; Üçüncü kabilede Emire verilecek hediyeleri taşıyan zabıtlar vardı. İlk kabile, 15 Eylül 1914'te İstanbul'dan ayrılıp 19 Eylül'de Haleb'e ulaştı. Yolculuk esnasında Almanlar birbirlerine rekabetle herbiri diğerine üstünlük taşıyordu. Heyet, Halep'te bir ay kaldı. Bu esnada talim ve terbiyeden mahrum 70 kadar Şamlı Kürtler, birkaç Humuslu Çerkes gönüllü süvari heyete

¹⁰² Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1, 2. B., İstanbul: Emre Yayınları, 2000, 18

¹⁰³ Orbay, *Cehennem Değirmeni*, c. 1. 18 vd.

¹⁰⁴ Kazım Karabekir anlatıyor: "Enver, Rauf'u Hankendi hudut kumandanı yapıyor. Bu arada İran aşiretleri bize sıklıkla hücum ediyordu. Bunu önlemek için, Rauf, Paytak boğazını tutmağa, hatta Kermanşah'a kadar gitmeğe karar verdi. Irak kumandanlığı da bunu uygun görmüş. Rauf, İran aşiretleriyle çatışmalara da girmiş. Fakat Alman heyetleri Bağdat'ta örgütlenmeye başlayınca Rauf, İstanbul'a çağrıldı". Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* Cilt 2, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, 268.

katıldı. Almanlar, Halep'te Türkleri küçümsüyordu: Şark'ta bütün haşmet Alman İmparatorununundu, Türkler sadece yardımcı roldeydi. Rauf Bey de *nüfuz ve şaşaa Sultan'a aittir* diyordu. Heyetin bir kısmı 19 Ekim 1914'te Halep'ten Bağdat'a, diğer kısmı 19 Kasım 1914'te hareket etti. Yolda Wassmuss üstünlük taslayıp etrafı küstürüyordu. Rauf Bey de tepki gösterince Wassmuss darılıp Halep'e döndü. Rauf Bey de Türklerle yola devam etti ve 31 Ekim 1914'te Bağdat'a ulaştı. Ancak bu sırada İngilizler Basra'ya çıkmışlar, ileri harekâta geçmişlerdi¹⁰⁵.

Başkumandanlık 14 Ocak 1915'te Rauf Bey'i Güney İran harekâtıyla görevlendirdi. Önce İran kazanılmalıydı. Irak'ta bulunan Rauf Bey heyeti-seferiyesi artık İran'daydı¹⁰⁶. İran ele geçirilecek, Afganistan, Türkistan ve Hindistan'a girilecekti.

Afganistan'a ulaşmak üzere Rauf Bey, Kerbela Şii ulemadan Şeyh Hüseyin Efendi'yi Kermanşah'a gönderdi O da diğer müçtehitlerin mektuplarıyla beraber Kermanşah valisine gitti. Fakat vali, tarafsızlık gereği Rauf Bey'in Afganistan'a geçişine izin vermedi. Ayrıca İran aşiretleri de İngiliz ve Ruslar tarafından silahlandırılmıştı. Rauf Bey durumu Enver Paşa'ya yazdı, Paşa da Rauf Bey'i "Güney İran Türk Kuvvetleri başkumandanı" olarak tayin etti. Rauf Bey, Türk-İran hududundaki Mendeli'de beklerken İran aşiretlerinden Sencabilerin hücumuna uğradı. Bunun üzerine Rauf Bey, Kermanşah'a kadar olan yerleri işgal edip halktan vergi topladı. Fakat burada Türk-Alman ihtilafları üzerine Wassmuss ve Ataşemiliter Kanitz de Rauf Bey'e karşı İran aşiretleriyle birlikte Türk kuvvetlerine saldırdı. Bu durumda Afganistan'a girmek imkânsızdı. Bunun üzerine Rauf Bey heyeti 18 Eylül 1915'te feshedildi¹⁰⁷. Böylece Rauf Bey'in

---

¹⁰⁵ Mehmed Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 59-64; İ. Kurtcebe-M. Balcioğlu, "Rauf Bey müfrezesi", *OTAM*, Cilt 1, sayı: 1, (Mayıs 1992) 252.

¹⁰⁶ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1; Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran cephesi*, Cilt 2, 64; Sadık Sarısamam, *Türk-İran İlişkileri*, Erzurum, 1994, 12.; Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 117-125.

¹⁰⁷ Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1, 18 vd.; Bu aşiret çatışmalarının sebebini Mısırlı Muhammed Ferid şöyle anlatır: "8 Haziran 1918'de İran sefiri Mahmut Han'ı ziyaretimde Osmanlı-İran ilişkileri üzerine konuşuyorduk. Sefir, Türklerin Rus ve İngilizlerle savaşmak için İran topraklarına dost olarak girdiklerinde işledikleri ve İranlıların İngilizlere ve Ruslara yakınlaşmalarına sebep olan cinayet, yağma ve gaspları anlatmaya başladı. Konuşmasında Savuçbulak [Mehabad] valisini kurşunladıklarını, bizzat kendi ülkelerinde yapmadıkları halde halkı altın fiyatına Türk banknotu almaya zorladıklarını, yapmayanları cezalandırdıklarını söyledi. Hâlbuki Ruslarla İngilizler bunu yapmamışlardı, dedi. Ayrıca şunu ekledi: Rauf Bey, orada bir birliğe kumanda ediyordu. Askerlerinden biri bir kadını kaçırmış, kadının ailesi de o askeri öldürmüştü. Bunun üzerine Rauf Bey, şehri halkın başına yıkılanana kadar topa tutmuştu. İran'a dost olarak böyle girerlerse düşman olarak nasıl girerlerdi? Dedi. Türkler artık İslam birliği politikasını kimseye anlatamaz". Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarından, İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, 464.; Türkiye ne Irak ne de Kafkas cephesini kâfi derecede takviye edemediğinden Rauf Bey kuvve-i seferiyesi feshedildi. Rauf Bey, Sine tarihiyle Afganistan'a gitmek için Kerkük'e geçti, oradan da İstanbul'a çağrıldı. Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 103; Ayrıca bkz. Sarısamam, *Türk-İran İlişkileri*, 18;

Afganistan macerası kapanmış oldu. Aslında Enver Paşa'nın geniş hayalleri, Afganistan faaliyetlerinde de görülür. Enver Paşa, Karabekir'i iki aylık bir kuvvetle İran ve Afganistan'a göndermek istemişti. Karabekir diyor ki: *İnşallah bu kuvvetle Bağdat'ı müdafaa ederiz, deyince Enver çok kızmıştı*¹⁰⁸. Rauf Bey heyetinden sonra, Afganistan'ı cihada teşvik için Halife'nin *name-i mahsusasını, seyf-i murassat ve bazı hedayayı hamilen* gönderilen Abdullah Efendi teşebbüsü de sonuçsuz kaldı¹⁰⁹.

Büyük Harp başladığında 3. Ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa, Süvari kolordusu kumandanı da Fazıl Paşa'dır. Aziz Samih anlatır:

*"Çullu köyünde yağan karın altında, bir şeyh, bir zabıt ve bir emirber bize yaklaştı. Misafir ettik: Şeyh İbrahim Reşid ve Binb. Ali Bey. Bu zatlara Fazıl Paşa tanıdı. Ziyaret sebebini ısrarla sordum, anlattılar: Enver Paşa, Hacı İbrahim Reşid Efendi'yi çağırılmış, Afganistan'ı İngilizler aleyhine isyan imkânını sormuş, Reşid Efendi de bu işi yapacağını söylemiş. Kendisine istediği kadar para vererek Ali Bey'i de müşavir verip yola çıkarmış. Bu iki kişilik heyet Musul'da Fazıl Paşa'yla görüşmüşler. Paşa seyahat sebebini öğrenince demiş ki: Afganistan'ın Hindistan'a hücumunun harbe tesiri bilvasıta; ama Kafkasya'yı ayaklandırabilirseniz Ruslar için tehlikeli olur. Fazıl Paşa da bu şeyhin kendisine verilmesini Enver Paşa'dan istedi. Müsbet cevap üzerine Reşid ve Ali efendiler Çullu'ya geldiler. Reşid Efendi ile asabi ve sert münakaşalardan sonra gerek Kafkasya'nın gerekse Afganistan'ın ayaklandırılmasının bu iki kişinin yapacağı iş olmadığını itiraf ettirdim. Mesele para koparmaktı"*¹¹⁰.

Cihadın ilanından birkaç ay sonra 8 Nisan 1915'te İstanbul'dan Afganistan Emirini cihada kazandırmak için bir Übeydullah Efendi başkanlığında bir heyet gönderilir¹¹¹: Askerî murahhas eski Basra valisi ferik Süleyman Paşa idi. Hususi bir vagonla hareket eden heyet sekiz aylık peşin maaş ve yedişer aylık harcırah almıştı. Heyeti karşılayan Bağdat valisi Süleyman Nazif, "Bunlar çıldırmış" dedi. Übeydullah Efendi ise macera peşindeydi. Enver ve Talat Paşaların "uzlaşım" telgraflarına rağmen Vali, heyetle anlaşamayınca heyet dağıldı. Übeydullah Efendi yapayalnız yola koyuldu. Musul'da da Süleymaniye'de de 15 bin kişilik bir kuvvetle yola çıkması teklif edildi. Ama o reddetti. Bir doktorla ve katır üzerinde Hemedan'a geldi. Burada iki bin kişi tarafından karşılandı. Şerefine dükkânlar kapatıldı. Sokaklarda kurbanlar kesildi. Übeydullah Tahran'a geldi. Afganistan'a gitmekte kararlıydı. Yolda Rauf Orbay'ın Kabil'e doğru yola çıktığını duydu. İşin tuhaf tarafı aynı hediyelerle ama biri Bağdat yoluyla diğeri

---

Kanitz'in faaliyetleri, intiharı ve Şah'a karşı yapılan başarısız darbe teşebbüsü hakk. Bkz. "La conspiration Kanitz, le suicide du traître", *La Croix*, no: 10168, 30 avril 1916, 4-5; ayrıca bkz. Ahmet Erşat Aydın, *Les relations Turco-Persanes*, 52 vd.

¹⁰⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960, 820.

¹⁰⁹ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 20.

¹¹⁰ Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara: Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 1934, 4-8.

¹¹¹ Mehmet Ubeydullah Efendinin *Malta, Afganistan ve İran Hatıraları*, Haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002, 211-223.

de Kermaşah yoluyla Kabil'e iki sefir birden gidiyordu. Übeydullah, İsfahan'da ihtişamla karşılandı. Bundan sonra yolda araba kırılınca eşekle yola devam etti. Yollar eşkıya doluydu, takip edildi, Muharrem ayı olduğundan Hz. Hüseyin için İsfahan'da o da kendini kamçladı. Sultanabad'a gitti, padişahlara mahsus resmigeçitle karşılandı, zafer takları kuruldu, dinlenme çadırı açıldı. İsfahan'a, Yezd ve Kerman'a devam etti. Kerman'da Cuma namazında pek tesirli bir Farsça hutbe okudu. Almanlar bu sırada Kerman kenarındaki çölü geçmeye çalışıyordu. Demokratlar Bahtiyari hükümetini devirmeye Übeydullah ise onları uzlaştırmaya çalıştı. Bu keşmekeşte İngiliz kuvvetleri Hindistan'dan İran'a girdi. Almanlar Kerman'dan kaçtılar. Fakat İngiliz yanlısı bir aşiretin tuzağı ile bütün hazineler ve 80 katırlık hediyeler talan edildi. Übeydullah tutuklanıp Hindistan'a götürölmek üzere Bambam'a getirildi, burada, Türk Bıçakçı aşireti Übeydullah'ı dağa kaçıırılıp, gizlice Tahran'a getirildi. İngilizler de onu buradan Bağdat'a kaçırdı. Ancak Übeydullah, bir yol bulup Afganistan'a ulaşamayınca Şeyhülislam Hayri Efendi'nin imzasını taşıyan Cihad fetvası İngilizlerin eline geçti¹¹².

Ama diğeri bir misyon aralarında halifenin mektubunu taşıyan Teğmen Kazım Bey de olduğü halde Afganistan'a 7 Eylül 1915'te ulaştı¹¹³. Kazım Bey emire: *"Halife-i a'zam diyor ki: Afganlar İslam iseler, niçin harb-i umumiye karışmıyorlar? Eğer karışmayacaklarsa makam-ı hilafet onların İslam olmadıklarını âlem-i İslam'a ilan edecek ve Afganistan hüccacını Mekke ve Medine'ye kabul buyurmayacaktır, dedi. Emir bu sözlerin doğru olup olmadığını ve Kazım Bey'in Halife tarafından gönderilmiş olup olmadığını öğrenmek ister"*. Hâlbuki name-i hümayun'a cevaben Emir'in halifeye yazdığı mektubta samimi dostluk ve meveddetten sonra *"Afganistan, Avrupalıların bu ceng-i hazırında kendi hayrını hal-i bitarafide görmüştür"* diyordu¹¹⁴. Bu da neticesiz bir teşebbüs olarak kaldı.

Bu arada Cemal Paşa da Emir'i cihada davet ediyordu. Ali Fuat Erden, Cemal Paşa'nın kendisini çağırıldığını ve yazdırdığı mektubu anlatır: *"Osmanlı Devleti, âlem-i İslam'ı esarete tutan devletlere karşı cihat ilan etti. Hedef mazlum milletlere istiklal kazandırmaktır. Cihad, Müslümanlara farzdır. İslam hükümdarlarının ekâbirinden olan Afgan Şahı Hz. lerinin cihada katılacakları şüphesizdir. Ben Ahmet Cemal, yakında Mısır seferine başlayacağım. Emiri hz.nin Hindistan'a taarruzları ve Müslümanları İngiliz boyunduruğundan kurtarması şereflerine münasiptir"*. Mektubu alan Binb. Muhittin Bey bol harcırahla Afganistan'a hareket eder¹¹⁵. Bu mektup,

---

¹¹² Oğuz, *Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul: 1983, 251. Bu fetva halen British Museum'dadır.

¹¹³ Bayar, *Ben de Yazdım*, 19.

¹¹⁴ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 21.

¹¹⁵ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, 2006, 210.

1915 Şubat ayı başlarında Kanal seferi başlamadan Kabil'e ulaşmıştı¹¹⁶. Ama Emir Habibullah, bu teklife soğuk bakacaktır.

Bu sıralarda Enver Paşa, Turan hülyaları peşindedir. Türk ordusunun İngilizlere karşı Irak'ta ve Ruslara karşı Azerbaycan'da kazandığı kısmî başarılarla Enver Paşa, gözlerini İran, Afganistan ve ötelere çevirir. Türkler 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalayıp harbe girince Ruslar 1 Kasım 1914'te İran üzerinden Türk topraklarına saldırmış, Türkler de 8 Kasım 1914'te Azerbaycan'a girmişti¹¹⁷. Tebriz 14 Ocak 1915'te alındıysa da Ruslar burayı 2 hafta sonra geri aldı¹¹⁸. Bu sıralarda (Ocak 1915) Türkler Sarıkamış'ta korkunç bir felakete uğramışlardı. Ama Enver Paşa Turan, Afgan hayallerinden vazgeçmiyordu. Tahran sefiri Asım Bey, Afgan emiriyle görüştü. Ona göre emir gerekli tedariki yapıyordu ve ilk fırsatta cihada iştirak edecekti¹¹⁹. Fakat bu bir oyalama taktiği idi. Osmanlı heyeti kabile akınlarının yapılmasında müessir olduysa da sadece 4 Hint tümenini meşgul edebildi¹²⁰. Türk-Alman tarafının maksadı, Afgan ordusunu muharip aşiretlerle takviye ederek çete savaşlarıyla Hint Müslümanlarını cihada kazanmaktı; böylece Hint ordusunu yerinde durdurmak muhtemelen mümkün olurdu¹²¹.

Bu sıralarda Müttefikler Çanakkale'de ağır hezimete uğramışlardı. Gen. Townshend Kût'ül Amare'de (29 Mayıs 1916) esir düşüncü¹²², Enver Paşa'nın Turan-Afgan hayalleri tekrar canlandı. Goltz Paşa'nın 18 Ekim 1915'te Irak Ordusu kumandanı oluşuyla Afganistan hayalleri daha da canlandı. Bu sıralarda İstanbul-Berlin yolu açılmış¹²³ ve İran'a müdahale için yardımlar artırılmıştı. İşte bu olumlu şartlarda, 3 Haziran 1916'da Hanikin Muharebesiyle İran yolları da açılmıştı¹²⁴. Bundan sonra 13. Kolordu kumandanı Ali İhsan Sabis, Kasrışirin (9 Haziran 1916), Kermaşah (1 Temmuz 1916) ve Hemedan'a (11 Ağustos 1916)

---

¹¹⁶ Mektubun sureti için bkz: Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgözer, İstanbul: Nehir Yayınları, 2006, 455-457. Zikreden: Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, Ankara: TTK, 2008, 221; Cemal Paşa ve Afgan ordusunun islahı hakk. Bkz. Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün*, 335 vd.

¹¹⁷ "Les Turcs en Perse", *Le Temps*, no: 19622, 28 Mars 1915, 2.

¹¹⁸ "Tebriz muzafferiyeti hakkında yeni malumat", *Tanin*, no: 2184, 19 KS 1915, 1.

¹¹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11. Tarih: 28.02.1915.

¹²⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 504.

¹²¹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 502.

¹²² "Irak'ta sukut", *Tanin*, no: 2651, 30 Nisan 1916, Başmakale. Geniş bilgi: Sven Hedin, *Bagdad-Babylon-Ninive*, Nuremberg/Burgverlag: 1918. İsveçli seyyah Kut'un düşüşünden sonra Gn. Townshend'in esareti sırasında hazır bulunmuştur; Halil Paşa, *İttihat Ve Terakkiden Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul: 1972, 170 vd. Ayrıca bkz. Townshend, (Sir Charles V. F.), *Ma Campagne de Mésopotamie (1915-1919)*, Paris: Nouvelle Revue Critique, 1929.

¹²³ "Yollar açılıyor", *Tanin*, no: 2462, 24 TE 1915, 4.

¹²⁴ Geniş bilgi: Ali İhsan. Sabis, *Harp Hatıralarım*, Cilt 3, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991, 188, 333.

girdi. Ardından Enver Paşa, Sabis'e çektiği telgrafta "Afganistan ve Türkistan'a gir" diyordu.

Enver Paşa'nın hayallerini Sabis, şöyle anlatır:

"Enver makine başında bana emrediyor: Haydi, Tahran'a gir! "Haydi, Tahran'a gir! Şahın Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatıyla İran ordusunu ıslah et, Rusları İran'dan at, Türkistan'a ve belki de Afganistan'a gir" dedi. Atların nalı, askerinin potini yok. Uzun yürüyüşe dayanamayan bir askerim Hemedan'da intihar etmişti. Dedim ki: "Iraktaki 18. kolordu İngiliz tehdidi altındadır. Türkistan'ı bırakın Bağdat elden gidiyor. Ben istifa etmeye hazırım, başkasını bulun." dedim. Öyleyse şimdilik Hemedan'da kal, dedi. Ardından amcası Halil'in bir telgrafını aldım. Şimdilik Ruslara taarruz etme diyordu. Fakat hemen ardından tekrar hayalleri saha kalkıyordu. Dinlemedim tabii"¹²⁵.

Bu sıralarda İngilizler, Bağdat'a doğru ilerliyorlardı. Bunun üzerine 13.cü kolordu geri çağrıldı. Ali İhsan Sabis, yaşanan gelişmeler hakkında şu bilgileri vermektedir:

"14. Aralık 1916'da Kut çevresinde İngilizler 18. kolorduya saldırdı. Korktuğum olmuştu. Ruslar da sürekli bize taarruz ediyorlar. Bu defa da Halil Paşa 18. kolorduyu muhafaza derdine düştü. Ama hala İran hayallerinden vazgeçmemiş. Bu da İngilizlerin işini kolaylaştırıyordu, bizi ezeceklerdi de. Halil benden sadece 6. piyade fırkasının gönderilmesini istedi: yarım tedbir. 25.2.1917'de İngilizler 30.000 kuvvetle saldırdı. 6.000 kişilik 6. Ordu dayanamadı, ricat başladı. Bu beyinsiz Halil bu defa bütün İran'ı tahliye edip yardıma koşmamı istedi. Amca yeğen tam Don-Kişot. 9 aylık İran sergüzeştim, emeklerim boşa gitti"¹²⁶.

Bağdat'ın düşüşünden hemen önce, İstanbul'da toplanan harp konseyi kararına göre Afganistan'a yeniden Türk subaylar gönderilecekti. Ancak Afganistan'a sızmak kolay olmayacaktır, zira bir yandan Rus hatlarını geçmek, diğer yandan da Afgan hudutlarına çevrilen kordon bunu çok zorlaştıracaktır¹²⁷. Bundan sonra Bağdat düşecek (11 Mart 1917) ve Germano-Türkler harbi kaybedeceklerdir¹²⁸. İran'ın tahliyesiyle Afganistan sevdası bitti, Bağdat düşmüştü!

¹²⁵ Sabis, *Harp Hatıralarım*, Cilt 3, 321-338.

¹²⁶ Sabis, *Harp Hatıralarım*, Cilt 3, 338, 341, 344.

¹²⁷ SHAT. 7 N 723. Le colonel de la Panouse, Attaché Militaire à Londres, à M. Le Ministre de la Guerre. Le 6 février.

¹²⁸ "La prise de Bagdad", *Le Temps*, no: 20338, 13 Mars 1917; Zaten Bağdat'ın sukutu arifesinde tüm cephe, germano-türklerin aleyhine geliyordu. Ruslar, kuzeyde, Riga civarında, güneyde Bukovina'da, Jacobeni yakınlarında muzaffer ilerliyorlardı. Fransızlar Almanları, Mort-Homme'da, Verdun'ün kuzeyinde ve Maison-de-Champagne'da ric'ate mecbur etmişti. İngilizler, Somme'a kadar cepheyi genişletmişler, Şubat 1917 sonlarında Bapaume civarında Almanlara kat'î darbeyi vurmuşlardı. Bir ayda 390'ı subay, 3000 Alman esir alınmıştı. Mart'ta Almanlar sürekli geriliyordu. İngilizler, Mezopotamya'da Türklere galipti. Masson kumandasındaki Hint birlikleri, Türkleri, Kut-ul Amare'de bozguna uğrattı, Bağdat'a kadar sürdü. Hemen tüm topları İngilizler aldı; bu, *Townshend'in intikamı*'ydı. 11 Mart 1917 İngiliz hücumu, Kayser'in şahsî bozgunu oldu. Zaten Türk ordusu Mezopotamya ve Suriye'de

6. Cihad ve Afganistan

Önce Afgan karakterinden bahsedelim. Bir Afgan bir Avrupalıyla karşılaştığında şunu söyler: “Afganistan sizindir; ama Emir’in emirlerini bekleyin”. Avrupalı bekler ve şu sözlerle kovulur: “Buralarda görünmeyin, ikinci defa bu kadar müsamahakâr olmayız!”¹²⁹. Afganlar muharip bir ırktır¹³⁰. Milli şuurları geridir ama onları birleştiren iki unsur: cihat ve yağmacılıktır; ekseriyetle bu ikisi birbirine karıştırılır. Afganistan’da en meşhur kabileleri Peştunlar, Patanlar ve Afganlardır. Bu kavimler nüfus sayımını bilmezler, takriben 2-8 milyon arasındadırlar¹³¹. Afgan kavmi dağlıdır, gürbüzdür, cesurdur, hukuku ve istiklali üzerinde kıskançtır. Bir Afgan veya Afridi, ticarî espriden anlayan birer hayduttur. Bir Afridi’nin karakteri şöyle anlatılır: “Hızla yürüyen şu üç sakallı: bunlar gözlerini sağa sola çevirirler, elleri yarı açık; bunlar gelip geçenleri kapkaç yapmak içindir”. Kervanların kendi topraklarından geçişi, geçenlerin zararına olur. Afridiler, Hayber geçidini tutarlar, Kabil’den Hindistan’a giden kervanları, bu hüviyetsiz korkunç gümrükçüler yağmalarlar. Nadir Şah, Hindistan’ı fethettiğinde geçitlerde bir aydan fazla oyalandı, büyük rüşvetlerle Afgan geçitlerinden geçebildi. İngilizler 1842’de 15.000 askerinin hayatı pahasına geçebilmişlerdi; 1879’da da mühim rüşvetlerle geçitleri geçebildiler; harpten sonra, akıllarına iyi bir teklif geldi, masrafları İngiltere’ye ait olmak üzere geçit muhafızlığını Afridilere teklif etti¹³². Şubat 1881’de bütün Hayber kabileleriyle muahede imzalandı. İngiliz hükümeti Afridilerin bağımsızlığını tanıyor, belli ücret mukabilinde kervanların emniyetle geçişi sağlanıyordu. Bundan sonra Hayber geçidi, Paris, Londra caddelerinden daha güvenilir oldu¹³³.

Bir Kürt, Bonvalot’ya şunu söylüyordu: “Bana bir Rus, bir İngiliz gösterin ki elinde kılıçla kaplana meydan okusun! Bunu ancak bir Peştun yapabilir”. Bir Afgan’ın cesaretinden başka üç fazileti vardır: Dehâlete saygı, vendetta (kan davası), misafirperverlik. Ama bir Afgan’ın gururu hırsızlığa mâni değildir; hırsızlık şerefli bir sanattır. Gılzai kabilesi, hırsızlıklarıyla övünür. Bir Gılzai doğduğunda, annesi, duvarda açtığı delikten geçirir: *Evladım, iyi bir hırsız ol!*” der. Doğum merasimi bundan ibarettir. Afgan gururu yalan söylemeyi de reddetmez. Asya’da Türkler hariç, herkes yalan söyler, söylerken de kahkahaları basıyorlar. Aldatıcılıkta mahir olup bunu yaparken ciddidirler. Onlar için söz

---

İngilizlerin, İran ve Kafkasya’da Rusların hücumları altındaydı. Emile Hinzelin, *Histoire Illustrée de la Guerre du Droit*, Cilt 3, Strasbourg: 1921, 860-861.

¹²⁹ G. Bonvalot, “Aux Indes par terre à travers le Pamir”, *RDM*, 89 (1888) 601-631.

¹³⁰ Afgan karakteri için teferruat: Jancigny, “Etat Actuel des Indes Anglaises”, 21, (15 mars 1840) 875 vd. Afgan ırkının 3’e ayrılması vs. 876; Valbert, “La Question Indo-russe”, 208 vd.; Larcher, *La Guerre Turque*, 460.

¹³¹ Valbert, “La Question Indo-russe”, 201.

¹³² Valbert, “La Question Indo-russe”, 205.

¹³³ Valbert, “La Question Indo-russe”, 206.

kalp para gibidir ve bununla altın kazanırlar. Bir Afgan, her şeye bir ticarî espri karıştırır, kızını evlendirmez ama satar; kızı kendisi için 500 rupilik bir metadır. Bir halk şarkısı: “*Sen köşende otur, ağla, senin için ne yapabiliriz? Baban parayı kaptı*” der. Bir Afgan, ticarî ahlakı dine de bulaştırır. Ateşli bir Sünnî Müslüman olan Afgan, zühd ve takvası da kızı gibi kendisi için bir zenginlik metadır. Mérovinjlerin bir azizin merkadine nasıl sahip çıktıkları malumdur; bunda çifte avantaj görüyorlar: aziz, mucizeler gösterirken, onun hatırasına düzenlenen fuarlar, panayırlar hayli kalabalık olur ve bundan iyi geçinirlerdi. Afganlar da herhangi bir köyde bir şehidin merkadinin bulunması rahmetin celbine vesile olduğunu, onun yüzü suyu hürmetine semavattan bol yağmur yağdığını düşünür; tabî ki ziyaretçiler de güzelce yolunurdu. Ellerinde şehit yoksa bir yolunu bulurlar; Afridiler, muttaki bir sofiyi öldürüp defnediler. Dermesteter’in anlattığına göre Pencap’ın ilk işgali tarihlerinde, bir evliyanın merkadini bekleyen Fakir, İngiliz komiseri Binb. James’ı ziyaret eder: “*Görüyorsunuz, bir evliya öldüğünde bedeni toprakta uzar ve kabri alabildiğine genişler. Ama benimki, bana rüyada, kabirde sıkıştığını, yerinin çok dar olduğunu, hiç olmazsa bir metrelik bir yer istediğini söyledi*”. Bunun üzerine Binb. James, kendisine bir metrelik yer verir. Ardından bedeni genişleyen evliya türbeye sığmaz olur, türbedar, iki metrelik bir yer daha ister; bu da kabul edilir. Fakat bizim evliyanın bedeni genişledikçe genişliyordu. Bir gün fakir, Binb. James’a gelip şunları söyledi: “*Bizim evliya 40 metrelik bir uzunluğa ulaştığını söyledi*”. Binbaşı, “*Oooo, bu kadarı fazla, senin evliya bu gidişle buralarda bana yer bırakmayacak!*” dedi¹³⁴.

Zapturapta gelmez Afganlar, askeri talimatta komşularına üstündürler, eğer bir milli birlik teşkil edebilirlerse hepsine galebe çalabilirler. Fakat bunlar ittifaktan mahrumdurlar: Afgan şairi Kuşal Han diyor ki: “*Biz aynı dili, Peştun dilini konuşuruz, fakat birimiz diğerini anlamayız*”. Eğer Afganlar, Araplar gibi, vatan mefkûresinden mahrumlarsa da onları birleştirebilecek olan Cihat’tır. Ve bu cihat ekseriyetle çapulculuk manasındadır. Bununla Afganlar, kapıldıkları öfkeyle defalarca küffarı imha etmişler, mallarını yağmalamışlardır. 13. yy. da Gor prensleriyle birlikte Hindistan’a girdiklerinde ve 15 yy. da bir Afgan hanedanı Hindistan’a girdiğinde Delhi tahtına oturmuş ve Moğol hükümdarı onu tahttan zarzor indirmişti. Bir Afgan için en büyük hürriyet anarşidir. Kabileler klanlara, klanlar ailelere bölünür ve birbirleriyle zevkle çarpışır, karşılıklı çapul yaparlar, hatta zevkine kavga ederler. Yağistan’da *Bouner* isimli kasabada iki dağ var: Dva-Sara ve İlam dağları. Buralarda iki farklı kabile oturur. İlamlıların canı sıkıldığında Dva-Sara’lıları bulurlar, hangi dağın daha yüksek olduğunu sorarlar: “*-Sva-Dara’dır, -Hayır, İlam’dır*”. Tartışma alevlenir ve galiz tabirlerle küfürleşirler, birbirlerine ateş ederler. Dost Muhammed’in torunu

---

¹³⁴ Valbert, “La Question Indo-russe”, 207-208; Afgan karakteri: Gabriel Bonvalot, “Aux Indes par terre”, 630.

Abdurrahman, Afgan karakterinin bir numunesidir; meşru karısı ve 101 cariyesi vardı, sarayına elektrik yerleştirdi ve mürebberler, çocuklarına İngilizce öğretti. Abdurrahman, hiç kimseyle ittifakının olmadığını Rusların Hindistan'a, İngilizlerin de Türkistan'a girişine mâni olacağını devamlı söylüyor ve zulümle ayakta duruyordu; haftada iki gün, çarşamba ve cumartesi günleri, elinde kılıç, *Beküşid* der, maznunun boynu vurulur; *Gargara konid* der, maznun asılırdı. Gayrı ciddi biri kendisine "Ruslar geliyor" deyince, onu kulenin başına göndermiş, "Ruslar gelinceye kadar burada aç-susuz bekleyeceksin", demişti¹³⁵.

Afganlar, Cihat faaliyetlerine karşı zaman zaman isteksiz davranmışlardır. Daha 1877'de Türk-Rus Harbi sırasında II. Abdülhamit, Ahmet Hulusi heyetini Afgan emiri Şir Ali Han'a göndermiş, cevap menfi olmuştu¹³⁶. Afganistan ve Hindistan Müslümanları o tarihlerde cihat için bir miktar iane toplamışlardı¹³⁷. Pencaplı olup Medine'de mukim Cemal oğlu Mehmed Cihat ilanı üzerine Osmanlı tabiiyetine geçmişti¹³⁸. O zamanlar ve Büyük Harp sırasında Afganlar hala Orta Çağ'ı yaşıyorlardı¹³⁹.

Cihad'ın ilanından sonra Emir Habibullah'a yapılan cihat baskısı İngilizleri endişelendiriyordu¹⁴⁰. *Daily telegraf* Peşaver muhabirinin haberi: "Bütün Beluç kabileler Afgan ordusuna katıldı. İrandan Kabil'e gelen birkaç müçtehit Ruslar tarafından idam edilen mücahitlerin beraberlerinde getirdikleri kanlı gömleklerini yüksek mahallere asarak heyecanlı nutuklar verdiler. Habibullah Han bu feci ahvalden üzgündür. Ordunun Rus ve İngilizlerden bu şehitlerin intikamını alacağını bizzat söyledi. Vaizler hatipler her yerde ahaliyi cihada çağırıyor"¹⁴¹.

Bu sıralarda kabile baskınları da oluyordu. *Haver* gazetesine (İstanbul, Farsça) göre İngiltere, Afganistan'da vuku bulan kabile saldırılarına karşı Kabil'i ikaz etmiş, Afganistan'a saldırabileceklerini söylemiştir. Kabil'e gelen hususi memur şu isteklerde bulunmuştur:

1-Osmanlı zabıt ve seyyahlarının azl ve teb'idi;

---

¹³⁵ Valbert, "La Question Indo-russe", 208-211.

¹³⁶ Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, 91 vd.

¹³⁷ BOA. Y.PRK. HR. Dosya no: 1. Gömlek no: 16. 15 Z 1293; Hind Müslümanlarının ianesi için bkz. Yusuf Aydın, "1. Dünya Savaşında Hindistan'da Türk-Alman Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Yıl 22, Sayı 83, 2016), 689-716.

¹³⁸ BOA. DH. EUM.ECB. Dosya no: 20. Gömlek no: 23. 16 M 1337.

¹³⁹ Mehmet Fazlı'da Afgan anlayışı: "Afganistan'a gitmek üzere Meşhed'teydik. İmam Rıza'nın camideki türbesini ziyaret ettim. İki kapıcı oturmuş, parasız içeri girilmiyor, tiyatroya girer gibi. Kapının eşğini öperek girdik. Kabri tavaf ettik. Bizi dolaştıran ahund da para kopardı. Girerken de çıkarken de sürüyle dilenci, feryad-figanla para istiyorlar. Parayla Kur'an okuyanlar... Önümüzden gül suyu serpip arkamızdan para dilenenler..." Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, 28.

¹⁴⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 504.

¹⁴¹ "Belucistan ve Afganistan", *Tanin*, no: 2100. 27 TE 1914, 2.

- 2-Alman ve ABD fabrika ustalarının Hint hükümetine teslimi;
- 3-Osmanlı ve İran hükümetiyle münasebatın kat'ı;
- 4-Afganistan'a gelen İranlıların teb'idi;
- 5-Hint hududundaki askerlerin terhisi;
- 6-Kabilelerin men'i teslihi;
- 7-Afganistan'a iltica eden Hint hürriyetperverlerinin teslimi¹⁴².

Haver'e göre Emir, bu istekleri dinlemeyip bilakis Hindistan'a sefer hazırlığındadır. Ancak bu husus Emir'in siyaseti gereği idi. Aslında daha Osmanlılar cihat ilan etmeden Afganistan'da İngiliz ve Ruslara karşı kısmî bir Cihat hareketi başlatılmıştı. *Tanin'e* göre, Afganistan'da muharip kabileler arasında seferberlik başlatmış; Afgan Askerleri de Hint hududunda yığınak yapmış, ahali bir bakıma cihada hazırlanmıştı. Hindistan'ın zaptı onlar için cihat idi. Afgan emirlerinin Hindistan'a iki asır müddetle hâkim olduğunu biliyorlar, Emir'in de bunu yapmasını tabii görüyorlardı¹⁴³. Bu arada matbuatta mübalağalı haberler de görülüyordu. *Tanin* şunları yazıyordu: "Afgan naşir-i efkârı Sirac-ül Ahbar, Emir'in mühim bir kuvvetle Beluc ve Hind'in anahtarı olan Peşaver'i zabt için kardeşi Nasırullah kumandasında 400 bin kişilik kuvvetle yürüdü. Emir'in oğlu da 300 bin bin kişiyle Rusya'ya yürüdü"¹⁴⁴. Cihat, hudut aşiretlerinin liderleri ve Hindistan'dan gelen bazı İslamcı ve devrimciler tarafından tahrik ediliyordu: Hindistan'daki *Gadr* hareketi mensuplarından Mahandra Pratab ve Bereketüllah Han gibi. Bu ikisi Berlin'de *Geçici Hindistan Hükümeti'*ni kurmuşlar, Hindistan ve Pencap'ta isyan çıkarmaya ve Afgan emirini Almanya'ya kazandırmaya Kabil'e gönderilmişlerdi¹⁴⁵.

Cihat ilanının ardından Afganların da cihada iştirakini sağlamak için yoğun faaliyetler yapılmış ve Afganlardan kısmen müracaatlar alınmıştır. Bunlardan biri Rauf Bey'in İran'da bulunduğu sıralarda 26 Mayıs 1915'te Rauf Bey'in maiyetinde çalışmak üzere 8 kişilik bir müracaat idi. Irak ordu kumandanlığı bu şahıslara beşer lira vererek Rauf Bey'e gönderilirler. Türk ordusuna 18 Ekim 1915'te katılan Afgan Gulam Muhammed ve 9 arkadaşı asker olarak muamele görmüşlerdir. İleri gelen Afganlar da ordu kumandanları tarafından kullanılmışlardır. 9 Aralık 1916'da Irak 6 Ordu kumandanı Halil Paşa, Kermanşah dönüşünde beraberinde getirdiği bir Afgan prensi için Bağdat'ta mefruş bir yer hazırlatmıştır¹⁴⁶. Halife'nin cihat davetiyle beraber Afganistan'ın

---

¹⁴² "Afganistan ve İngiliz metalibi", *Tanin*, no: 2152, 18 KE 1914, 1.

¹⁴³ "Afganistan haberleri", *Tanin*, no: 2093, 20 TE 1914, 3.

¹⁴⁴ "Afganistan'da", *Tanin*, no: 2073, 30 Eylül 1914, 2.

¹⁴⁵ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 504.

¹⁴⁶ Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu, 1914-1918*, Ankara: Vadi Yayınları, 2004, 175-176.

çarşı ve pazarlarında büyük yankı yapmış, İngilizlerin Türk ve Almanlar tarafından Asya'dan atılacakları haberleriyle çalkalanmıştır¹⁴⁷. *Tanin*'e göre, Cihadın Afganistan'da duyulmasıyla beraber kabileler büyük heyecan duymuşlardır. Türkiye'nin İtilaf devletleri aleyhinde harbe girmesi Afgan, İran ve Hindistan kabileleri arasında şimşek hızıyla yayılmıştır¹⁴⁸. Cihada uygun olarak Afganlar, Rusya hududunda bazı karakollara hücum etmişlerdir¹⁴⁹. Hint-Afgan hududundaki kabilelerin İngilizlere hücumuyla başlayan çarpışmalar mücavir kabilelerin de iştirakiyle yeni bir safhaya girmiş, İngilizlerin emrindeki Hint askerler de kabilelere iltihak etmiştir¹⁵⁰. *Sirac-ul Ahbar*'a göre Güney Afganistan'da, Hindistan hududunda İngilizlere karşı tekrar kıyam vardı. Mehmendi kabileleri İngilizlerden 10 büyük zabıt ve çokça asker öldürmüş, Keza Pamir, Suvar ve Belucistan cihetlerinde İngilizlerle mücahitler arasında çarpışmalar cereyan etmiştir¹⁵¹. *Tanin*'e göre, İngilizler şaşkın durumdadır. *Daily Telegraph* Peşaver muhbirine göre bir yıl evvel isyan edip mağlup olunca Hindistan'a kaçan aşiret reisi Cihan Dadhan geri dönüp tekrar isyan etmiştir¹⁵².

Yapılan bu faaliyetler neticesinde birtakım galeyanlar ortaya çıkar. *Le Temps*'a göre, Ağustos 1915 sonlarında, Afgan kabilesi Mamund-zay'lar, Pencap hudutlarını işgal etmişlerse de Hind-İngiliz birlikleri tarafından püskürtülmüşlerdir. Muharebe, Lahor'a mücavir alanlarda sürüp gitmektedir¹⁵³. *L'Asie Française*'e göre, Afganistan'ı, Hind hududundaki kabileleri ve Hindistan'ı isyana teşvik için bir komplo hazırlanmıştır¹⁵⁴.

Tanin şunları yazıyordu: "Kuzey-Batı Hint aşair ve tavaifi arasında galeyan var. Geçenlerde Veziristan aşairi İngilizlerden asakirini huduttan çekmelerini istedi. Şimdi de Veziristan kurbunda sakin Hostoval taifesi İngiliz hâkimiyetindeki Tuci ahalisine hücum etti. İngilizler, önceleri Hostovaleri Afganistan üzerine sevk ediyordu"¹⁵⁵. *Times* gazetesine göre Hindistan'ın Kuzey-Batı hududunda 3 muhtelif ihtilal menbaı vardır: Nusra'nın Kuzey-Doğusunda sakin Bonvaller, Ağustos'ta hücumlara başlamışlar, Sevat yukarısındaki kabileler Şahdar üzerine hücumla Lodaki'deki İngiliz mevzilerine saldırmışlardır. Beş gün sonra da İngilizler Kabil yakınındaki Peşaver'in Kuzey-Batısındaki 10 bin Müslüman saldırmış, 3'ü subay, 106 İngiliz ölmüş, 35'i yaralanmıştır. Bunlar adi hudut müsademeleri değildir, münferid

¹⁴⁷ Metin Hülagü, *Pan-İslamist faaliyetler*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994, 194.

¹⁴⁸ "İran ve Hindistan'da vaziyet", *Tanin*, no: 2427, 19 Eylül 1915, 1.

¹⁴⁹ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11. Tarih: 28.02.1915.

¹⁵⁰ "İran ve Afganistan haberleri", *Tanin*, no: 2494, 25 TS 1915, 1.

¹⁵¹ "İran ahvali-Afgan ve Belucistan'da kıyam", *Tanin*, no: 2525, 26 KE 1915, 2.

¹⁵² "Mangal Kabilesi reisi", *Tanin*, no: 2094 21 TE 1914, 2.

¹⁵³ « En Afghanistan », *Le Temps*, no: 19887, 18 décembre 1915, 2.

¹⁵⁴ « Les excitations allemandes aux pays musulmans », *L'Asie Française*, 161 (Janvier-Mars 1915) 29 vd.

¹⁵⁵ "İngilizler-Hindistan ve Afganistan", *Tanin*, no: 2198, 2 Şubat 1915, 2.

görünüyorsa da menbaı aynıdır¹⁵⁶. *Tanin* başyazısında İran'daki galeyana ve cihat aşkının Afganistan'da da görüldüğünü, umumi hal alamadıysa da inkişaf halinde olduğunu yazıyordu¹⁵⁷.

Cihan-ı İslam gazetesi bu muharip milleti metheder; bazı kabileler daimî bir cihat uğrunda çarpışmakta, İngilizler de bu gözüpek kabileleri iknaya çalışmaktadır. *Cihan-ı İslam*, bu muharip kabilelerin Osmanlı sultanının davetine cevap verecekleri inancındadır¹⁵⁸. Aşiret akınları yüzünden 1915 yılı İngilizler için tehlikeli geçmiş, ciddi tedbirler alınmıştır¹⁵⁹.

Fakat Afgan emiri barıştan ve rahatından yanadır, ayrıca İngiltere'den çekinmektedir¹⁶⁰. Bir Osmanlı arşiv vesikasında, Tahran sefiri Asım Bey'in Afgan emiri ile görüştüğü, *Emir'in gerekli tedariki yaptığı ve fırsat çıktığında İslam âlemi için vazifesini ifa edeceği*¹⁶¹ gibi bir oyalama cevabı verildiği görülmektedir. *Haver'e* göre (17 Aralık 1914) harp yıllarında 6 milyonluk Afganistan'ın¹⁶² modern bir ordusu yoktur, Hint hudutlarındaki muharip kabileler yetersiz olup yukarıda Rusya, aşağıda da İngiltere tarafından sarılmıştır. Almanya ve Türkiye Afganistan'a uzaktır. Emir, bu durumda İstanbul'un fetvalarını dinleyemezdi. 24 Ağustos 1914'te Afganistan tarafsızlığını ilan etmiş¹⁶³ ayrıca Kasım 1914 sonunda Hindistan Kraliyet naibine bir mektup göndererek tarafsızlığını bildirmişti. Bu tutumuyla Hint Müslümanlarıyla mutabık idi. Hint Müslümanları da Osmanlı cihadının kendilerini ilgilendirmediğini bildirmişlerdi¹⁶⁴. Afganistan'ın tarafsızlığına ulema da destek vermişti; Türk-Rus harbine müdahil olunmaması gerektiği ve bunun dinî bir harp olmadığı cihetinde beyanat vermişlerdi¹⁶⁵.

Hint Racalarından Mahandra Pratap, 1914'ten beri Hindistan'dan kaçmış bir Hint milliyetçisidir. Balkan treniyle İstanbul'a gelmesi üzerine *Tanin* kendisiyle bir röportaj yapmıştı¹⁶⁶. Bu röportajda şu hususlar yer almaktadır:

-Afganların hilafete bakışları nasıldır?

---

¹⁵⁶ "İran ve Hindistan'da vaziyet", *Tanin*, no: 2427, 19 Eylül 1915, 1.

¹⁵⁷ "Şark'ta", *Tanin*, no: 2487, 18 TS 1915, Başmakale.

¹⁵⁸ "La Guerre Sainte et les Afgans", *Le Monde de l'İslam*, no: 21, 13 Moharram 1333; 26 Novembre 1915, cité par RMM, 30 (1915) 385.

¹⁵⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 510.

¹⁶⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 502.

¹⁶¹ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11. Tarih: 28.02.1915.

¹⁶² "Sancak-ı İslam altında bir içtima", *Tanin*, no: 2117, 13 TS 1914, 3.

¹⁶³ *Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, Cilt 3/1, Ankara: Gn. Krm. Bşk. Yayınları, 1979, 12-13.

¹⁶⁴ "L'attitude de Afghanistan", *AF*, 160 (juillet-décembre 1914) 291; *Le Hablul Matin* de l'édition anglaise de 9.9.1914 cité par RMM, vol XXX, 1915, s. 222.

¹⁶⁵ *Le Habloul Matin* de 7 décembre 1914, publié à Calcuta, cité par RMM, 30 (1915), 159.

¹⁶⁶ "Hint racasıyla mülakat", *Tanin*, no: 3390, 18 Mayıs 1918, 2.

-Afganistan çok önemlidir, kuvvetli bir merkezî hükümeti vardır. Hükümet işleri mukaddes sayılır. Afgan emiri ahali tarafından çok sevilen, münevver, islamî terbiyesi yüksek ve demokrat bir zattır. Halkla iç içedir. Tahtını halkın saadeti için kullanır. Ordusu yeni top ve tüfeklerle mücehhezdir. Coğrafi konumu Asya'nın temelidir: Acem-Hint-Türkistan ve Rusya'nın tam ortasındadır. Dâhilde fırkalar, siyasi ihtiraslar ve karmaşa yoktur.

-Afganistan'da İngilizlere karşı bir meyil var mı? Almanya ve Türkiye'ye karşı Afgan hissiyatı nedir?

-İngiltere, asla Afgan dostluğunu kazanamaz. Emir Sünnî'dir, hilafete hissen yakındır. Türkiye neredeyse Afganistan oradadır. Türkiye ve Almanya için Afgan halkını kazanmak kolaydır.

Ancak durum, Mahandra Pratap'ın söylediği gibi değildir. Türk Generali Sabis, hatıralarında Almanların ümitsizliklerini şu sözlerle anlatıyordu: "İran yetmiyormuş gibi şimdide sıra Afganistan'daydı. Biz Hemedan'dayken Afganistan'da dolaşarak hayal kırıklığı içinde karargâhuma gelen bir Alman erkân-ı harp zabiti bana acı acı itiraflarda bulunup bunların boş hayaller olduğunu söylemişti."¹⁶⁷.

Tanin'e göre, Üsküdar Çatallı Kalenderhanesinde bulunan 50 Afgan, Tarsus v.s. mahallerdeki 300 Afgan da ayrıca meydan-ı cihada yürümüşlerdir¹⁶⁸. Harp arifesinde İstanbul üzerinden Hac vazifesini ifaya giden Afgan Hacıların, İstanbul'daki durumlarını Hüsamettin Tuğaç, hatıralarında şöyle anlatır: "İrkutsk'ta usera kampındayım. Odaya Bej renkli kışlık kumaştan er elbiseli, ayakları çizmeli, Enveriye şapkalı, boyunlarında İngiliz ekmek torbası olan iki Afgan içeri girdi. Hicaz'a İstanbul üzerinden giderlerken harp patlayınca Enver Paşa, Hacı namzetlerini toplar, bazalarına fahri rütbelere verir ve onları kanal seferine gönderir. Seferden sonra bu iki Afgan memleketlerine dönerlerken İran'a giren Rauf Bey heyetine katılırlar. Afgan hududuna kadar kıyafetlerini değiştirmediklerinden Ruslara yakalanıp Türk addedilerek Sibirya üsera kampına gönderilirler. Bunlar gece gündüz Kur'an okuyorlardı. Onlara firar edelim, dedim, onlarsa, 'esaretin Allah'tan geldiğini, firar edemeyeceklerini' söylediler"¹⁶⁹.

7. Afganistan'da Cihad'ın Başarısızlığı

Bu büyük harpte ilan edilen cihadın tüm Müslümanları ayaklandıracağı ümidi imkânsız bir temenniydi. İran ve Afganistan'ın verdiği cevap: "Evvela bir Türk-Alman ordusu Afganistan'a girsin". Bunun manası şuydu: Evvela Rusları ve İngilizleri mağlub edin, o zaman cihada iştirak ederiz¹⁷⁰. Emir, cihada mesafeli durdu, halkını boşuna harbe sokmayarak, akıllıca bir siyaset izledi. Alman heyetinin ukalalığı, Paris'in Almanlar ve Mısır'ın da Türkler tarafından alınmak üzere olduğu gibi yalanlarla Emir'i aldatmağa çalışmaları, Cihad'ın

¹⁶⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. III, 210-211.

¹⁶⁸ "Memalik-i Osmaniye'deki Afganlıların Cihad'a iştirakleri", *Tanin*, no: 2198, 2 Şubat 1915, 1.

¹⁶⁹ Hüsamettin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1975, 67-68.

¹⁷⁰ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 2.

güvenilirliğini sorgulamağa yol açtı. Yapılan propagandalarla Hint-Afgan hududunda bir takım kabile baskınları görülmüşse de dengeleri değiştirecek boyutlara ulaşamadı. Osmanlı matbuatında kabile baskınları yoğunlukla ve mübalağalı bir tarzda verilmiştir.

Ayrıca Rusya ve İngiltere arasında sıkışan Afganistan, bu iki devletle başa çıkamazdı. Türkiye'nin askeri alanda başarısız oluşu cihadı itibarsızlaştırdı. Osmanlı ordusu Tiflis'e, Kahire'ye, Tahran'a muzafferden girebilseydi, İstanbul tehdit altında olmasaydı, Bağdat düşmeseydi, o zaman muhtemelen, panislamist hareket, askerî açıdan ve siyaseten birtakım neticelere ulaşabilirdi¹⁷¹. 1915 yılı başlarında Irak'ta Süleyman Askeri İngilizleri yenebilseydi, Afgan emiri İngilizlere karşı savaşa girmeye zorlanabilir veya bir darbeyle devrilebilirdi. Ama Türklerin Şuayyibe'de uğradığı felaket Emir'in harbe katılmamakta elini güçlendirdi¹⁷². Enteresandır: Türklerin Kût'ül Amare zaferi ne Mezopotamya'da ne de Afganistan'da heyecan uyandırmadı¹⁷³. Ayrıca, Hindistan Müslümanlarının kendi mahallî liderleri ve dinî uleması tarafından önceden uyarılmışlardı. İttihatçıların dinsiz oldukları iddiaları da cihat için ayrı bir talihsizlikti. Nihayet, iki önemli vukuat cihada ağır darbe indirdi: Arabistan'da Şerif Hüseyin ve Kerbela isyanları... Zira Bağdat'tan gelen bir Türk birliği, Şiilerin mukaddes mekânlarını bombardıman edince cihat bölgede şevkini kaybetti¹⁷⁴.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin cihat ilanı, başlangıçta Afganistan, Hindistan ve Türkistan'da kısmî heyecan yarattı. Bu heyecandan yararlanarak, Almanların da teşvikiyle Ağustos 1915'te bir Türk-Alman heyeti Kabil'e gönderildi. Yzb. Kazım Bey ve Yzb. Niedermayer başkanlığındaki heyet, İran üzerinden, maceralı yolculuklardan sonra cihadı tebliğ için Kabil'e gitti. Heyet, Afganların Hindistan'a saldırmasını istiyordu. Emir Habibullah'ın yakın çevresi ve diğer Afgan büyükleri bu hususu benimsemişlerse de Emir tarafsızlıktan yanaydı. Cihada ne Afgan emiri ne de kabileler ilgi duymadı, zaten Emir İngiliz parasıyla besleniyor ve İngiliz nüfuzu altındaydı. İngilizlerin Afganistan'ın yanibaşında İran ve Hindistan'da bulunması, Almanya'nın merkezi Avrupa'da olup diğer kıtalara açılan denizlerin Fransa ve İngiltere'nin elinde olması, bu hususta Alman ve Türk kuvvetlerinin Afganistan'a nüfuz edememesi cihadı sekteye uğrattıyordu. Paris'in Almanlar tarafından düşürülmek üzere, Mısır'a Türklerin

¹⁷¹ "Le mouvement pantouranien", *AF*, 171, (octobre-décembre 1917) 177.

¹⁷² Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 507.

¹⁷³ MAE, vol. 1679, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 6 juin 1916. Télégramme de P. De Marguerie ; MAE, vol. 1679, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102 :6. Paris, le 5 juin 1916. Bulletin de Renseignements, Question mus. Attaché Militaire à Londres. Le 31 mai 1916.

¹⁷⁴ "La Perse et la Guerre", *JD*, no: 227, 14 août 1916, Başmakale.

girmek üzere olduğu gibi yalanlarla Afgan kamuoyunu aptal yerine koymaları da Emir'i cihattan uzaklaştırdı. Afganistan, zayıf ordusuyla ve kabile baskınlarıyla muvaffak olamazdı. Emir'in Alman-Türk ordularının Afganistan'a girmelerini istiyordu, buna Germano-Türklerin gücü yoktu. Afganistan üzerinde Türk-Alman rekabeti de menfi rol oynadı. Almanlar, Türklerden evvel Afganistan'a geçerek Hindistan'ın fethini yalnız Almanlara kazandırmak istiyorlardı. Rauf Bey'in heyetinin başarısızlığının ardından name-i hümayun ve muhtelif hediyelerle Afganistan'a gönderilen Abdullah Efendi, Afganistan'a ulaşamadı.

Afganların Belucistan cihetinden denize açılmak için Afgan prensi Abdülmecid'in İstanbul'da yaptığı müzakereler de neticesiz kaldı. Harbin başından beri gerçekleştirilmeğe çalışılan Türk-İran-Afgan ittifakı hayata geçmedi; bu haliyle Afganistan'da cihat başarıya ulaşamazdı.

Şark memleketleri emperyalist devletler tarafından işgal edilmiş, miras paylaşılmış, herkes hissesini almıştı. İlk İbni Suud ile İngiliz-Arap antlaşması; İngiliz-İran Antlaşması (1919), harbin gizli antlaşmaları: Fransız-Rus Antlaşması (1915), Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916), San Remo Antlaşması (20 Nisan 1920) ve nihayet Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920): İşte Asya'da İslam'dan gasp edilenler. Ardından Anadolu isyanı, İran'ın silahlanması, Afganistan, Hint hudutlarına girmesi, Suriye ve Mezopotamya'nın kaynaması, Arabistan'ın birlik marşını haykırması, Mısır'ın Nil nehri gibi taşması, Mustafa Kemal laik devletini kurması, Rıza Şah'ın Sasanileri diriltmesi, Emanullah Han'ın, emirlik kılıcını hükümdarlık asasıyla değiştirmesi, İhtiyar Zaglul'un Fellahları harekete geçirmesi, İbni Suud'un çölde giyilen desmal-egalını krallığın çifte tacıyla değiştirmesi izledi. Kanla sulanan bu harabe topraklar, yeniden yeşerdi. Türkiye serbest düşünce namına; Mısır, Descartes şüpheciliği ve tarih tenkidi namına; Arabistan iman ve sünnet namına, İran, idarî reform namına; Afganistan, ilerleme namına yenileşmeye çalıştı¹⁷⁵.

Habibullah, Şubat 1919'da Celalabad'ta öldürüldü. Halefi İnyetullah, babasının siyasetini sürdürdü. Amcası Nasrullah, entrikalarla Afganistan karıştırdı. Annesi Saracul Ravatin, halkı coşturarak Emanullah Han'ın tahta oturmasını sağladı. Yeni emir, babasının intikamını ve Afganistan'ın istiklalini ilan etti. Afganistan hudutlarını tahliye etmeyen İngiltere'ye harb açtı. Afgan ordusu, Muhammed Nadir Han kumandasında 7 Mayıs 1919'da Hayber geçidini katetti. Halkı dinî galeyana harbi teşvik ettiyse de Gen. Barrett uçaklar ve nefes boğucu obüslerle saldırdı. Pencap büyük iğtişalara uğradı, Bolşevikler Transkafkasya'ya girip "Müslümanları kurtarma" vaadinde bulundu. Bu durumda İngiltere, zaferini sürdüremedi. Cemal Paşa, Afgan ordusunu tensik

---

¹⁷⁵ Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Égypte", 402.

için Afganistan'a geçti. İngilizler Temmuz 1919'da harbi durdurdu; 22 Kasım 1921 antlaşmasıyla Afganistan'ın istiklalini tanıdı¹⁷⁶.

Yeni Türk idaresi Afganistan'la sıcak ilişkiler kurdu. TBMM'de, Afgan ordusunu ıslah için yapılan müzakerelerde 200 subayın Afganistan'a gönderilmesi için kanun layihası tartışıldı. 1 Mayıs 1921'de bu misyonun gönderilmesi kararlaştırıldı¹⁷⁷. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) sırasında da Türk-Afgan İttifak Antlaşması (1 Mart 1921) imzalandı¹⁷⁸. İngilizler, bu antlaşmayla bir İslam Konfederasyonu kurulmasına; Hindistan, Asya, Doğu İran ve Belucistan'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler kurularak yönetilmesine; Afganistan'ın savunması için bir Türk askeri kurulunca stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddelerin olduğuna ve ileride bir "İslam Federasyonu" kurulacağına inanıyorlardı¹⁷⁹. Sovyetler bu antlaşmadan faydalanarak Afganistan'da İngiliz nüfuzunu bitirmeyi ve İngilizlerden Afganistan'a kaçan Hint müslümanlarına faal propaganda yapmayı umuyordu¹⁸⁰.

12 Ocak 1925'te Habibullah'ın oğlu Emanullah Han kendisini hükümdar; 18 Ağustos 1928'de de Süreyya'dan olan oğlunu veliahd ilan etti. Başlangıçta, genç tacidar, köklü reformlar yaptı. 1927 sonlarına doğru kraliçe Süreyya ile uzun bir seyahate çıktı; Hindistan'ı, Mısır'ı, İtalya'yı, Fransa'yı, Belçika'yı, İsviçre'yi, Almanya'yı, İngiltere'yi, Polonya'yı, Rusya'yı, Türkiye'yi ve İran'ı resmen ziyaret etti. Dönüşünde, içtimaî, siyasî reform programını açıkladı. Mollaların tahrikiyle 2 Ekim 1928'de büyük tezahüratlar çıktıysa da kolaylıkla bastırıldı. Hindistan hududunda patlayan *Chinvari* kabilesi isyanı üzerine Kabil'in tüm birlikleri, Aralık 1928'de Celalabad'a gönderildi. Vaziyetten

---

¹⁷⁶ Larcher, *a.g.e.*, s. 462.; *Correspondance d'Orient*'nin emirin komploya uğramasına dair verdiği haber: «Afganistan emiri Habibullah saldırıya uğradı ve 20 Şubat 1919'da Lanhman ordugahında öldürüldü. Londra'dan 28 Şubat'ta Ajans Havas'a gelen bir telgrafa göre emirin büyük oğlu İneytullah Han, amcası Nasrullah Han'ın emiri istihlaf etmesine rıza göstermiştir. Yeni emirin usul ve nizama mutenasip olarak tanınacağı anlaşılıyor. Müphem bir şekilde öldürülen Habibullah Han, babası Abdurrahman Han'a 1901'de 47 yaşındayken halef olmuş ve her zaman İngiltere'ye karşı milliyetçi duygular beslemişti. Ülkesi üzerinde hâkim-i mutlak idi ve sadece Hindistan hükümetiyle yapılan bir muahede gereği münasebette bulunurken diğer hiçbir hükümetle doğrudan temasta bulunmazdı» "Un interview d'Esat Pacha", *Correspondance d'Orient*, no: 209, 15.03.1919, s. 222.

¹⁷⁷ SHAT. 20 N 1082. Corps d'Occupation de C/PLE. Etat-Major. 2ème Bureau. Carton 18. Dossier 2. Bulletin de Renseignements du 19 Avril 1921. Secret.

¹⁷⁸ Antlaşma için bkz., «Le traité turco-afghan» *Correspondance d'Orient*, no: 262, 30.05.1921, s. 465; Necdet Aysal, «Savaş Dönemi ve Cepheler», Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2020, s. 126-127.

¹⁷⁹ R. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 2, Ankara: TTK, 1986, 58-59.

¹⁸⁰ SHAT. 20 N 1085. Corps d'Occupation Française de C/ple. Etat-Major, 2ème Bureau. Rapport mensuel du mois de Janvier 1921. (1 Avril 1921.).

istifadeyle ve payitahtın kardan kapanmasıyla, maceraperest Beçe-i Saka, 14 Aralık 1928'de başlattığı isyan 13 Ocak 1929'da başarılı oldu. Bunun üzerine Emanullah Han, 14 Ocak'ta tahtı kardeşi İnyetullah'a bırakarak Kandahar'a gitti. Ama Beçe-i Saka, yeni kralı tanımadı, Kabil'e girdi ve kendisini Habibullah Gazi ünvanıyla emir ilan etti. Emanullah Afgan halkını isyana çağırdı. Beçe-i Saka, Kabil'de Celalabad birlikleri tarafından sarıldı, Emanullah güney vilayetlerini ele geçirdi. Şubat 1929'da durum buydu¹⁸¹.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA. HR. SYS. Dosya no: 2429. Gömlek no: 11

BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11

BOA. Y.PRK. HR. Dosya no: 1. Gömlek no: 16

BOA. DH. EUM.ECB. Dosya no: 20. Gömlek no: 23

MAE. Vol. 896.

MAE, Vol. 1678.

MAE, vol. 1679,

SHAT. 7 N 679.

SHAT. 7 N 723.

SHAT. 20 N 1082.

SHAT. 7 N 2081.

SHAT. 7 N 2103.

SHAT. 16 N 2984.

Sürelî Yayınlar

L'Asie Française.

Correspondance d'Orient.

La Croix.

Hâkimiyet-i Milliye.

---

¹⁸¹ K.T. Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", 595 vd.

İslam Mecmuası.

Journal des Débats.

OTAM

Revue des Deux Mondes.

Revue du Monde Musulman.

Tanin.

Le Temps.

Genel Yayınlar

Avcı, Orhan, *Irak'ta Türk Ordusu, 1914-1918*, Ankara: Vadi Yayınları, 2004.

Artuç, Nevzat, *Cemal Paşa*, Ankara: TTK, 2008.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, Cilt I, İstanbul: 2. Baskı, 1967.

Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, Ankara: TTK, 1950.

Bayur, Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: TTK, 1989.

Benoist-Mechin, *Lawrence d'Arabie*, Paris: French Edition, 1979.

Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, Cilt III, *İran-İrak Cephesi, 1914-1918*, 1. Kısım, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, 1979.

Caroe, Sir Olaf; *Sovyet İmparatorluğu*, Çev. Zerhan Yüksel, Cilt 1, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1975.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgözer, İstanbul, Nehir Yayınları, 2006.

Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.

Erden, Ali Fuad, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, 2006.

Halil Paşa, *İttihat Ve Terakkiden Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul, 7 Gün Yayınları, 1972.

Hedin, Sven, *Bagdad-Babylon-Ninive*, Nuremberg/Burgverlag: 1918.

Hinzelin, Emile, *Histoire Illustrée de la Guerre du Droit*, Cilt 3, Strasbourg: 1921.

Hopkirk, Peter, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, 1995.

- Hülagü, Metin, *İslam Birliği ve M. Kemal*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Hülagü, Metin, *Pan-İslamist Faaliyetler*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994.
- Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1934.
- Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? Cilt 2*, İstanbul: Emre Yayınları, 2. Baskı, 1995.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960.
- Korganof, G., *La Participation des Arméniens à la Guerre Mondiale Sur le Front du Caucase (1914-1918)*, Paris: Masis, 1927.
- Landau, Jacob M., *Pantürkizm*, Çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999.
- Larcher, Commandant M., *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Paris : Berger-Levrault, 1926.
- Larcher, M., *Büyük Harpte Türk Harbi*, Cilt 2, Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, İstanbul: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, 1928.
- Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, Haz. Kenan Karabulut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, İstanbul: 1928.
- Mehmet Ubeydullah Efendinin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları, Haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarıdır*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007
- Oğuz, Burhan, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul: Can Matbaası, 1983.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Cilt I., İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Pratap, Raja Mahandra, *My German Mission to High Asia, How I Joined Forces With Kaiser to Enlist Afganistan Against Great Britain*, Asia, USA: 1925.
- Saray, Mehmet, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- Sonyel, R. Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 2, Ankara: TTK, 1986.
- Stoddard, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, 2. Baskı, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Arma yayınları, 2003.

Sykes, Christopher, *Wassmuss "Le Lawrence Allemand"*, Paris: Payot, 1936.

Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar*, İstanbul: Tan Matbaası, 1969.

Townshend, (Sir Charles V. F.), *Ma Campagne de Mésopotamie (1915-1919)*, Paris: Nouvelle Revue Critique, 1929.

Tugaç, Hüsametdin, *Bir Neslin Dramı*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.

Türköne, Mümtazer, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Makaleler

Aydın, Yusuf, "1. Dünya Savaşında Hindistan'da Türk-Alman Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Yıl 22, Sayı 83, 2016),

Aysal, Necdet, «Savaş Dönemi ve Cepheler», *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2020.

Bonvalot, G.; "Aux Indes par terre à travers le Pamir", *Revue des Deux Mondes*, (RDM) t. 89, 1888.

Cucheval-Clarigny, "L'Asie-Centrale et le réveil de la Question d'Orient", *RDM*, 1877, t. XXI.

Cuchéval-Clarigny, « L'avenir de la puissance anglaise », *RDM*, 15 Juin 1885, t. LXIX.

Ducrocq, George, "Les Allemands en Perse", *RDM*, Vol. LIV, 1923.

el Ghaiaty, Aly, "Les menées germano-turques en Orient", *Correspondance d'Orient*, 25 juin 1918, no : 192, s. 357-358.

Général Malleterre, "La guerre dans le Levant", *RDM*, t. XXXIII, 1916.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. XXI, 1ère partie, 1 janvier 1840.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. XXI, 2ème partie, 1840.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. 21, 3ème partie, 15 mars 1840.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. XXII, dernière partie, 15 mai 1840.

Khairallah, K.T., "L'Asie Antérieure et L'Égypte", *Un Siècle et Demi d'Histoire*, Cilt 3, Strasbourg: Editorial Argentero, (1931).

Kurtcebe, İ.-M. Balcıoğlu, "Rauf Bey müfrezesi", *OTAM*, Cilt 1, Sayı: 1, Ankara: Mayıs 1992.

Rahmani, Ali, "L'Iran dans la strat6gie allemande (1896-1921)", *La Perse et la Grande Guerre*, Institut Française de Recherche en Iran, T6heran, 2002.

Rouire, "La question du Golfe persique II.", *Revue des Deux Mondes*, t. XVII, 1903.

Valbert, G., "La Question Indo-russe d'apr6s deux voyageurs français", *RDM*, t. XC, 1888.

Tezler

Aydın, Yusuf, *Birinci D6nya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, Doktora Tezi, Ankara niversitesi, T6rk İnkılap Tarihi Enstit6s6, 2015.

Aydın, A. Ersat, *Les Relations Turco-Persans pendant la premi6re Guerre Mondiale*, M6moire de DEA, Universit6 March Bloch, Strasbourg, 2005.

Sarısaman, Sadık, *T6rk-İran İlişkileri*, Doktora tezi, T6rk İnkılap Tarihi Enstit6s6, Erzurum, 1994.

NUTUK VE TÜRK DEVRİMİ: TARİHİ, YAZIM SÜRECİ VE OKUNMASI

Burak SÜLÜN*

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1468258>

Özet

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, artık bu devletin ömrünü doldurduğunu açıkça göstermiştir. İşgale uğrayan Anadolu toprakları, Kurtuluş Savaşı ile kurtarılmıştır. Ardından Cumhuriyet ilan edilerek bir dizi halinde devrimler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu süreç oldukça sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk 1927 yılında Nutuk'unu okuyarak bu sürecin bir açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama hem bir hesap sorma, hem de hesap verme niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi için önemli bir kaynak olan Nutuk hakkında birçok araştırma ve yorum yapılmıştır. Bu durum, Nutuk'un zengin bir içeriğe sahip olmasının sonucudur.

Bu çalışmada öncelikle Nutuk'u ortaya çıkaran şartlar ele alınacak, daha sonra Nutuk'un hazırlanması, kapsamı, amacı ve niteliğine değinilecektir. Böylece hem Nutuk hakkındaki değerlendirmeler incelenecek, hem de Nutuk ile ilgili eserlerin bir derlemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Belge, Hatıra, Hesaplaşma, Muhalefet, Nutuk, Rehber.

SPEECH AND THE TURKISH REVOLUTION: HISTORY, WRITING PROCESS AND READING

Abstract

The defeat of the Ottoman Empire in the First World War has clearly showed that this state had reached the end of its life. The occupied Anatolian lands have been liberated with the War of Independence. Then, the Republic of Türkiye has been declared and a series of revolutions have been carried out. However, this process was quite painful.

Mustafa Kemal Atatürk has made an explanation of this process by reading the Speech in 1927. This statement is both a questioning and a reckoning. Many researches and comments have been made about the Speech, which is an important source for the history of the Republic of Türkiye. This is the result of the Speech having a rich content.

In this study, firstly, the conditions that gave rise to the Speech will be discussed, and then the preparation, scope, purpose and quality of the Speech will be mentioned. Thus, both the evaluations about the Speech will be examined and a compilation of the works related to the Speech will be made.

Keywords: Document, Memoir, Mentor, Opposition, Reckoning, The Speech.

---

* Doktorant, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, e-posta: buraksulun.sbf@gmail.com, ORCID: 0009-0006-4170-3636

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde okuduğu Nutuk, Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir; buna bağlı olarak uzun yıllar boyunca tarih araştırmaları ve tarih derslerinde temel kaynak olarak kullanılmıştır ve kullanılmaya da devam edilmektedir. Ancak Nutuk sadece tarihçilerin ilgilendiği bir eser olmamış, birçok siyaset bilimci, edebiyatçı, sosyolog ve felsefecinin de araştırma konusu olmuştur.¹

Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nın diğer söylevlerinden ayırt edilmek için Büyük Nutuk olarak da adlandırılmıştır. Söylenme süresi, kapsamı ve önemi dikkate alındığında, Nutuk'un gerçekten de büyük olduğu görülmektedir.² Nitekim Nutuk'ta yaklaşık dokuz senelik bir dönemin, ülkenin içinde bulunduğu durumun ve Kurtuluş Savaşı'nın hangi zor şartlar altında kazanıldığının, ayrıntıları ve belgeleriyle anlatıldığı³ düşünüldüğünde, eserin bu kadar kapsamlı olmasını doğal karşılamak gerekir.

Nutuk'un yukarıda belirtilen geniş kapsamı dikkate alındığında, bu eseri doğru anlayabilmek ve değerlendirebilmek için okunduğu döneme kadar gerçekleşen olayları incelemek bir zorunluluk olmaktadır. Ancak hem bu yaşanan olayların, hem de Nutuk'un kendisinin değerlendirilmesi, içinde bulunulan döneme ve sahip olunan siyasi görüşe göre farklılık göstermekte,⁴ bu ise Nutuk'un bazı yönlerinin yanlış anlaşılması veya eksik kalması tehlikesini doğurmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada bu tür siyasi değerlendirmelerden mümkün olduğunca uzak durulmaya ve Nutuk, kendisini ortaya çıkaran tarihi şartlar çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Nutuk'u ortaya çıkaran şartlar değerlendirildikten sonra, bu eserin incelenmesine geçilmiştir. Bu doğrultuda önce Nutuk'un nasıl hazırlandığı ve ne zaman, nerede okunduğu ele alınmıştır. Nutuk'un amacının daha iyi anlaşılabilmesi için önce Nutuk'un zaman, olay ve kişiler bakımından kapsamına değinilmesinin faydalı olacağı düşünülmüş ve bu kapsam belirlendikten sonra Nutuk'un hangi amaç ya da amaçlarla yazıldığı incelenmeye çalışılmıştır. Bundan sonra Nutuk'un niteliği üzerinde durulmuş,

---

¹ Hakan Uzun, "Okuyan, Düşünen, Yazan Bir Asker ve Devlet Adamı: Atatürk'ün Yazdığı Eserler", *Atatürk Haftası Armağanı*, Sayı 42, Ankara: Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları (2015), 39.

² İsmet Giritli, "Okunuşunun 70. Yılı Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 38, (Temmuz 1997), 649; Enver Ziya Karal, "Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Açış Konuşması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, 1.

³ Uzun, "Okuyan", 40.

⁴ Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006, 105.

çalışmanın sonunda ise bu eserin basılması ile diğer dillere çevrilmesinden bahsedilmiştir.

1. Nutuk'u Ortaya Çıkaran Şartlar

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla⁵ birlikte, artık bu devletin ömrünü bitirdiği ve yeni bir devlet kurma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla başlayan Kurtuluş Savaşı ile bu yolda ilk adım atılmıştır. Bu tarihten sonra, kurulacak yeni devletin temelinde tam bağımsızlık ve millî egemenlik düşünceleri yer almış ve bu düşünceler, önce 22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan Amasya Genelgesi, sonrasında ise 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihlerinde düzenlenen Erzurum ve 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde düzenlenen Sivas Kongreleri ile hayata geçirilmeye çalışılmış ve bunda başarılı olunmuştur.⁶

Vatanın kurtarılması yönünde çalışmalar devam ederken olumsuz bir gelişme yaşanmıştır. İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletlerince işgal edilmesi, Osmanlı Mebusan Meclisinin⁷ artık çalışamayacağını göstermiştir. Böylece millî egemenlik esasına dayalı kurulmak istenen yeni devletin, bir meclisinin oluşturulması için bir fırsat doğduğu gibi, bunun artık zorunlu olduğu da ortaya çıkmıştır.⁸ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına hitaben bir bildiri yayınlarak, Ankara'da olağanüstü bir meclisin toplanacağını açıklamış ve bu meclise katılacak milletvekillerinin belirlenmesi amacıyla on beş gün içinde seçimlerin yapılmasını istemiştir. Bundan sonra seçimler yapılmış ve İstanbul'dan gelen Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin de katılımıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmış ve aynı gün ilk toplantısını yapmıştır.⁹

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde askerden bürokrata, tüccardan toprak ağasına, gazeteciden din adamına kadar çeşitli gruplar yer almıştır.¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisinde bu kadar çeşitli dünya görüşlerinin yer alması

---

⁵ Hasan Dinçer, "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 72.

⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 19 (1927), Nutuk I, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006, s. 23, 30, 42, 64 ve 79.

⁷ Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de toplanmış, 11 Nisan 1920'de ise Padişah Vahdettin tarafından, dört ay içinde yeni seçimler yapılarak tekrar toplanmak üzere dağıtılmıştır. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 72 ve 119, 120.

⁸ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 121.

⁹ Hasan Dinçer, "TBMM'nin ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 111.

¹⁰ Dinçer, "TBMM'nin", s. 112.

ona demokratik bir nitelik kazandırmakla birlikte, bu, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefetin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Aslında Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı ilk günlerde bu görüş ayrılıkları kendisini göstermemiştir. Ancak Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisindeki gruplar¹¹ arasındaki ayrılıklar artmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa duruma müdahale ederek 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuştur.¹²

Mustafa Kemal Paşa'nın bu müdahalesi Türkiye Büyük Millet Meclisindeki muhalefeti ortadan kaldırmamıştır. Bunun en önemli örneği ise Başkumandanlık Kanunu çıkarılırken yaşanmıştır. 10 Temmuz 1921'de başlayan Kütahya-Eskişehir Savaşlarının kaybedilmesinden Mustafa Kemal Paşa sorumlu tutularak şiddetle eleştirilmiş¹³ ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde ilk örgütlü muhalefet ortaya çıkmıştır.¹⁴ Bu gelişmelerden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Ağustos'ta, Başkumandanlık görevini talep ettiğine dair Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir önerge vermesi ise muhalefetin şiddetini arttırmıştır. Başkumandanlığın, Meclisin manevi şahsiyeti içinde olduğu ve Meclisin yetkilerinin asla devredilemeyeceği yönündeki muhalif düşünceleri Mustafa Kemal Paşa ortadan kaldırmış ve 5 Ağustos 1921'de Başkumandanlık Kanunu kabul edilerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi sahip olduğu askerî yetkileri üç aylığına Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir.¹⁵

1922 Eylül'ünün ortalarında ülkenin büyük ölçüde düşman işgalinden kurtarılmasından sonra sıra, iç politikada adımların atılarak Türkiye'de yeni rejimin kurulmasına gelmiştir.¹⁶ Aslında Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ile egemenliğin Osmanlı Hanedanına değil, millete ait olduğu gösterilmiştir. Ancak bu durumun kanunlaşması 1 Kasım 1922'de gerçekleşmiş¹⁷

---

¹¹ Bu gruplar şunlardır: Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, İslahat Grubu. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 20 (1927), Nutuk II, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 132.

¹² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 131-133.

¹³ Muhalefet, Mustafa Kemal Paşa'yı "Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mesulü vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acı halin, feci vaziyetin hakiki etkenini ordunun başında görmek isterdik." diyerek eleştirmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 141.

¹⁴ Necdet Aysal, "Savaş Dönemi ve Cepheleler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 135.

¹⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 142-144.

¹⁶ Necdet Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 157.

¹⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 280.

ve bu tarihte Saltanat ile Hilafet birbirinden ayrılarak Saltanat kaldırılmıştır. Halifeliğin ise Osmanlı Hanedanından birine geçmesi öngörülmüş ve Abdülmecit Efendi, Halife olarak seçilmiştir.¹⁸

Saltanatın kaldırılması sırasında da muhalefet kendisini göstermiş, bu muhalefetin başını ise Miralay Salâhattin Bey ile Ziya Hurşit Bey çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu muhalefeti ortadan kaldırmak için Türk ve İslam tarihini anlattığı uzun bir konuşma yapmıştır.¹⁹ Daha sonra konu, Teşkilat-ı Esasiye, Şer'iyeye ve Adliye Encümenlerince görüşülmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu sırada üç encümenin çalıştığı odaya girerek *"Efendiler, hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle, zorla alınır. ... Bu bir emrivakidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir."* demiş ve bu tehdit üzerine, encümende Mustafa Kemal Paşa'nın istediği yönde karar alınarak Saltanatın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılmasının önü açılmıştır.²⁰

Saltanatın kaldırılmasından rahatsız olan muhalefet kendisini bir kez daha göstermiş ve 2 Aralık 1922'de Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılmasını önermiştir. Bu öneride, milletvekili seçilebilmek için ya Misak-ı Millî sınırları içinde doğmuş olma ya da bu sınırlar içinde beş yıl süre ile ikamet etme şartının sağlanması istenmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisine girmesi engellenmeye çalışılsa da²¹ bu öneri Meclis tarafından kabul edilmemiştir. Ayrıca bu dönemde Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması da muhalefetin artmasına neden olmuştur.²² Muhaliflerin, Mustafa Kemal Paşa taraftarlarından oluşan Birinci Gruptan sayıca fazla olması da Mustafa Kemal Paşa için sorun yaratmıştır. Gerçi Mustafa Kemal Paşa, bu döneme kadar Kurtuluş Savaşı'nın en büyük kahramanı olarak büyük bir itibar sahibidir. Bu sebeple Birinci Grubun Türkiye Büyük Millet Meclisinde azınlıkta olmasının getirdiği dezavantajı Mustafa Kemal Paşa, bu itibarı ile avantaja çevirmeyi başarmıştır. Ancak bundan sonraki dönemde bu itibarın yeterli olacağı yönünde

---

¹⁸ Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 158-160.

¹⁹ Konuşma metni için bkz: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 21 (1927), Nutuk III Vesikalar, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 327-337.

²⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 212-216.

²¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 242, 243.

²² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 183; Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 160, 161.

şüphe oluşmuştur.²³ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa da Türkiye Büyük Millet Meclisindeki bu durumdan memnun değildir. Çünkü Meclisin durumu endişe verici bir nitelik kazanmış ve artık görevini yapamayacağı düşünülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla “Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini yürütmeye imkân yoktur.” Bu sebeple 1 Nisan 1923’te, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.²⁴

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin son toplantısı 16 Nisan 1923’te gerçekleştirilerek Haziran ayı içinde yeni seçimler yapılmış, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ise 11 Ağustos’ta toplanmıştır.²⁵ Bu seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin gösterdiği adaylar kazanmış ve böylece muhalefet tasfiye edilmiştir. Buna rağmen İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşa’nın istediği birlik ortamı oluşmamış ve muhalefet devam etmiştir.²⁶ Muhalefetin bu tavrı, Mustafa Kemal Paşa’da, artık bir parti kurmanın gerekli olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Bu sebeple 8 Nisan 1923’te Dokuz Umde olarak bilinen ve Halk Fırkasının ilk programı olarak kabul edilen bir beyanname yayınlanmış ve bu beyannameye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına dönüştürüleceği açıklanmıştır. 9 Eylül’de Halk Fırkasının ilk tüzüğü kabul edilmiş, 11 Eylül’de ise Mustafa Kemal Paşa, Fırkanın Genel Başkanlığına getirilmiştir. Ancak Fırkanın kuruluş tarihi olarak, tüzüğün onaylandığı 9 Eylül 1923 tarihi kabul edilmiştir.²⁷

Bundan bir ay sonra, yeni kurulan Türkiye’nin başkenti Ankara olarak belirlenmiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa’nın 27 Aralık 1919’da Ankara’ya gelmesiyle bu şehir Kurtuluş Savaşı’nın merkezi olmuş ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin burada açılmasıyla da bir anlamda yeni devlete başkentlik yapmıştır. Bunun kanunlaşması ise 9 Ekim 1923’te verilen kanun önerisinin 13 Ekim’de kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir.²⁸ Böylece Osmanlı Devleti ile bağların biri daha koparılmış ve “yaşanmakta olan değişimi simgeleyen bir başkent” seçilmiştir.²⁹

Tüm bunlardan sonra sıra, Türkiye’nin yönetim biçiminin açıkça belirlenmesine gelmiştir. 28 Ekim 1923’te Mustafa Kemal Paşa, bazı bakan ve

---

²³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s. 69.

²⁴ Atatürk’ün Bütün Eserleri, Nutuk II, s. 244, 245.

²⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, 2011, s. 350.

²⁶ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 5, 6.

²⁷ Aysal, “Atatürk Döneminde İç Politika”, s. 162, 163. 10 Kasım 1924 tarihinde ise Halk Fırkası’nın adına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir. Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 194.

²⁸ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 292, 293.

²⁹ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 351.

milletvekillerini³⁰ Çankaya'daki evine davet ederek "Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz."³¹ demiş ve bu, misafirler tarafından da olumlu karşılanmıştır. Konu bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine taşınmış ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi, "Türkiye devletinin hükümet şekli cumhuriyettir." şeklinde değiştirilerek Cumhuriyet ilan edilmiş, Mustafa Kemal Paşa ise Cumhurbaşkanı seçilmiştir.³² Ayrıca sekizinci ve dokuzuncu maddeler de değiştirilmiş ve Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçileceği, Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık edeceği ve Başbakanın, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçileceği kabul edilmiştir.³³

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi, o güne kadar varlığına izin verilen Hilafet kurumunun yavaş yavaş miadını doldurduğunu göstermiştir. 22 Ocak 1924'te Halife Abdülmecit'in, Halifelik Hazinesine bütçeden daha fazla pay ayrılması gerektiğini söylemesi³⁴ ve bazı siyaset adamları tarafından, Meclisin çıkardığı kanunların Halife tarafından onaylanması gerektiğinin ifade edilmesi³⁵ üzerine aranan fırsat da bulunmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Hilafet kurumunun varlığı hem idari yönden iki başlılık olduğu kanısını uyandırmakta, hem de yapılacak inkılâplar için tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca Cumhuriyet rejiminin tam anlamıyla kurulması için Hilafetin kaldırılması zorunludur. Tüm bu sebeplere bağlı olarak Halifelik, 3 Mart 1924'te kabul edilen bir kanunla kaldırılmıştır.³⁶ Ayrıca bu kanunla Osmanlı Hanedanı sınır dışı edilmiştir. Sina Akşin, Hilafetin kaldırılmasının asıl amacının da bu olduğunu belirtmektedir. Çünkü Akşin'e göre, Cumhuriyet karşıtlarının Saltanatı yeniden canlandırmak için Hilafet kurumunu kullanarak Osmanlı Hanedanına bağlılık gösterme ihtimali bulunmaktadır. Laikliğin önündeki engelleri kaldırma amacı ise ikinci planda kalmaktadır.³⁷ Ancak sebep ne olursa olsun, Hilafetin kaldırılması ile hem devlet

---

³⁰ Bu isimler şunlardır: İsmet (İnönü) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Kazım (Özalp) Paşa, Kemâlettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat Bey, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 294.

³¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 294.

³² Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 295-298.

³³ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 92, 93; İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Saray, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1998, s. 152, 153.

³⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (1. Bölüm), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s. 55-57.

³⁵ Enver Ziya Karal, "Halifeliğin Kaldırılması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 96.

³⁶ Kafesoğlu, Saray, *Atatürk İlkeleri*, s. 155.

³⁷ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 185.

laik bir görünüm kazanmış, hem de ileride yapılacak inkılâpların önündeki engellerden biri daha ortadan kaldırılmıştır.³⁸

Hilafetin kaldırıldığı gün kabul edilen diğer kanunlarla Şer'îye ve Evkâf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu da onaylanmıştır.³⁹

Hilafetin kaldırılması, Halk Fırkası ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalefeti iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Özellikle Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Adnan (Adıvar) Bey, bu muhalefetin önemli isimlerinden olmuş ve yine bu isimlerin öncülüğünde 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fırkanın Başkanlığına Kazım Paşa, İkinci Başkanlıklara Rauf Bey ve Adnan Bey, Genel Sekreterliğe ise Ali Fuat Paşa seçilmiştir.⁴⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasında, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen ve 24 Mayıs'ta yürürlüğe giren 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun da etkisinin bulunduğu yapılan yorumlar arasındadır. Buna göre, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çok partili hayata uygun olarak hazırlanmıştır. Nitekim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması arasında yaklaşık altı ay gibi kısa bir sürenin olması da bunu doğrular niteliktedir.⁴¹

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan yaklaşık bir yıl sonra, 17 Şubat 1925'te çok önemli bir yenilik daha yapılmıştır. Bu tarihe kadar köylünün üzerinde çok büyük bir yük oluşturan aşar vergisi kaldırılmış ve köylünün rahatlaması sağlanmıştır. Ülke nüfusunun büyük kısmının kırsal kesimde yaşadığı düşünüldüğünde, aşar vergisinin kaldırılmasının ne kadar önemli olduğu da anlaşılmaktadır.⁴²

Mustafa Kemal Paşa'ya ve Halk Fırkasına muhalefetin örgütlendiği bu günlerde, ülke içinde de karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi ise 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait İsyanıdır. Kürtçü ve dinci özellikleri olan bu isyan, aynı zamanda Musul sorununun da gündemde olduğu günlerde çıkmıştır. Bu sebeple isyanın İngiliz destekli olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.⁴³

---

³⁸ Karal, "Halifeliğin Kaldırılması", s. 97.

³⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 323, 324.

⁴⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s. 97-99.

⁴¹ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 96, 97.

⁴² Necdet Aysal, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 200.

⁴³ Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 171.

İsyan sebebiyle bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş ve 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu⁴⁴ kabul edilmiştir. Bundan üç gün sonra da İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. 14 Nisan 1925'te ise Şeyh Sait İsyanı bastırılmıştır.⁴⁵ Şeyh Sait'in de aralarında olduğu 29 kişi, 28 Haziran'da idam cezasına çarptırılmış ve bundan bir gün sonra da idam kararı infaz edilmiştir.⁴⁶ Ancak bu isyan, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir. Muhalefetin, Hilafet konusunda iktidardan daha yumuşak tavır alması ve isyanın dinci bir özelliğe sahip olması, kişisel anlaşmazlıkların da bulunduğu bir ortamda aradaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Bu sebeple isyan ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasında bağlantı kurulmuş⁴⁷ ve 3 Haziran 1925'te⁴⁸ İstiklal Mahkemesi tarafından bu fırka kapatılmıştır.⁴⁹

Şeyh Sait İsyanından sonra ülkede iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, 25 Kasım 1925'te şapka giyilmesi hakkında kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmesidir. İkincisi ise 30 Kasım 1925'te kabul edilen bir kanunla tekke ve zaviyelerin kapatılması ve dinî nitelikteki ünvanların kullanılmasının yasaklanmasıdır. Bu kanunun kabul edilmesinde, Şeyh Sait İsyanının dinî niteliğinden dolayı dikkatleri ülkedeki tekke ve zaviyelere çekmesi ve bunların yapılacak inkılâplarda birer engel teşkil edeceğinin düşünülmesi etkili olmuştur.⁵⁰

Dönemin önemli gelişmelerinden biri de 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun'un kabul edilmesidir. Böylece vatandaşlar arasındaki ilişkiler dinî kurallara göre değil, çağdaş kanunlara göre düzenlenmeye başlanmıştır ki, Medeni Kanun'un devrimci niteliği de buradadır.⁵¹ Hukuk alanında yapılan inkılâplar bununla sınırlı kalmamış ve 1 Mart 1926'da Ceza Kanunu, 8 Mayıs 1926'da ise Medeni Kanun'un tamamlayıcısı olan Borçlar Kanunu kabul edilmiştir.⁵²

Dönemin siyasetini etkileyen bir başka olay da İzmir suikast girişimidir. Aslında Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme planları daha Kurtuluş Savaşı sırasında başlamıştır. Cumhuriyet döneminde ise rejim muhalifleri ve Ermeni örgütlerinin

---

⁴⁴ Bu Kanun'un iki yıl geçerli olması kabul edilmiş ancak Kanun dört yıl yürürlükte kalmıştır. Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 171.

⁴⁵ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s. 118-120..

⁴⁶ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 101.

⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta buna değinmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 351.

⁴⁸ Turan, "Siyasal Tarih (1923-1950)", 3. Kitap, s. 131-135.

⁴⁹ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2004, s. 20.

⁵⁰ Aysal, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", s. 206, 207.

⁵¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 530, 531.

⁵² Aysal, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", s. 189.

Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme planları olmuştur. Ayrıca yabancı devletlerin de bu suikast girişimlerinde rol sahibi olduğu belirtilmektedir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'yı öldürme planlarından en önemlisi İzmir suikast girişimidir.⁵³

Aralarında İaşe eski nazırı Kara Kemal, Maarif eski nazırı Şükrü Bey, Sarı Efe Edip,⁵⁴ Ankara eski valisi Abdülkadir Bey ve Rize eski milletvekili Ziya Hurşit'in⁵⁵ de bulunduğu bir ekip, 17 Haziran 1926'da İzmir'e gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemeyi planlamıştır. Ancak 14 Haziran'da, suikast sonrasında suikastçıların deniz yolu ile kaçmasına yardım edecek olan motorcu Giritli Şevki'nin⁵⁶ ihbarı ile İzmir Valisi Kazım Bey bu plandan haberdar olmuş⁵⁷ ve plana dâhil isimler tutuklanmaya başlanmıştır. Suikast girişiminin yargılama aşaması ise İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemelerince gerçekleştirilmiştir. İzmir İstiklal Mahkemesi suikasta doğrudan katılanları yargılamıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri ile muhalif İttihatçıları yargılamıştır ki, bunların arasında Kazım ve Ali Fuat Paşalar gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimleri de vardır. 27 Haziran'da başlayan bu yargılamalar 12 Temmuz'da son bulmuş ve bundan bir gün sonra da karar okunmuştur.⁵⁸ Buna göre Ziya Hurşit ve arkadaşları idam cezasına, yurtdışında bulunan Rauf Bey gıyabında on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının diğer kurucuları ise beraat etmiştir.⁵⁹

1927 yılına gelindiğinde, bu yıl içinde iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, Mart 1927'de İstiklal Mahkemelerinin kapatılmasıdır.⁶⁰ Diğer ise İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev süresinin sona ermesidir. Bu sebeple 27 Haziran 1927'de seçimlere gidilmesi kararı alınmıştır. Ancak seçimler Eylül ayında yapılmış ve milletvekillerinin tümü Cumhuriyet Halk Fırkasının gösterdiği adaylardan seçilmiştir. Bu seçimlerde Kazım Paşa ve Ali

---

⁵³ Ali Dikici, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXX, Sayı 90, (Kasım 2014), s. 3, 4.

⁵⁴ Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, Sayı 28, (Mart 1994), s. 95-98.

⁵⁵ İstiklal Mahkemesinin 19 Haziran'da yayınladığı bildiriye göre, Ziya Hurşit suikastçıların başıydı. Turan, "Siyasal Tarih (1923-1950)", 3. Kitap, s. 138. Ziya Hurşit, yukarıda, Saltanatın kaldırılması sırasında muhalefetin başını çektiği belirtilen kişidir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 212.

⁵⁶ Suikastçılar, Giritli Şevki'nin yardımıyla Sakız Adası'na kaçmayı planlamıştı. Avcı, "İzmir Suikastı", s. 98.

⁵⁷ 16 Haziran'da İzmir'e gelmesi beklenen Mustafa Kemal Paşa'nın, bunu bir gün ertelemesi üzerine Sarı Efe Edip İstanbul'a gitmiş, Giritli Şevki bundan şüphelenerek suikast planının öğrenildiğini düşünmüş ve ihbarcılardan biri olmayı amaçlamıştır. Avcı, "İzmir Suikastı", s. 99.

⁵⁸ Dikici, "Polis Arşiv Belgelerine Göre", s. 8, 9.

⁵⁹ Aysal, "Atatürk Döneminde İç Politika", s. 175.

⁶⁰ Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s. 65.

Fuat Paşa aday gösterilmemiştir.⁶¹ Ayrıca bu seçimlerden önce, 23 Haziran 1927’de Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü’nde değişiklik yapılmış ve parti başkanı, milletvekili adaylarını tek başına belirleme yetkisine sahip olmuştur. Böylece Mustafa Kemal Paşa, seçimlerden sonra oluşabilecek muhalefetin önüne geçmek istemiştir.⁶²

2. Nutuk’un Hazırlanması ve Okunması

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u yazmaya 1927 bahar aylarında başlamış, yakın çevresi de onun büyük bir nutuk hazırladığını anlamıştır. Çünkü Nutuk’u hazırlarken Mustafa Kemal Paşa, çok yoğun bir şekilde çalıştığı gibi, yazdığı bölümleri akşam yemeklerinde okuyarak arkadaşlarıyla tartışmıştır.⁶³ Bu yemeklere sıklıkla katılan Falih Rıfki Atay, Mustafa Kemal Paşa’nın o gün yazdıklarını okuduğunu veya okutturduğunu, daha sonra ise bununla ilgili tartışmalar yapıldığını belirtmektedir.⁶⁴ Cemal Granda da Mustafa Kemal Paşa’nın yazdıklarını arkadaşlarına okuduğunu; ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u hazırlarken kırk sekiz saat boyunca uyumadan yazı dikte ettirdiğini söylemektedir. Yazmaktan yorulanlar değişmesine rağmen, Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’u tamamlamak için uyumamayı tercih etmiştir. Bu sebeple Granda’ya göre “Nutuk, çalışmanın, insan gücünün nasıl üstüne çıkışını gösterdiği için, ayrı bir önem de taşımaktadır.”⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın bu yoğun çalışması, 1927 yılının 22 Mayıs’ını 23’üne bağlayan gecede bir kalp krizi geçirmesi nedeniyle kesintiye uğramıştır. Doktorların dinlenmesi yönündeki tavsiyeleri üzerine, Mustafa Kemal Paşa bu süreyi İstanbul’da geçirmek istemiş ve 31 Haziran’da İstanbul’a gitmiştir.⁶⁶ Bu, Mustafa Kemal Paşa’nın, 16 Mayıs 1919’da Samsun’a doğru yola çıktığından beri İstanbul’a ilk gidişidir. Mustafa Kemal Paşa sağlığına kavuşunca tekrar çalışmaya başlamıştır. Fakat bu kez çalışma yeri Ankara değil, İstanbul olmuş ve Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül’e kadar İstanbul’da kalarak Nutuk ile ilgili son çalışmalarını bu şehirde yapmıştır.⁶⁷

---

⁶¹ Turan, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, 3. Kitap, s. 277-279.

⁶² Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 11-13; Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, s. 104, 105.

⁶³ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2005, s. 3.

⁶⁴ Falih Rıfki Atay, *Atatürk Devri Hatıraları*, Cilt 2, İstanbul: Dünya Yayınları, 1958, s. 460.

⁶⁵ Turhan Gürkan, *Atatürk’ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, İstanbul: Hürriyet Yayınları, basım yılı yok, s. 73.

⁶⁶ Hakan Uzun, “Bir Kent, Bir Lider, Sekiz Yıllık Ayrılığın Sonu: Atatürk’ün İstanbul’a Gelişi (1927)”, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 5-10 Ekim 2009, s. 1096-1098.

⁶⁷ İsmail Arar, “Büyük Nutuk’un Kapsamı, Niteliği, Amacı”, *Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 125.

Afet İnan'ın aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u yazarken kullandığı müsveddeler, 36 x 22 santimetrelik büyük boy kâğıtlardan oluşmaktadır. 506 sayfalık bu müsveddelerin hemen hemen her sayfasında birçok düzeltme ve ilave vardır. Nutuk'un bazı bölümleri doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmış olmakla birlikte, bir kısmı da yine Mustafa Kemal Paşa tarafından dikte ettirilmiştir. Bu müsveddelerin çoğu Ankara'da yazılmış, bazı düzeltmeler ve son bölümler ise İstanbul'da eklenmiştir.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u, Gençliğe Hitabe ile bitirmiştir.⁶⁹ Yine, İnan'ın aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa Nutuk'un bu kısmını Dolmabahçe'de arkadaşlarına okurken büyük bir heyecan duymuş ve gözyaşlarını misafirlerden saklamamıştır.⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci binasında,⁷¹ 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi'nin ilk altı gününde, yani 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde okumuştur.⁷² Bu kongreye milletvekilleri, üst düzey bürokrat ve askerlerin yanı sıra, İtalya, Sovyetler Birliği, ABD, İngiltere, Yunanistan, Polonya ve Çekoslovakya'nın diplomatik temsilcileri de katılmıştır.⁷³ Mustafa Kemal Paşa kongreyi açılış konuşmasını yapmış ve Nutuk'u okumaya başlamadan önce "Şimdi efendim, diğer bazı noktalar vardır. Evvela bunların ifası için mevkiî

---

⁶⁸ Afet İnan, "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi", *Belleten*, Cilt: XXX, Sayı 120, (Ekim 1966), s. 516. Bugün ise müsveddeler Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivinde bulunmaktadır. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 17.

⁶⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 354.

⁷⁰ Gençliğe Hitabe, müsveddelerin 505. ve 506. sayfalarında yer almaktadır. İnan, "Büyük 'Nutuk'", s. 516, 517.

⁷¹ Uzun, "Atatürk'ün Yazdığı Eserler", s. 39.

⁷² Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 126. Ancak burada, kongre ile ilgili bazı hususlara değinmek faydalı olacaktır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi, Türk siyasi tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu kongrede Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Laiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel ilkeleri olarak kabul edilmiştir. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)*, 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927. Böylece Fırkanın ideolojisi de belirgin hale gelmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Fırkanın değişmez genel başkanı olarak kabul edilmiştir. Ancak kongreyi Türk siyasi tarihi açısından bu kadar önemli kılan özelliği, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u bu kongrede okumasıdır. Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 13, 14; Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 113. Ayrıca kongrenin bir başka özelliği, Cumhuriyet Halk Fırkasının, Cumhuriyet dönemindeki ilk kongresi olmasıdır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açmasının hemen ardından, Cumhuriyet Halk Fırkasının millî iradenin temsilcisi olarak dokuz sene önce ortaya çıktığını ve bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsayacak şekilde ilk umumi kongresini Sivas'ta yaptığını, Sivas Kongresi ile bu kongrenin isimlerinin farklı olsa da amaçlarının aynı olduğunu belirterek, bu kongrenin Sivas Kongresinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkasının ikinci kongresi olduğunu ilan etmiştir. *B.C.A.*, 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

⁷³ Uzun, "Atatürk'ün Yazdığı Eserler", s. 39, 40.

riyaseti İsmet Paşa Hazretlerine terk edeceğim, ondan sonra müsaadenizle beyanatta bulunacağım.” diyerek kürsüyü terk etmiştir.⁷⁴

Nutuk, günde ortalama altı saatte okunmuş, tamamının okunması ise 36 saat 33 dakika⁷⁵ sürmüştür. Nutuk, altı gün gibi uzun bir sürede okunduğu için yurtdışında “Six-day Speech” veya “Marathon Speech” olarak da adlandırılmıştır.⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’u kendisi okumuş, vesikaları ise Kongre Kâtibi Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey’e okutmuştur.⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u, ilk gün 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmasından Sivas Kongresine kadar, ikinci gün son Osmanlı Mebusan Meclisinin seçimlerine kadar, üçüncü gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar, dördüncü gün İkinci İnönü Zaferi’ne kadar, beşinci gün Lozan Barış Antlaşması’na kadar okumuş ve altıncı gün Gençliğe Hitabe ile Nutuk’a son vermiştir.⁷⁸ Nutuk’un okunması sırasında kongrede duygusal anlar da yaşanmış, hatta Mustafa Kemal Paşa’nın Gençliğe Hitabe’yi okurken ağlaması, bu duyguyu daha da arttırmıştır.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u okumayı bitirdiğinde CHP’li üyeler bunu büyük bir coşkuyla karşılamış ve Erzurum Milletvekili Necip Asım (Yazıksız) Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya teşekkür edilmesi ve Nutuk’un olduğu gibi kabul edilmesi için bir önerge vermiş, bu önerge ise oy birliği ile kabul edilmiştir.⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’u okuduğu sırada metin dışında bir konuşma da yapmıştır. Bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, kendisine verilen para ve yapılan bağışların Büyük Taarruz için kullanıldığını, kalan paranın ise iade edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında, sahip olduğu taşınmazları Cumhuriyet Halk Fırkasına bıraktığını açıklamıştır.⁸¹

3. Nutuk’un Kapsamı

Nutuk’un kapsamını zaman bakımından inceleyebilmek için ilk olarak, bu eserin ne zaman başladığını saptamak gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’una “1919 senesi Mayısının 19. günü Samsun’a çıktım. Genel vaziyet ve

---

⁷⁴ B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

⁷⁵ Arar ve Giritli, Nutuk’un 36 saat 31 dakikada okunduğu belirtmektedir. Giritli, “Okunuşunun 70. Yılım”, s. 649; Arar, “Büyük ‘Nutuk”, s. 127.

⁷⁶ Arar, “Büyük ‘Nutuk”, s. 126.

⁷⁷ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 22.

⁷⁸ Uzun, “Atatürk’ün Yazdığı Eserler”, s. 40, 41.

⁷⁹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 23.

⁸⁰ Necip Asım (Yazıksız) Bey bu önergesini vermeden önce bir konuşma yapmak istemiştir. Ancak önceden hazırladığı bu konuşmasını çok heyecanlı olduğu için yapamamış, onun yerine Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey konuşma metnini okumuştur. Arar, “Büyük ‘Nutuk”, s. 170.

⁸¹ Uzun, “Atatürk’ün Yazdığı Eserler”, s. 40. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasını 19 Ekim’de yapmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 312.

manzara" diyerek başlamıştır.⁸² Her ne kadar zaman zaman daha geriye dönüşler olsa da, bunlar, sırası geldikçe örnekler vermek, açıklama yapmak ve anlatılan konuyu kanıtlamak amacıyla. Dolayısıyla bunların Mustafa Kemal Paşa'nın üslubundan kaynaklandığını kabul etmek ve Nutuk'un başlangıcını 19 Mayıs 1919 tarihi olarak almak doğru olacaktır.⁸³

19 Mayıs 1919 tarihinin başlangıç olarak alınması, bu tarihin Kurtuluş Savaşı'nın da başlangıcı olması bakımından önemlidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın, daha Samsun'a çıkmadan önce millî egemenlik fikrine sahip olduğunu ve Samsun'a çıkar çıkmaz bu fikrin tatbikatına başladığını belirtmesi⁸⁴ de bunu doğrulamaktadır. Bu sebeple Türk Devrimi'nin ve dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nın 19 Mayıs'ta başladığını kabul etmek gerekir. Bu da 19 Mayıs 1919 tarihinin rastgele seçilmediğini göstermektedir. Ayrıca bu tarih, Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nı doğrudan yönlendirmeye ve idare etmeye başladığı tarihtir ki, bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa için şahsi anlamda da bir önem arz ettiğini söylemek doğru olacaktır.⁸⁵

Nutuk'un ne zaman sona erdiği konusu ise tartışmalı olmakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın, Nutuk'un sonlarında "bugün ulaştığımız netice" sözünü kullanması,⁸⁶ bitiş tarihi olarak 20 Ekim 1927 tarihinin kabul edilmesinin doğru olacağını göstermektedir.⁸⁷ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi açılış konuşmasında "... Hadisat ile dolu olan dokuz senelik bir devrenin tarihine temas edecek maruzat ve beyanatım

---

⁸² Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk I, s. 23.

⁸³ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 129, 130.

⁸⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk I, s. 30. Cihat Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli-Nasıl Tanıtılmalı ve Öğretilmelidir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt V, Sayı 13, (Kasım 1988), s. 249. Mustafa Kemal Paşa'nın, Kurtuluş Savaşı'nın başında millî egemenlik fikrine dayalı yeni bir devlet kurma amacıyla olduğunu gösteren kanıt bulunmadığı da yapılan yorumlar arasındadır. Bunun sebebi olarak da Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaki herkesin, padişah, din ve vatan için mücadele ettiğini sanması gösterilmektedir. Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 11, 12. Ancak öncelikle kabul etmek gerekir ki, bu amacın varlığını ya da yokluğunu kanıtlamak, varsa da ne kadar olduğunu ölçmek maddi olarak imkânsızdır. Kurtuluş Savaşı'nın bütün komutanlarının Cumhuriyet için savaşmadığı elbette ortadadır. Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra yaşanan gelişmeler de bunu göstermiş ve yeni rejim, karşıtlarına rağmen kabul edilmiş ve zorla kabul ettirilmiştir. Zira devrim şartları altında, devrimi yapan liderin böyle davranması da doğaldır. Ancak bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın, işin başında millî egemenlik fikrine sahip olmadığını göstermez. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta da belirttiği gibi, belli bir döneme kadar fikirlerini "millî sır" olarak saklamıştır. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 32. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması için günün şartları neyi gerektiriyorsa onu yapmıştır, demek doğru olacaktır.

⁸⁵ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 75.

⁸⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 354.

⁸⁷ Arar, "Büyük 'Nutuk", s, 130.

uzun sürecektir.”⁸⁸ demesi de bunu doğrulamaktadır. Bu sebeple Nutuk’un zaman bakımından 19 Mayıs 1919’dan 20 Ekim 1927’ye kadar olan dönemi kapsadığı söylenebilir.⁸⁹

Olaylar bakımından Nutuk’un kapsamı incelendiğinde, olayların genelde kronolojik bir sıra içinde ve bölümlere ayrılmadan anlatıldığı görülmektedir.⁹⁰ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın kimi olaylara çok fazla yer verdiği, kimi olaylara kısaca değindiği ve kimi olaylara ise eserinde hiç yer vermediği dikkat çekmektedir.⁹¹

Nutuk’ta anlatılan olaylar daha çok Kurtuluş Savaşı’nın aşamaları, ülkenin işgali, iç siyasetteki gelişmeler, kongreler, Osmanlı Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki ilişkiler, isyanlar ve birçok isim hakkında Mustafa Kemal Paşa’nın görüşlerinden oluşmaktadır; yani Nutuk’un büyük bölümünde bu olaylardan bahsedilmiştir.⁹² Ancak bu olaylara eşit pay ayrılmamıştır. Nutuk’ta ağırlıklı olarak 1919-1925 arası döneme yer verilmiş, 1925 yılından sonrası ise tüm metnin sadece yüzde bir buçuğu kadarını oluşturmuştur.⁹³ Bunun sebebi olarak, Mustafa Kemal Paşa’nın kendisini haklı çıkarabileceği konulara yoğunluk vermek istemesi gösterildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa’nın varmak istediği amaç doğrultusunda böyle bir tercih yaptığını belirtenler de olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta, kendisinin içinde bulunduğu olayları anlatmasının da buna sebep olduğunu dikkate almak gerekir.⁹⁴

Nutuk’un kapsamına belgeler açısından bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u fazla sayıda belge ile zenginleştirdiği görülmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa belgeleri hazırlamak için ilgili Bakanlıklardan raporlar istemiştir. Nutuk’u okurken de bu belgeleri bazen dinleyicilere göstermiştir.⁹⁵ Telgraf, mektup, bildiri, kongre tutanakları gibi belgelerden oluşan belgelerin dışında Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açık ve kapalı oturum tutanakları ile Cumhuriyet Halk Fırkası grup görüşmelerine de atıfta

---

⁸⁸ B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

⁸⁹ Arar, “Büyük ‘Nutuk’”, s. 133. Giritli de Nutuk’un 19 Mayıs 1919-20 Ekim 1927 tarihleri arasında kapsadığını belirtmektedir. Giritli, “Okunuşunun 70. Yılı”, s. 650.

⁹⁰ Giritli, “Okunuşunun 70. Yılı”, s. 650.

⁹¹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 76; Arar “Büyük ‘Nutuk’”, s. 135, 136.

⁹² Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 21, 22.

⁹³ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 77; Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 4.

⁹⁴ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 78, 79.

⁹⁵ Bu noktada önemli bir örnek, Mustafa Kemal Paşa’nın Refet (Bele) Bey’den Amasya Genelgesini imzalamasını istemesi üzerine, Refet (Bele) Bey’in imza atma hususunda tereddüt etmesidir. Refet (Bele) Bey Genelge’yi sonuçta imzalamış ancak bu imza belli belirsiz bir şekilde atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Nutuk’un bu bölümünü okurken, buna dair vesikayı da göstermiş ve isteyenlerin inceleyebileceğini belirtmiştir. *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 44.

bulunmuştur.⁹⁶ Nutuk'ta yer alan bu belgelerin bazıları eser içinde kullanılmıştır. Ancak bu belgelerin önemli bir kısmı Vesikalar adı altında ayrı bir ciltte toplanmıştır.⁹⁷

Nutuk'un Vesikalar cildinde 300 tane, metin kısmında ise 231 tane belge bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kadar çok belge kullanmasının sebebinin, yanlış anlaşılmalari ortadan kaldırarak, eserini gelecekte gelebilecek itirazlara karşı kuvvetlendirmek istemesi olduğu düşünülebilir.⁹⁸

Kişiler bakımından Nutuk'u incelediğimizde ise yaklaşık 820 kişinin Nutuk'ta adının geçtiği görülmektedir.⁹⁹ Bunun sebebi hem Nutuk'un kapsadığı dönemin özelliğiyle, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın üslubuyla ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa, sıradan bir olayı anlatırken bile bunu tarihî olaylarla süslemiş, buna bağlı olarak da Nutuk'ta pek çok kişinin adı geçmiştir.¹⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa, bu isimlerden bazıları anlattığı olay gereği anmış, bir kısmı hakkında ise olumlu ya da olumsuz yargılarda bulunmuştur.¹⁰¹

4. Nutuk'un Amacı

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresi'nde, Nutuk'u söylemekteki amacının millete, senelerden beri devam eden ef'al ve icraatının hesabını vermek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, bu hesabı vermenin kendisi için bir vazife olduğunu da ifade etmiştir.¹⁰² Dolayısıyla Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı ve sonrası dönemde yaptıkları için Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisinin haklı olduğunu göstermeye çalışması¹⁰³ ve bu sebeple Türk milletine bir açıklama yapma gereği duyması amacıyla okunduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta, neyi, niye yaptığını açıklamak istemiştir. Böylece kamuoyunu bilgilendirerek olası yanlış anlaşılmaların önüne geçmeyi amaçlamıştır.¹⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın, Nutuk'u niye okuduğu, Gençliğe Hitabe'ye geçmeden önce söylediklerinden de anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın "... milletim ve müstakbel evlatlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek bazı noktalar belirtebilmiş isem, kendimi bahtiyar sayacağım." demesi, onun, millet ve yeni nesiller için uyarılarda bulunmayı amaçladığını göstermektedir.

---

⁹⁶ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 139-141.

⁹⁷ Giritli, "Okunuşunun 70. Yılı", s. 650; Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 142.

⁹⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 83-85.

⁹⁹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 185; Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 144.

¹⁰⁰ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 148.

¹⁰¹ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 186.

¹⁰² B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

¹⁰³ Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 63.

¹⁰⁴ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 63 ve 70.

Ayrıca bu ifadenin hemen devamında “Efendiler, bu beyanatımla, millî hayatı bitmiş farz edilen büyük bir milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına dayalı millî ve asri bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.”¹⁰⁵ diyen Mustafa Kemal Paşa’nın, bir milletin yok olmaktan nasıl kurtulduğunu ve nasıl çağdaş bir devlet kurduğunu hem Türk milletine, hem de dünya kamuoyuna anlatmayı amaçladığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u yazmaktaki bir başka amacının, 1919-1927 yılları arasında yaşananlara ışık tutmak olduğu söylenebilir.¹⁰⁶ Nitekim Falih Rıfkı Atay da Mustafa Kemal Paşa’nın “Kuvayı Milliye ve Cumhuriyet tarihlerinde kaynaklık etmek üzere meşhur Nutuk’unu” yazdığını¹⁰⁷ belirterek, bir anlamda bu noktaya değinmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u yazması ve bizzat okumasındaki bir başka amaç da Kurtuluş Savaşı döneminde kendisine muhalefet edenlere hesap sormak istemesidir.¹⁰⁸ Nitekim Nutuk’ta, bu kişilere karşı sert bir üslup kullanması da bunu göstermektedir. Bu sebeple Nutuk’un yazılmasında siyasi saiklerin de bulunduğunu söylemek doğru olacaktır. Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve İzmir suikast girişimi sonrasında yaşananlar, Mustafa Kemal Paşa ile Kurtuluş Savaşı’nın diğer kahramanları arasındaki ilişkileri koparmış, bunun sonucunda ise bu kişiler siyaset sahnesinden tasfiye edilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’u, henüz bu olayların hatıralarının taze olduğu günlerde hazırlamaya başlaması dikkate alındığında, onun böyle bir amaca sahip olması da kuvvetle muhtemeldir. Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın, yakın tarihi yazarak bu tasfiyenin haklı olduğunu göstermeye çalıştığı söylenebilir.¹⁰⁹ Ancak bu konu hakkında, tam tersi bir analiz de yapılabilir. Mustafa Kemal Paşa’nın, yapılan inkılâpların başarıya ulaşmasının da etkisiyle, geçmişteki kırgınlıkları unutmak ve unutturmak istediği düşünülebilir. Özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve İzmir suikast girişimi sebebiyle Kurtuluş Savaşı’nın önde gelen isimleriyle arasında çıkan gerginliği azaltarak, yeni bir dönem açmayı amaçladığı söylenebilir.¹¹⁰

Nutuk’un amacının daha iyi anlaşılabilmesi için bu eserin okunduğu zamana ve mekâna dikkat etmek gerekmektedir. 1927 yılı hem ülke için, hem de Mustafa Kemal Paşa için önemli bir yıldır. Bu yıla kadar ülkede yaşananlara

---

¹⁰⁵ Atatürk’ün Bütün Eserleri, Nutuk II, s. 354.

¹⁰⁶ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 61.

¹⁰⁷ Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, Cumhuriyet, basım yeri yok, 1999, s. 122.

¹⁰⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 69; Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 61.

¹⁰⁹ Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 9, 10; Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 62, 63.

¹¹⁰ Giritli, “Okunuşunun 70. Yılı”, s. 654.

bakıldığında, hem birçok inkılâbın yapıldığı, hem de siyaseti doğrudan etkileyen önemli olayların yaşandığı görülmektedir. Bu sebeple 1927 yılı, bir dönemin bitişini simgelemektedir. Bu yılın Mustafa Kemal Paşa için önemi ise onun yaşadıklarının altında yatmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 30 Haziran'da askerlikten ayrılmış, 31 Haziran'da ise İstanbul'a gitmiştir. Bu aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa'nın kırgın olduğu İstanbul halkıyla barışması anlamına gelmektedir. Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa, 8 Eylül'de bir kalp rahatsızlığı geçirmiştir ki, bunun kendisini etkilediği söylenebilir. Tüm bunlar Nutuk'un 1927 Ekim'inde okunmasının bir rastlantı olmadığını, bu eserin hesap sorma amacıyla okunduğu kadar, hesap verme amacıyla da okunduğunu göstermektedir. Nutuk'un okunduğu yerin seçilmesi de bir rastlantı değildir. Her ne kadar bina olarak aynı olsa da, Nutuk, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısında değil, Cumhuriyet Halk Fırkasının kongresinde okunmuştur. Yani Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u kendi partisinde okumuştur.¹¹¹ Mustafa Kemal Paşa Nutuk'u okumaya başlamadan önce, Sivas Kongresini Cumhuriyet Halk Fırkasının ilk kongresi olarak kabul ettiğini söyleyerek, bir anlamda partisine Kurtuluş Savaşı dönemindeki ruhu aşılama çalışmıştır. Dolayısıyla Nutuk'un okunduğu zaman ve mekân göz önüne alındığında, Mustafa Kemal Paşa'nın, gelecekte yapılacak inkılâplar için Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerine yol göstermeye çalıştığı ifade edilebilir.¹¹²

5. Nutuk'un Niteliği

Nutuk'un niteliği ile ilgili olarak birbirinden farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan biri, Nutuk'un "Türk devrim tarihi için birinci elden ve en önemli kaynaklardan biri" ve Türk Devrimi ile ilgili yapılan çalışmalar için "en kuvvetli bir dayanak" olduğu yönündedir. Buna göre Nutuk, Türk Devrimi'nin en önemli kaynağı olarak kabul edilmektedir.¹¹³ Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından Nutuk'u okuduğu güne kadar yaşananların bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirme ise bizzat olayların içinde bulunan ve çoğu zaman bu olayları idare eden Mustafa Kemal Paşa tarafından, belgelere dayanılarak yapıldığı için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple Nutuk, birinci elden bir tarih ve Kurtuluş Savaşı'na dair en önemli belge olarak nitelendirilmiştir. Buna bağlı olarak Nutuk bir tarih belgesi, Mustafa Kemal Paşa da yaşadığı döneminin bir kısmını yazmış bir tarihçidir.¹¹⁴

---

¹¹¹ Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 58 ve 64-69.

¹¹² Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 167-169.

¹¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1 (1919-1920), İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, 1970, s. III; Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. XIX.

¹¹⁴ Afet İnan, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri*

Nutuk, Kurtuluş Savaşı ve 1927'ye kadarki Cumhuriyet tarihi için vazgeçilmez bir kaynak olmakla birlikte, bu dönemin tüm olaylarına değinmemiştir. Ayrıca bir tarihçinin mümkün olduğu kadar tarafsız olması gerektiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir devrimin lideri olduğu göz önüne alındığında, onun böyle bir tarafsızlığa sahip olduğunu düşünmek de doğru olmayacaktır.¹¹⁵ Kurtuluş Savaşı'nın aşama aşama ve dönemin şartlarına uygun bir şekilde gerçekleştirildiği ve Nutuk'un da bir yönüyle bu savaşın anlatımı olduğu dikkate alındığında, bu eserin zamanın şartlarına göre yazılmış bir eser olduğu söylenebilir.¹¹⁶ Özellikle, muhaliflere yapılan sert eleştirilerin bu nitelikte olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Nitekim İsmet (İnönü) Paşa, Nutuk'ta Rauf Bey ile ilgili yapılan sert eleştirilerin o günkü şartların gereği olduğunu, daha sonra şartlar değiştiği için Mustafa Kemal Paşa'nın, Rauf Bey hakkında daha farklı konuşabileceğini söylemiştir.¹¹⁷ Bir tarih çalışmasında böyle bir durumun olmaması gerektiği dikkate alındığında, Nutuk'u bir tarih belgesinden ziyade, tarihe yardımcı bir kaynak olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.¹¹⁸ Nitekim Mustafa Kemal Paşa, "Maksadım, inkılâbımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır." diyerek bunu açıkça belirtmiştir.¹¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi hem yapan, hem de yazan olmasından hareketle, Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı'nın bir "belgesel anlatımı" olduğu yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu yöntemle Mustafa Kemal Paşa, milletine rapor vermiş¹²⁰ ve bu sebeple Nutuk, tarihte eşine az rastlanır bir şekilde, bir liderin milletine hesap verme örneğini teşkil etmiştir.¹²¹

Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 34; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 127, 196 ve 385.

¹¹⁵ Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 136 ve 164. Ayrıca bir devrimin liderinin tarafsız olması gerekmediği gibi, liderin böyle bir sorumluluğun da bulunmadığını söylemek doğru olacaktır.

¹¹⁶ Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın, her şeyi yerinde ve zamanında yapma konusunda dikkatli biri olduğu bilinmektedir. Hakan Uzun, "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı II*, Cilt 29, (2009), s. 1231. Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk milletinin gelişme kabiliyetini millî bir sır gibi vicdanında taşıdığına ve bunu peyderpey bütün topluma tatbik ettirmek mecburiyetinde olduğuna Nutuk'ta açıkça değinmesi, buna bir örnek oluşturmaktadır. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk I, s. 32.

¹¹⁷ İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, s. 17. Aydemir de benzer bir yorumda bulunarak, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatta olsa eski arkadaşları ile ilgili farklı değerlendirmeler yapabileceğini belirtmiştir. Aydemir, *Tek Adam*, s. 308. Ancak konuyla ilgili olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın 1927'de söylediklerini, üzerinden zaman geçse de değiştirmeyeceğine dair yorumlar da yapılmıştır. Bkz. Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 151.

¹¹⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 110, 111.

¹¹⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Nutuk II, s. 23.

¹²⁰ Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli", s. 247.

¹²¹ İnan, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun", s. 33.

Bunların dışında Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı'nın bir hikâyesi olduğu da söylenebilir. Ancak Nutuk'ta anlatılan sadece işgalci güçlere karşı verilen mücadele değildir. Kurtuluş Savaşı aynı zamanda ülke içindeki düşmanlara karşı verilen bir savaşın da hikâyesidir. En başta Padişah ve Kurtuluş Savaşı döneminde iktidara gelen Osmanlı Hükümetleri olmak üzere, Saltanat ve Hilafet yanlılarına, başka bir devletin mandası altında yaşamadan ülkenin var olamayacağını düşünenlere karşı da büyük bir mücadele verilmiştir. Bu sebeple Nutuk, bu düşüncede olanlara karşı bir eleştiri, onlarla bir hesaplaşma niteliği de taşımaktadır.¹²² Nutuk'un böyle bir niteliğe sahip olmasında, Mustafa Kemal Paşa'nın, tam bağımsızlık mücadelesi verilirken şahsi ihtirasların ön plana çıkarılmasına, Saltanat ve Hilafetin savunulmasına karşı olmasının ve bu şekilde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılabileceğinin imkânsız olduğunu düşünmesinin payı vardır.¹²³ Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, artık zamanı geçmiş bir devleti yeniden canlandırmak değil, tam bağımsız yeni bir devlet kurmaktır.¹²⁴

Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine karşı olanları eleştirerek, kendisini haklı çıkarmaya ve muhalefeti tasfiye ederek iktidarı tekeline almaya çalışması olarak da yorumlanmıştır.¹²⁵ Nutuk'un önemli bölümünde bu kişilerle olan anlaşmazlıklar ve onların eleştirilmesi yer aldığından, böyle bir anlayışın ortaya çıkması doğaldır. Ancak Niyazi Berkes, bu kişilerin sayıca çok fazla olduğunu ve bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın bu kişilerle olan hesaplaşmasını abartmadığını, bilakis kısalttığını belirtmektedir.¹²⁶ Ayrıca 1927 yılına gelene kadar muhalefet önemli ölçüde tasfiye edilmiş olduğundan, Nutuk'un sadece bu amaçla yazıldığını söylemek de doğru değildir. Dolayısıyla Nutuk'un, daha önce gerçekleştirilen tasfiyenin açıklanarak, yapılanların meşruiyetinin sağlanması amacıyla yönelik olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.¹²⁷ Ancak Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet devrimlerine karşı olanların Nutuk'ta çok sert bir şekilde eleştirildiğini kabul etmek gerekir. Bu yüzden Nutuk, muhaliflerin âdeti yargılandığı bir eser olarak da nitelendirilmiştir. Bu noktada, Nutuk'un hem bir tarihî iddianame, hem de bir hüküm olduğu belirtilmiştir.¹²⁸

Nutuk'un, Mustafa Kemal Paşa'nın belli bir siyasi güce ulaştıktan sonra, kendisine göre yazdığı bir hikâye olarak yorumlanmasının temelinde de

---

¹²² Niyazi Berkes, "Antiemperyalist Tepki", *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul: İleri Yayınları, 2003, s. 156 ve 160.

¹²³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Büyük İnkılâp ve Küçük Politika", *Atatürkçülük nedir?*, İstanbul: İleri Yayınları, 2003, s. 256, 257.

¹²⁴ Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982, s. 98.

¹²⁵ Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 10 ve 22; Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültür*, s. 86.

¹²⁶ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s. 105.

¹²⁷ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 69.

¹²⁸ Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültür*, s. 22.

Nutuk'u ortaya çıkaran şartların yanlış tahlil edilmesi olduğu söylenebilir.¹²⁹ İsmail Arar da bu konuya değinerek, Nutuk'un siyasal tartışma ve polemik üslubu içinde yazıldığını kabul etmekle birlikte, anlatılan olayların doğruluğu belgeler ile kanıtlanmaya çalışıldığından, bu üslubun kişisel amaçlara ya da hırsa hizmet etmediğini belirtmektedir.¹³⁰ Ancak burada, söz konusu belgelerin bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından seçildiğini göz ardı etmemek gerekmektedir.¹³¹

Benzer bir şekilde Nutuk'un, Kurtuluş Savaşı ile Mustafa Kemal Paşa'yı özdeşleştirdiği ve onu yücelten bir niteliğe sahip olduğu da yapılan yorumlar arasındadır. Bu yorumun temelinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyetin ilanından 1927'ye kadar olan dönemdeki iktidar mücadelesinden tek adam olarak çıktığı görüşü vardır. Bu değerlendirmeye göre Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'yı, Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet tarihinin tek belirleyicisi haline getirmiştir.¹³²

Bunların dışında Nutuk'un askerlere, siyasetçilere ve devlet adamlarına yönelik öğütler içeren bir siyasetname, Türk hitabet sanatının en güzel örneklerinden biri¹³³ ve bir parti belgesi olduğu da söylenmiştir.¹³⁴

Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Nutuk'un, titiz bir çalışmanın ürünü olan, birçok amaca yönelik hazırlanmış ve anlatılan her olayın belgelendirilmesine çalışılmış, içinde duygusal değerlendirilmelerin de bulunduğu bir hatırat olduğunu söylemek doğru olacaktır.¹³⁵

6. Nutuk'un Basılması ve Diğer Dillere Çevrilmesi

Nutuk'un ilk basımı Osmanlıcadır ve iki ciltten oluşmaktadır: birinci ciltte metin, ikinci ciltte ise vesikalar yer almaktadır.¹³⁶ Bu basım Türk Tayyare Cemiyeti tarafından 1928 yılında yapılmıştır. Ancak bu basımda Nutuk'un okunduğu tarih esas alınarak, basım yılı 1927 olarak yazılmıştır.¹³⁷

Nutuk, yeni Türk harfleriyle ilk kez 1934 yılında basılmış ve bu basıma kenar başlıkları konulmuştur. Daha sonraki basımlarda da Nutuk'a kenar başlıklarının konulmasına devam edilmiştir. Aslında Nutuk'un orijinal basımında bu kenar başlıkları bulunmamaktadır. Ancak yeni basımın yapıldığı

---

¹²⁹ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s. 99.

¹³⁰ Arar, "Büyük 'Nutuk'", 143 ve 166.

¹³¹ Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 9.

¹³² Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 143.

¹³³ Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 152 ve 163.

¹³⁴ Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 58.

¹³⁵ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 112; Arar, "Büyük 'Nutuk'", s. 161.

¹³⁶ Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli", s. 246.

¹³⁷ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 118, 119.

dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın hayatta olduğu düşünülürse, bunun için kendisinden izin alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹³⁸

Nutuk'un bir başka basımı Kültür Bakanlığı¹³⁹ tarafından 1938 yılında, vatandaşların Nutuk'u ucuza temin edebilmelerini sağlamak amacıyla, Cumhuriyet Halk Fırkasının ricası üzerine yapılmıştır. Nutuk İstanbul'da, Çemberlitaş'ta bulunan Kültür Bakanlığı Yayinevinde ve Kültür Bakanlığı yayınlarını satmakta olan kitabevlerinde, elli kuruştan satılmaya başlanmıştır. Bu basımda Nutuk'un "heyeti umumiyesi bir kitap halinde" basılmıştır.¹⁴⁰ Yani bu basım tek ciltten oluşmakta ve Vesikalar cildini içermemektedir.¹⁴¹ Bu basımdan sonra ise 1950 yılına kadar Nutuk'un yeni basımı yapılmamıştır.¹⁴²

Bunların dışında Nutuk, 1963 yılında Türk Dil Kurumu öncülüğünde dili sadeleştirerek iki cilt halinde ve Vesikalar cildi dışarıda bırakılarak basılmıştır. Nutuk'u sadeleştiren ekipte Dr. Mehmet Tuğrul, Salah Bırsel, Cahit Öztelli, Hamdi Olcay ve M. Sunullah Arısoy bulunmaktadır.¹⁴³ Nutuk'un bu basımda adı da sadeleştirilmiş ve Söylev olarak basılmıştır.¹⁴⁴ Nutuk'un sadeleştirilmesinin sebebi ise yazıldığı dönemdeki kelimelerin artık kullanılmamasına bağlı olarak, yeni nesil tarafından zor anlaşılmasıdır.¹⁴⁵

Nutuk'un ilk günden itibaren ya da günümüzde ne kadar basımının yapıldığını tespit etmek ise pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Nutuk günümüzde sadece devlet tarafından değil, özel yayınevleri tarafından denetimsiz olarak basılmaktadır.¹⁴⁶

Nutuk sadece Türkiye'de değil, yurtdışında da basılmıştır. Nutuk'un, Mustafa Kemal Paşa tarafından Cumhuriyet Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresi'nde okunmasından yaklaşık iki ay sonra İtalyanca özeti yayınlanmıştır. Ayrıca 1928 yılında Almanca, 1929 yılında ise Fransızca ve İngilizce çevirisi yayınlanmıştır. 1929-1934 yılları arasında ise Nutuk, dört cilt halinde ve Rusça

---

¹³⁸ Giritli, "Okunuşunun 70. Yılı", s. 650; Arar, "Büyük 'Nutuk", s. 138.

¹³⁹ Kültür Bakanlığı olarak isimlendirilen bakanlık, aslında Millî Eğitim Bakanlığı'dır. Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 120.

¹⁴⁰ B.C.A., 490-1-0-0/4-19-24, 13.12.1938.

¹⁴¹ Sami N. Özerdim, "Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, (1973), s. 132.

¹⁴² Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 122.

¹⁴³ Sami N. Özerdim, "Nutuk'un Yeni Basımlarıyla Ortaya Çıkan Sorunlar", *Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgileri Fakültesi Yayınları, 1983, s. 392.

¹⁴⁴ Özerdim, "Atatürk'ün Yazıları, Sözleri", s. 133.

¹⁴⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Söylev (Nutuk) I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974, Sunu sayfası.

¹⁴⁶ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 124.

basılmıştır.¹⁴⁷ Nutuk'un Almanca, Fransızca ve İngilizce basımları, Almanya'nın Leipzig şehrindeki Kohler Yayınevi tarafından yapılmıştır.¹⁴⁸

Sonuç

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla Türkiye'de çok hızlı bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, devletin ve toplumun yeniden inşasına yöneliktir. Bu durum, doğal olarak değişime karşı muhalefeti de doğurmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşananlara bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Bir tarafta inkılâplar yapılmış, diğer tarafta muhalefet bu inkılâplara karşı çıkmıştır. Nutuk da bu yaşananların sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹

Nutuk ile ilgili birçok değerlendirme yapılmıştır. Onun bir tarih belgesi, Cumhuriyet tarihinin birincil kaynağı, millete yol gösterici veya muhalefeti tasfiye etme aracı olarak farklı şekillerde yorumlanması, bu eserin zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir.

Nutuk, Türk Devrimi'ne dair en önemli eserlerden biri olmakla birlikte, doğrudan bir tarih belgesi değildir. Bu sebeple Cumhuriyet tarihi çalışmalarında sadece bu metinle sınırlı kalmamak gerekmektedir. Nutuk'ta yazılanları diğer eserlerle karşılaştırarak Türk Devrimi'ne geniş bir açıdan bakmak, daha doğru bir çalışma şekli olacaktır.¹⁵⁰ Ancak bu karşılaştırma Nutuk'a ya da diğer eserlere olumlu ya da olumsuz bir değer atfetmekten ziyade, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet tarihini daha doğru anlamak amacıyla yapılmalıdır. Nutuk'un bu şekilde incelenmesi, onun değerini daha da arttıracak ve daha doğru okunmasını sağlayacaktır.

Türk Devrimi'nin amacı, demokratik bir rejim kurmak olmuştur. Nitekim devrimin dayandığı temellerin millî egemenlik, tam bağımsızlık, modernleşme ve laikleşme olduğu dikkate alındığında, bu durum kendisini daha açık göstermektedir. Ayrıca Türk Devrimi'nin bir başka özelliği de kökten ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır.¹⁵¹ Bunun yolu ise siyasal, ekonomik ve toplumsal değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi için kararların hızlı bir şekilde alınmasını sağlayacak mekanizmaları geliştirmektir. Türk Devrimi'nde ise bu, benzer özellikteki diğer devrimler gibi, güçlü bir liderin, yani Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve çoğu zaman onun şahsi kontrol ve iktidarında gerçekleşmiştir. Dönemin şartları ve hızlı bir değişimin hayati gerekliliği göz önüne alındığında,

---

¹⁴⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk I, s. 18.

¹⁴⁸ Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, s. 119.

¹⁴⁹ Uzun, "Atatürk'ün Yazdığı Eserler", s. 41.

¹⁵⁰ Akçakayalıoğlu, "Nutuk Nasıl İncelenmeli", s. 245.

¹⁵¹ Hamza Eroğlu, "Türk Devriminin Millî ve Evrensel Değeri", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)*, Der. Zuhar Süzgün (Gezgin), Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1972, s. 21, 22.

Mustafa Kemal Paşa'nın tek adam olmayı amaçlamış olsa bile, bunu diktatör¹⁵² olmak için değil, bilakis demokrasinin Türkiye'de bütün kurumlarıyla daha hızlı yerleşmesini sağlamak amacıyla yaptığını kabul etmek doğru olacaktır. Nutuk, aslında bunun bir hikâyesidir. Dolayısıyla Nutuk'un bu noktadan hareketle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yolla Nutuk'la ilgili yanlış değerlendirmelerin önüne geçebilmek mümkün olacaktır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

B.C.A., 490-1-0-0/210-832-3, 15.10.1927.

B.C.A., 490-1-0-0/4-19-24, 13.12.1938.

Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

Akçakayalıoğlu, Cihat. "Nutuk Nasıl İncelenmeli-Nasıl Tanıtılmalı ve Öğretilmelidir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt V, Sayı 13, (Kasım 1988): 245-258.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Arar, İsmail. "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980: 119-172.

Atatürk, Kemal. *Nutuk Cilt 1 (1919-1920)*, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, 1970.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*. Yay. Haz. Zeynep Korkmaz. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

---

¹⁵² Mustafa Kemal Atatürk'ün diktatör olma gibi bir amacının bulunmadığını, onun kişisel özelliklerine bakarak da görebiliriz. Nitekim Atatürk, hiçbir zaman demokrasiyi reddetmemiş ve demokratik bir Türkiye'yi hedeflemiştir. Uzun, "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", s. 1233.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt 19 (1927), Nutuk I, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt 20 (1927), Nutuk II, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt 21 (1927), Nutuk III Vesikalar, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Atay, Falih Rıfkı. *Atatürk Devri Hatıraları*. Cilt 2, İstanbul: Dünya Yayınları, 1958.

Atay, Falih Rıfkı. *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*. basım yeri yok: Cumhuriyet, 1999.

Avcı, Cemal. "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt X, Sayı 28, (Mart 1994): 89-104.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam*, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

Aysal, Necdet. "Savaş Dönemi ve Cepheleler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 121-140.

Aysal, Necdet. "Atatürk Döneminde İç Politika", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 157-184.

Aysal, Necdet. "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014: 185-214.

Berkes, Niyazi. *Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982.

Berkes, Niyazi. "Antiemperyalist Tepki", *Atatürkçülük Nedir?*. İstanbul: İleri Yayınları, 2003.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yay. Haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Dikici, Ali. "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XXX, Sayı 90, (Kasım 2014): 1-48.

Diñçer, Hasan. "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 71-94,

Dinçer, Hasan. "TBMM'nin Açılması ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014: 111-120.

Eroğlu, Hamza. "Türk Devriminin Millî ve Evrensel Değeri", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)*. Der. Zuhâl Süzgün (Gezgin). Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1972.

Gazi Mustafa Kemal. *Söylev (Nutuk) I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.

Giritli, İsmet. "Okunuşunun 70. Yılına Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XIII, Sayı 38, (Temmuz 1997): 649-659.

Gürkan, Turhan. *Atatürk'ün Uşağı İdim*. Anlatana: Cemal Granda. İstanbul: Hürriyet Yayınları, basım yılı yok.

İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

İnan, Afet. "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

İnan, Afet. "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi", *Bellekten*. Cilt XXX, Sayı 120, (Ekim 1966): 515-524.

İpekçi, Abdi. *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Dünya Kitapları, 2004.

Kafesoğlu, İbrahim, Mehmet Saray. *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1998.

Karal, Enver Ziya. "Halifeliğin Kaldırılması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980: 91-98.

Karal, Enver Ziya. "Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Açış Konuşması", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980: 1-9.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. "Büyük İnkılâp ve Küçük Politika", *Atatürkçülük Nedir?*. İleri Yayınları, İstanbul, 2003.

Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*. Cilt 4, Yay. Yön. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995: 85-153.

Kongar, Emre. *Atatürk Üzerine*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, 2011.

Özerdim, Sami N. "Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 28, Sayı 3, (1973): 127-141.

Özerdim, Sami N. "Nutuk'un Yeni Basımlarıyla Ortaya Çıkan Sorunlar", *Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgileri Fakültesi Yayınları, 1983: 391-400.

Parla, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*. Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*. 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (1. Bölüm), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.

Uzun, Hakan. *Atatürk ve Nutuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.

Uzun, Hakan. "Bir Kent, Bir Lider, Sekiz Yıllık Ayrılığın Sonu: Atatürk'ün İstanbul'a Gelişi (1927)", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 5-10 Ekim 2009: 15-25.

Uzun, Hakan. "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı II*. Cilt 29, (2009): 1226-1249.

Uzun, Hakan. "Okuyan, Düşünen, Yazan Bir Asker ve Devlet Adamı: Atatürk'ün Yazdığı Eserler", *Atatürk Haftası Armağanı*. Sayı 42, Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, (2015): 29-55.

Ünder, Hasan. "Atatürk İngesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*. Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Zürcher, Erik Jan. *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. Çev. Ergun Aydınoglu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2005.

DR. ONUR İNAL İLE ÇEVRE TARİHİ ÜZERİNE BİR RÖPORTAJ

Dilara AVCI*

Biyografi

Viyana Üniversitesinde kıdemli araştırmacıdır. Erken dönem Osmanlı askerî ve çevre tarihini konu alan DANFront projesinin yöneticiliğini yapmaktadır. İnal doktora derecesini 2015'te Arizona Üniversitesinin Tarih Bölümünden almıştır. European Society for Environmental History'nin (ESEH) üyesi ve Türkiye bölge temsilcisi, aynı zamanda Network for the Environmental History of Turkey'nin (NEHT) kurucusudur.

İnal'ın çalışmaları geç dönem Osmanlı İmparatorluğu ve erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin kent ve çevre tarihlerine, ayrıca insan-hayvan ilişkilerinin geçmişine odaklanmaktadır. Makaleleri International Journal of Middle Eastern Studies, Journal of World History, Journal of Ottoman Studies, Journal of Urban History, Environmental History ve Environment and History gibi dergilerde yayımlanmıştır.

İnal'ın çalışmaları geç dönem Osmanlı İmparatorluğu ve erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin kent ve çevre tarihlerine, ayrıca insan-hayvan ilişkilerinin geçmişine odaklanmaktadır. Makaleleri International Journal of Middle Eastern Studies, Journal of World History, Journal of Ottoman Studies, Journal of Urban History, Environmental History ve Environment and History gibi dergilerde yayımlanmıştır.

Röportaj

Dilara Avcı: "A Port and Its Hinterland: An Environmental History of İzmir in the Late Ottoman Period" adlı doktora teziniz alan için oldukça önemli. Doktora konunuza nasıl karar verdiniz? Özellikle İzmir'i çalışmanızın bir sebebi var mıydı?

Onur İnal: İzmirliyim ve İzmir'e olan ilgim buradan geliyor. Ayrıca yüksek lisans tezim de İzmir ile ilgili ama farklı bir konuda idi. Yüksek lisans tezimi "Levantine Heritage in Izmir" adıyla 2006 yılında Koç Üniversitesinde tamamladım. Açıkçası doktora başladığımda, yani doktora için Amerika'ya gittiğimde, aklımda ne çevre tarihi çalışmak vardı ne de İzmir üzerine çalışmak. Farklı bir şey düşünüyordum fakat oradaki ortam daha doğrusu farklı

* Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: dilara.avci@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7570-6011

coğrafyaların çevre tarihini çalışan kişilerle tanışmam neticesinde çevre tarihine ilgi duymaya başladım. Bu durumu İzmirli olmam ve İzmir'e olan özel ilgimle birleştirdim. Tez konum böylelikle belirlenmiş oldu.

Dilara Avcı: Çalışmalarınız genellikle geç dönem Osmanlı çevre tarihi ile ilgili. Bu dönem ve konuyla özellikle ilgilenmenizin sebepleri nelerdir?

Onur İnal: Başından beri zaten hep geç dönem Osmanlı tarihine ilgi duydum. Yüksek lisans tezim de dâhil olmak üzere, hep geç dönem çalıştım. Çevre tarihine gelince belirttiğim gibi, Amerika'da içinde bulunduğum akademik ve entelektüel ortamın ve orada aldığım doktora derslerinin etkisiyle çevre tarihiyle tanıştım diyebilirim.

Dilara Avcı: Hocam, doktora döneminde hangi dersleri aldınız?

Onur İnal: Doktora döneminde spesifik olarak çevre tarihiyle alakalı dersler almadım fakat Avrupa tarihi, dünya tarihi gibi dersler aldım. Bahsettiğim bu dersler çerçevesinde çevre tarihiyle ilgili okumalar yapardık. Okumalar sonrasında konularla alakalı tartışmalar olurdu. Buna ek olarak, Douglas Weiner'den bahsetmem lazım. Weiner çok önemli Rusya çevre tarihi çalışan bir Amerikan tarihçi. Kendisiyle olan sohbetlerimiz ve aynı zamanda asistanlığını da yapmış olmam beni çevre tarihi alanına daha çok çekti. Tabii bu süreçte Alan Mikhail ve Sam White'ın da alan hakkındaki çalışmaları beni etkiledi.

Dilara Avcı: Üniversitede çevre tarihi alanına genel olarak bir eğilim vardı diyebiliriz o zaman.

Onur İnal: Evet, bahsettiğim yıllar 2007-2011 arası. Amerika'da zaten 1980'lerden ve 1990'lardan itibaren çevre tarihi dersleri verilmekteydi. Bu konu ve çalışmalara Amerikalılar hiç yabancı değildi. Çevre tarihi alanında öğrenciler tartışmalar başlatıyorlardı ve bu alanda önemli tezler de kaleme alınmaya başlamıştı.

Dilara Avcı: Erken modern dönem Osmanlı çevre tarihi çalışanların geç dönem Osmanlı çevre tarihi çalışanlardan ayrıldıkları noktalar nelerdir?

Onur İnal: Şu an ilk olarak aklıma gelen isimler Sam White ve Alan Mikhail, erken modern Osmanlı çevre tarihi çalışmaları denince. Erken modern dönem Osmanlı çevre tarihi çalışan isimlerin kaynak grupları geç dönem çalışanlara kıyasla daha farklı. Örneğin; Mühimme defterleri, Tahrir defterleri gibi. Geç dönem Osmanlı çevre tarihi çalışan tarihçiler ise mesela yabancı arşivlere ek olarak gazeteler, dergiler, görsel kaynaklar, fotoğraf gibi birbirinden farklı kaynak gruplarından yararlanabilirler. Bana göre, geç dönem Osmanlı çevre tarihi çalışan bir tarihçi daha zengin kaynak gruplarına sahiptir.

Dilara Avcı: Kaynak gruplarından (özellikle Tahrir defterleri, Mühimme defterleri vb.) erken modern dönem çalışan bir tarihçi daha fazla yararlanırken, geç dönem çalışan bir tarihçi daha az mı yararlanır?

Onur İnal: Görece tabii daha az yararlanıyor geç dönem çalışan bir tarihçi. Eklemem lazım ki kaynak çeşitliliği daha fazla bulunmakta geç dönemde. Bu demek değil ki erken modern dönem Osmanlı çalışanların eserleri daha değersiz veya metodolojik olarak daha zayıf. Bir de son dönemlerde, erken modern ya da geç dönem ayrımı yapmaksızın tarih disiplininin diğer alanlardan nasıl faydalandığı. Bu noktada interdisipliner çalışmaların önemi çok büyük. Örneğin, Sam White'ın ve Faisal Husain'in çalışmalarında "Dendrokronoloji" (ağaç kütüklerinin halkalarını inceleme) ve "speleothem" (mağara çökellerini, sarkıt ve dicitleri inceleme) gibi doğa bilimi yöntemlerinden faydalandığını görmekteyiz ve bu Osmanlı çevre tarihi çalışmaları için oldukça önemli.

Dilara Avcı: Yavuz Köse ile yayımlamış olduğunuz "Seeds of Power: Explorations in Ottoman Environmental History" isimli kitabınız daha sonra İletişim Yayınevinden "İktidar Tohumları: Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine İncelemeler" olarak Türkçeye aktarıldı. Kitapta bulunan isimlerle bu noktada nasıl iletişime geçtiniz ve en önemlisi bu kitap fikri nasıl ortaya çıktı?

Onur İnal: Aslında kitabın giriş kısmında da yazıyor kitap fikrinin nasıl ortaya çıktığı. 2017 yılında Hamburg Üniversitesinde, Yavuz Köse ile bir çevre tarihi atölyesi düzenledik. Bu atölye Osmanlı çevre tarihi üzerine düzenlenen ilk toplantıydı diyebilirim. Kitap aslında bu atölyenin ürünü. Bazı yazılar sunum yapan katılımcılardan bazıları da dışarıdan geldi. İletişim noktasında ise atölyeye katılanlara bildirilerin kitaplaşacağına dair bilgilendirme yaptık ve süreç böylece başlamış oldu. O noktada kitabın dili de İngilizce oldu. Bunun ertesinde kitabın Türkçeleşmesi noktasında Koç Yayınları ile iletişime geçildi ve kitap başta oradan çıkacaktı fakat daha sonrasında bir bölümde geçen "Armenian genocide" alıntısı (ki bu alıntı Zürcher'in çalışmasına ithafen eklenmiştir) hasebiyle anlaşmazlık yaşandı ve kitap ertesinde İletişim Yayınevinden çıktı.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmalarınıza ek olarak hayvan tarihi üzerine yapmış olduğunuz çalışmalar da alan için oldukça önemli. Hayvan tarihi üzerine olan çalışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz? Özellikle "deve" üzerine çalışmanızın sebepleri nelerdir?

Onur İnal: Hayvan tarihine de çevre tarihiyle ilgili okumalar yaparken ilgi duydum ve Avrupa'daki çevre tarihi toplantılarına katıldığımında, hayvan tarihi üzerine yapılan sunumları dinlerken çok etkilendim. Hayvan tarihi çalışmaları çok ilgimi çekti. Deve konusuna gelince, o zaten İzmir üzerine olan doktora tezimde az da olsa bulunmaktaydı. Sonrasında bu konunun üzerine daha detaylı

olarak çalışmaya başladım. Ayrıca, Amerika'da endüstri devrimiyle beraber atların oldukça önemli bir rol oynadıklarını gördüm. Ben de Osmanlı coğrafyasındaki develeri düşündüm bu noktada. Bu çalışmanın sonunda deve hakkında yazdığım makalem ortaya çıktı. Yakın zamanda da İzmir ve Batı Anadolu çevre tarihi üzerine bir kitabım yayımlanacak; kitapta develerle ilgili bir bölüm de var. Ayrıca, deve hakkında Almanca bir makale de yayımladım.

Dilara Avcı: "DANFront: An Environmental History of the Early Modern Ottoman Military Frontier in the Middle and Lower Danube" adlı projeye başladığınızı biliyoruz. Proje neleri içeriyor?

Onur İnal: Projenin yürütücüsü benim. Buna ek olarak projenin mutfağında Deniz Armağan Akto ile beraberiz. Proje aslında Deniz'in bir fikriyle gelişti diyebiliriz. Kendisi askerî tarih ile ilgileniyor. Daha sonrasında askerî tarih ve çevre tarihini nasıl birleştirebiliriz fikri üzerine kafa yorduk. Fikir geliştikten sonra biz Avusturya Bilim Fonuna başvurduk ve kabul aldık. Proje 3 yıl sürecek bu arada. Erken modern dönem Osmanlı ordusunun Aşağı ve Orta Tuna havzaları boyunca ilerleyişi sırasında çevresel faktörlere nasıl maruz kaldığı, çevreyle nasıl etkileşimde olduğu, çevresel problemlerle nasıl baş ettiği bunları inceleyeceğiz. Çevre tarihi, askerî tarih ve dijital beşerî bilimlerle de birleştirip interaktif bir proje yürüteceğiz.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmanın belirli bir metodolojisi var mıdır?

Onur İnal: Her şeyin bir çevre tarihi vardır ve her şeyin çevre tarihi yazılabilir. Savaşlardan tutun da kadın tarihine, emek tarihine kadar her şeyin çevre tarihinin perspektifinden yararlanılıp yazılabilir. Çevre tarihini ilginç kılan doğa bilimleriyle olan etkileşimidir. Farklı doğa bilimlerinin veya başka disiplinlerin verilerinden faydalanarak çok ilginç sonuçlar ortaya çıkarmak mümkün bu bakımdan da çevre tarihi oldukça önemli.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmaları hem ülkede hem de ülke dışında oldukça popüler. Konunun popülerleşmesi sizin tarafınızdan nasıl görülüyor?

Onur İnal: Çevre tarihinin popülerleşmesi her hâlükârda iyi. Bu tarihçileri her zaman daha iyiye zorlayacak bir şey, daha iyi çalışmalar ortaya koyulacaktır. Tabii bu popülerleşmenin biraz günümüzdeki çevre ve iklim sorunlarıyla da alakalı olduğunu düşünüyorum çünkü dünyanın içinde bulunduğu krizler 20 ya da 30 yıl önce bu kadar üst sıralarda bulunmuyordu. Mesela şu an Türkiye'de çok sıcak değil mi? Bunun etkisi yani sadece sıcak değil, doğal afetler olsun, ani sel felaketleri olsun, orman yangınları vb. bu bizim yaşamımızı gitgide daha çok etkiliyor ve çevre tarihinin popülerleşmesinde bunun da rolü var.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmanın avantajları ve dezavantajları nelerdir?

Onur İnal: Avantaj olarak görebileceğimiz şey, doğa bilimleri gibi farklı bilim ve disiplinlerle çalışılmaya açık olunmasıdır. Bir çevre tarihçisine farklı bakış açıları kazandırmada oldukça kolaylık sağlar. Dezavantaj olarak söyleyemesem de Türkiye’de çevre tarihine olan bakış açısı diyebilirim. 10 yıl öncesine bakacak olursak çevre tarihi çalışmaları çok fazla ciddiye alınmıyordu. Ülkede siyasi tarihin, iktisat tarihinin ve sosyal tarihin daha domine eden bir pozisyonda olmalarından kaynaklı bir durumdur bu. Bu durum yavaş yavaş değişmeye başlamıştır aslında.

Çevre tarihi deyince bazı tarihçiler şey sanıyordu hani çevremizin tarihi. Ben mesela İzmir’in çevre tarihini yazıyordum fakat bana gelen tepkiler İzmir’in çevre tarihinin hâlihazırda yazıldığı yönünde oluyordu. Bergama’nın, Akhisar’ın, Aydın’ın tarihleri yazıldı gibi. Bu noktada ben de gelen tepkilere cevap niteliğinde çevre tarihinin de farklı bir bakış açısı taşıdığını vurgulardım.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmalarını takip ettiğiniz isimler ve çalışmaları nelerdir?

Onur İnal: Osmanlı ve Türkiye üzerine yayın yapan, yayın hazırlayan herkesi zaten takip ediyorum. Aslında liste uzun, ama birkaç isim vermem gerekirse, Alan Mikhail, Selçuk Dursun, Mehmet Kuru, Elizabeth Williams, Zozan Pehlivan, Samuel Dolbee, Faisal Husain, Özlem Sert gibi isimleri verebilirim. Bu saydığım isimlere ek olarak dünyanın farklı coğrafyaları hakkında yazılan çevre tarihi çalışmalarını da okumaya çalışıyorum.

Dilara Avcı: Hocam, bu güzel röportaj için çok teşekkür ederim.

Onur İnal: Rica ederim Dilara.